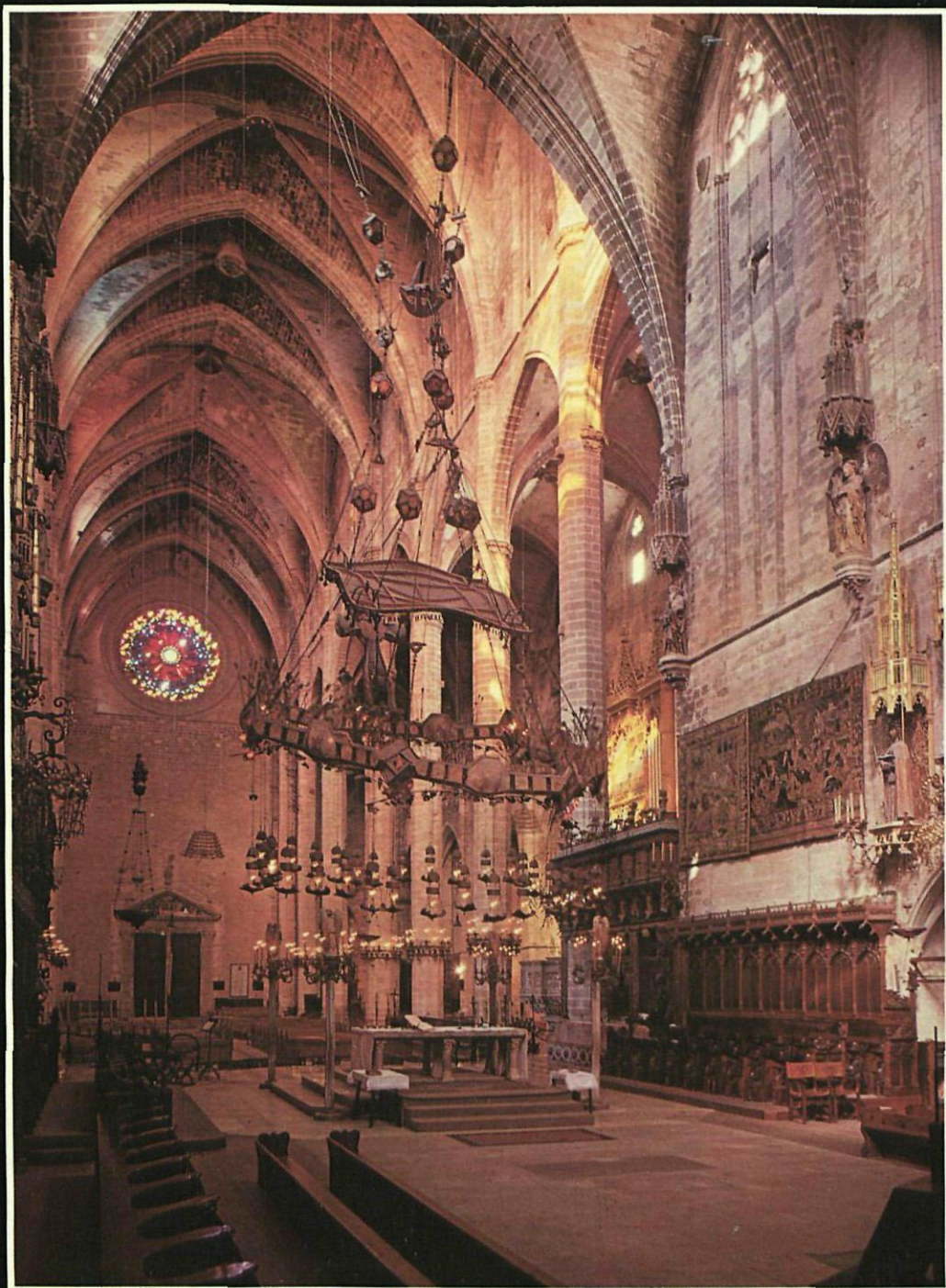

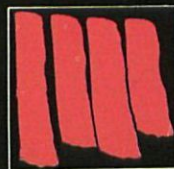
MALLORCA

LA PRIMERA CONQUESTA CRISTIANA

EL 1114, CENT QUINZE ANYS ABANS DE LA DE JAUME I

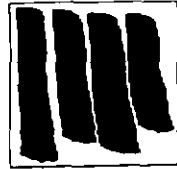
Edició
commemorativa
del 750^e
Aniversari
de la Conquesta
de Mallorca
per Jaume I
1229-1979

FUNDACIÓ
JAUME I

**BON NADAL
BON ANY NOU**
als nostres amics

receptors d'aquestes
Nadales, en el
TRETZÈ ANY de
llur publicació
(1967-1979).

FUNDACIÓ
JAUME I

MALLORCA

LA PRIMERA CONQUESTA CRISTIANA

EL 1114, CENT QUINZE ANYS ABANS DE LA DE JAUME I

Commemoració del
750è Aniversari de
la Conquesta de Mallorca
per Jaume I

Nadal del 1979

Foto de la portada

L'interior de la Seu és d'una impressionant grandesa.

Les seves naus, meravelloses en l'harmonia de llurs proporcions, recorden les de Santa Maria del Mar de Barcelona, separades com aquestes per dues fileres de columnes de secció octogonal, però més altes i atrevides.

El gran rosetó, de deu metres de diàmetre, és el més gran del món. Les voltes

de la nau central es clouen a una alçària de 44 metres, no atesa per les de cap catedral de la Península.

(Foto Salmer)

EL 9 de Novembre s'acomplí al Palau de la Generalitat, a la Basílica de Montserrat i al Vendrell, en multitudinari pelegrinatge de fervor, el desig de Pau Casals de reposar definitivament a la seva pàtria, si moria a l'exili que s'imposà a la fi de la guerra civil.

La Fundació Jaume I, que dedicà a Pau Casals la Nadala de 1971, en complir el Mestre 95 anys, va rebre i guarda com a relíquia d'aquest català universal, una encoratjadora carta manuscrita, de dos folis, de la qual ens plau reproduir aquest exemplar fragment d'interès col·lectiu:

«Tots tenim el deure de posar el nostre esforç en l'afirmació de la personalitat de Catalunya. Mentre hi era, vaig fer el que vaig poder. Ara que, per les circumstàncies que tots sabeu, n'estic allunyat, proclamo la seva existència en tota ocasió, sobretot en les més solemnes de la meva actuació com a home i com a artista. I, acomplint la tasca d'avui, penso, també, amb la meva Fundació, en el demà de la nostra terra.»

Sapigueu que, en esperit, em sento amb l'emoció que podeu suposar, entre vosaltres.

Associo en el meu record i en el meu respecte tots els predecessors, il·lustres o humils, tots els presents i tots els venidors que treballin per l'enaltiment de Catalunya.»

Pau Casals

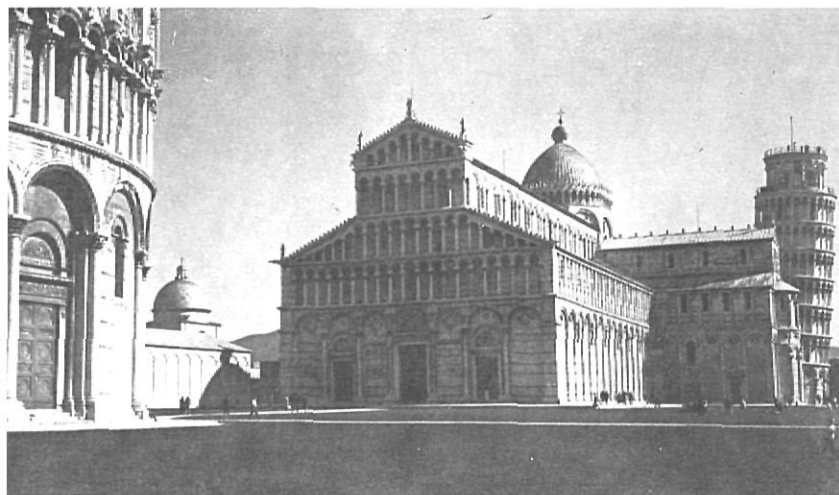

Fragment del retaule de Sant Jordi, de Pere Niçart (s. XV), conservat al Museu Diocesà de Ciutat de Mallorca. A remarcar la disposició dels horts als afores de la població. (Foto Arxiu Mas)

MALLORCA

LA PRIMERA CONQUESTA CRISTIANA

EL 1114, CENT QUINZE ANYS ABANS DE LA DE JAUME I

JUSTIFICACIÓ DEL TIRATGE

D'aquesta Nadala se n'ha fet una impressió de: 22.882 exemplars, repartits així:

850 a vells amics, amics novells i coneixences.
100 d'aquests van numerats i signats.

20.000 destinats als col·laboradors dels Premis Baldiri Rexach, amb tots els quals, coneguts o no, ens sentim lligats per una mateixa vivència. La DEC envia el llibre que la Fundació li cedeix, per tal de poder dotar els Premis a Escoles, a Mestres i a Alumnes.

2.000 per als qui, no essent socis o col·laboradors d'Òmnium Cultural, s'interessen habitualment per aquestes Nadales, que podran trobar també a les llibreries de Catalunya.

16 exemplars especials destinats als col·laboradors d'aquesta Nadala:

Josep M. Ainaud
Josep Alsina i Bofill
Montserrat Albet
Miquel Coll i Alentorn
Oriol Casassas
Guiu Camps
Pere Català i Roca
Josep M. Garrut
Josep M. LLompart
Josep Mainar i Pous
Francesc de B. Moll
Josep Perarnau
Josep Tremoleda
Joan Triadú
Frederic Udina i Martorell
Jordi Verrié

16 exemplars especials destinats a:

Abadia de Montserrat
Monestir de Poblet
Arquebisbat de Tarragona
Biblioteca de Catalunya
Casal de l'Espluga de Francolí
Fundació Jaume I
Grup Rossellonès d'Estudis Catalans
Institut d'Estudis Catalans
Museu Arxiu de Montblanc
Obra Cultural Balear
Òmnium Cultural
Secretariat d'Ensenyament de l'Idioma (València)
Delegació d'Ensenyament Català (DEC)
Assessoria Pedagògica del Molt Il·lustre Consell de les Valls d'Andorra
Centre Universitari de Perpinyà
Arxiu de la Corona d'Aragó

MOT DE GRÀCIES

Col·laboracions que hem d'agrair per haver fet possible la publicació d'aquestes Nadales, en les edicions aparegudes des del 1967. Els anys indiquen els de la Nadala en què es féu la col·laboració.

Carme Agustí i Badia (1977)	Montserrat Llorens (1977)
Joan Ainaud de Lasarte (1976)	Albert Manent (1972, 1974, 1975 i 1978)
Josep M. Ainaud de Lasarte (1970 a 1979)	Josep Massot (1974)
Joan Alavedra (1971 i 1974)	Joan A. Maragall (1976)
Lluís Albert (1975)	Oriol Martorell (1971 i 1978)
Montserrat Albet (1976 i 1979)	Gregori Mir (1972)
Josep Alsina i Bofill (1976 i 1979)	Josep Miracle (1972 i 1977)
Ramon Aramon i Serra (1969 i 1978)	Francesc de B. Moll (1971, 1976 i 1979)
Antoni M. Badia i Margarit (1971)	Agusti Montal (1974)
Josep Benet (1970, 1973, i 1979)	Andreu Motta (1975)
Oriol Bohigas (1973)	Ramon Muntanyola (1970 i 1971)
Pere Bohigas (1972)	Antoni Noguera (1976)
Jordi Bonet (1976)	Joan Oliver (1971, 1972 i 1974)
Josep M. Cadena (1972)	Josep Perarnau (1975, 1978 i 1979)
Helena Cambo (1976)	Ramon Pla i Arxé (1972)
Oriol Casassas (1979)	Josep M. Poblet (1970, 1974 i 1975)
Guiu Camps (1979)	Josep Pont i Gol (1971 i 1975)
Pere Català i Roca (1979)	Josep Porter (1972)
Eliseu Ciment (1977)	Jordi Pujol (1978)
Isidre Clopas i Batlle (1976)	Marti de Riquer (1976)
Miquel Coll i Alentorn (1971, 1974, 1975, 1976, 1978 i 1979)	Manuel Ribas Piera (1976)
Antoni Comas (1974)	P. Basili de Rubi (1978)
Miquel Dolç (1974)	Jordi Rubió (1971 i 1972)
Pere Domingo (1971)	Josep M. Sala i Albareda (1975)
Salador Espriu (1970 i 1971)	Octavi Saltor (1978)
Esteve Fàbregas (1978)	Ricard Salvat (1974)
Xavier Fàbregas (1974 i 1978)	Josep Sanabre (1968)
Josep Fauli (1972)	Manuel Sanchis i Guarnier (1976)
Lluís Ferran de Pol (1974)	Jan Schejbal (1974)
Francesc Fontbona (1973)	Maurici Serrahima (1977)
Joan Fuster (1971, 1972 i 1978)	Josep M. Solà i Camps (1977)
Tomàs Garcés (1972)	Ferran Soldevila (1969)
Josep M. Garrut (1979)	Antoni Tàpies (1971)
Domènec Guansé (1972)	Joan Torrent i Fàbregas (1977)
Francesc Guàrdia (1973)	Josep Tremoleda (1979)
Josep Iglésies (1975 i 1977)	Joan Triadú (1972, 1974, 1977 i 1979)
Albert Jané (1975)	Josep Trueta (1971, 1974 i 1976)
Enric Jordi (1974 i 1977)	Frederic Udina (1979)
Eduard Junyent (1977)	Edmon Vallés (1977)
Cassià M. Just (1971 i 1978)	Jordi Verrié (1979)
Josep Lladonosa (1977)	Jaume Vidal i Alcover (1976 i 1979)
Joaquim Llimona de Gispert (1976)	Pau Vila (1971)
Josep M. LLompart (1979)	

DEDICACIÓ D'AQUESTES NADALES

1967 JOAN I EL CAÇADOR
(1.200 exemplars) 17 x 22

Dedicat al «Rei Amador de la Gentilesa».

1968 PAU CLARIS
(1.200 exemplars) 36 pàgs. 19 x 24

Mossèn Sanabre acabava de descobrir, a la Biblioteca de París, el parlament que va pronunciar el dia 11 de setembre de 1640, tot just ocorregut el Corpus de Sang, el canonge Pau Claris a l'Assemblea dels Tres Braços de la Generalitat de Catalunya, institució de la qual Claris era president en aquella hora tràgica de la història de la nostra terra.

1969 FERRAN SOLDEVILA
(6.000 exemplars) 44 pàgs. 21 x 27

«Gentilesa de Ferran Soldevila», **Lluís Carulla**.
«Breu notícia biogràfica de Ferran Soldevila», **Ramon Aramon**.
«Al llarg de la meua vida», **Ferran Soldevila**.
Extracte de les Memòries, llavors inèdites, que Edicions 62 publicaria després, amb el mateix títol.

**1970 CENTENARI DEL NAIXEMENT
D'ENRIC PRAT DE LA RIBA**
(10.000 exemplars) 44 pàgs. 21 x 27

«En el Centenari de Prat de la Riba», **Lluís Carulla**.
«Biografia essencial de Prat», **J. M. Poble**.
«Cronologia de la seva vida» i «Obra col·lectiva de Prat», **Josep Benet**.
«Prat de la Riba vist pels homes del seu temps», **J. M. Ainaud**.

1971 NORANTA- CINQUÈ ANIVERSARI DE PAU CASALS
(13.000 exemplars) 104 pàgs. 20 x 24

«El nostre homenatge a Pau Casals», **Lluís Carulla**.
«Aspectes de la vida i de l'obra de Pau Casals», **Juan Alavedra**.
«Catalunya també opina»:
R. Muntanyola, J. Trueta, F. de B. Moll, Pont i Gol, J. Rubió, Pau Vila, A. Tàpies, A. Badia i Margarit, Cassià M. Just, Joan Oliver, P. Domingo, Oriol Martorell, S. Espriu.
«Oliba, apòstol de la Pau», **M. Coll i Alentorn**.

**1972 500 ANYS DEL PRIMER LLIBRE IMPRÉS
EN CATALÀ (1474-1974)**
(18.393 exemplars) 138 pàgs. 21 x 27

«Dos motius de joia», **Lluís Carulla**.
«La paraula i el llibre», **Jordi Rubió**.
«L'aventura de llibre català», **Joan Fuster**.
«El llibre manuscrit en llengua catalana», **Pere Bohigas**.
«Assaig de cronologia», **J. M. Ainaud**.
«El llibre en català i els seus editors»: **J. M. Cadena, J. Faull, T. Garcès, D. Guansé, A. Manent, G. Mir, J. Miracle, R. Pla, J. Porter, J. Rius, J. Triadó**.
«Cioenda», **Juan Oliver**.

1973 LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER,
en el 50è. aniversari de la seva mort.
(18.392 exemplars) 144 pàgs. 21 x 27

«Una faceta poc coneguda», **Lluís Carulla**.
«Domènech i Montaner, arquitecte modernista», **Oriol Bohigas**.
«El polític i la seva època», **Josep M. Ainaud de Lasarte**.
«Lluís Domènech i Montaner, teòric i erudit», **Francesc Fontbons**.
«L'home». Textos de **Francesc Guardia**, gendre i col·laborador de Domènech i Montaner.
«Cronologia de Lluís Domènech i Montaner 1850-1923».
«Bibliografia de Domènech i Montaner».

«Antologia de textos de Lluís Domènech i Montaner», **Josep Benet**.
«Documents».

1974 ÀNGEL GUIMERÀ (1845-1924)
en el 50è. aniversari de la seva mort.
(18.482 exemplars) 136 pàgs. 21 x 27

«Guimerà en el meu record», **Lluís Carulla**.
«1974, any de commemoracions a Catalunya», **Juan Oliver, Joan Triadó**.
«**Josep M. Poble, Antoni Comas, Miquel Dolç, Albert Manent, Josep Massot, Entic Jordi, Agustí Montal, Josep M. Ainaud i Joan Alavedra**».
«Algunes bases crítiques a una possible reestructuració dramalúrgica de l'actual teatre d'Àngel Guimerà», **Ricard Salvat**.
«El teatre d'Àngel Guimerà, trajectòria i significació», **Xavier Fàbregas**.
«Breu antologia de Guimerà poeta», **Ferran de Pol**.
«Guimerà polític i patriota», **Miquel Coll i Alentorn**.
«Maria, l'amor d'en Guimerà», **Ferran de Pol**.
«Projecció internacional d'Àngel Guimerà», **Jan Schejbal**.
«Cronologia d'Àngel Guimerà», **Josep M. Ainaud de Lasarte**.

1975 L'EXCURSIONISME A CATALUNYA (1876-1976)
en el centenari del Centre Excursionista de Catalunya.
(22.176 exemplars) 112 pàgs. 21 x 27

«Centenari del Centre Excursionista de Catalunya», **Lluís Carulla**.
«Presència de l'excursionisme dins la cultura catalana», **Josep Iglésies i Fort**.
«Assaig de cronologia», **Josep M. Ainaud de Lasarte i Andreu Morta**.
«L'excursionisme esportiu», **Josep M. Sala i Albareda**.
«Breu antologia literària», **Albert Jané**.
«Comemoracions als Països Catalans», **Josep M. Ainaud de Lasarte, Lluís Albert, Josep Benet, Miquel Coll i Alentorn, Albert Manent, Josep Perarnau, Josep M. Poble i Josep Pont i Gol**.

1976 JAUME I, EL CONQUERIDOR (1276-1976)
en el setè Centenari de la seva mort.

«La família Carulla i el record de Jaume I», **Lluís Carulla i Canals**.
«Geni i figura de Jaume I», **Miquel Coll i Alentorn**.
«Jaume I, configurador del domini lingüístic català», **Manuel Sanchis i Guarnier**.
«La llengua com a vincle d'unió entre els Països Catalans», **Francesc de B. Moll**.
«L'escriptor Jaume I», **Marti de Riquer**.
«Els Nadals del rei Jaume I», **Agustí Duran i Sanpere**.
«Cronologia de Jaume I i presència del seu record fins als nostres dies», **Josep M. Ainaud de Lasarte**.
«Comemoracions als Països Catalans», **Josep M. Ainaud de Lasarte, Montserrat Albet, Josep Alsina i Bofill, Jordi Bonet, Helena Cambó, Isidre Clapas, Joaquim Llimona, Joan A. Maragall, Antoni Noguera, Manuel Ribas-Piera, Josep Trueta, Jaume Vidal i Alcover**.

**1977 JACINT VERDAGUER EN EL CENTENARI
DE L'ATLÀNTIDA**
(25.000 exemplars) 112 pàgs. 21 x 27

«Els Premis *Baldri Rexach*, primer any», **Lluís Carulla i Canals**.
«Verdaguer, sacerdot i poeta», **Eduard Junyent**.
«Esbós biogràfic de Jacint Verdaguer», **Josep Miracle**.
«Del Colom a L'Atlàntida», **Josep M. Solà i Camps**.
«Projecció de L'Atlàntida mes enllà dels Països Catalans», **Juan Torrent i Fàbregas**.
«Cronologia de Verdaguer», **Josep M. Ainaud**.
«Comemoracions als Països Catalans», **Enric Jordi, Josep Lladonosa, Carme Agustí, Josep M. Ainaud, Edmon Vallès, Joan Triadó, Eliseu Climent, Montserrat Llorens, Maurici Serrahima, Josep Iglésies**.

1978 LA NAIXENÇA DE CATALUNYA
en l'onze centenari de l'accés de Guifré el Pelós al Comtat de Barcelona.
(25.000 exemplars) 116 pàgs. 21 x 27

«Activitats de la Fundació Jaume I», **Lluís Carulla i Canals**.
«La Naixença de Catalunya», **Miquel Coll i Alentorn**.
«Símbols de Catalunya», **Josep M. Ainaud de Lasarte**.
«Cioenda: Catalunya, segon mil·lenni», **Jordi Pujol i Soley**.
«Comemoracions als Països Catalans», **Josep M. Ainaud de Lasarte, Ramon Aramon, Esteve Fàbregas, Xavier Fàbregas, Joan Fuster, Cassià M. Just, Albert Manent, Oriol Martorell, Josep Perarnau, P. Basil de Rubi, Octavi Saltor**.

1979 MALLORCA, LA PRIMERA CONQUESTA CRISTIANA
en el 750è aniversari de la Conquesta de Mallorca, per Jaume I.
(22.882 exemplars) 112 pàgs. 21 x 27

«La Fundació Jaume I l'any 1979», **Lluís Carulla i Canals**.
«Una commemoració obligada», **Miquel Coll i Alentorn**.
«El llibre de Mallorca», **Jaume Vidal i Alcover**.
«El català Balearic», **Francesc de B. Moll**.
«La literatura catalana a Mallorca», **Josep M. Llompart**.
«1979, Any de Comemoracions», **Frederic Udina, Montserrat Albet, August Pi Sunyer, Josep Perarnau, Josep M. Ainaud de Lasarte, Josep M. Garrut, Jordi Verrié, Pere Català, Josep Alsina i Bofill, Guiu Camps, Josep Tremoleda, Josep Benet, Joan Triadó**.

LA FUNDACIÓ JAUME I EL 1979

Lluís Carulla i Canals

Joan Triadú glossa
la tasca de l'Obra
Cultural Balear:

«ha estat indispensable
en el passat
però és necessari
que continuï
i que s'ampliï.»

PREMIS D'HONOR JAUME I

ELS Premis d'Honor Jaume I són atorgats anualment a una persona individual i a una entitat que, per llur acció, reconeguda arreu dels Països Catalans, mereixin l'agraïment del nostre poble.

L'acció en qüestió pot haver estat de caràcter científic, cultural en general, social, artístic, cívic, etc., i no ha d'haver estat una acció que s'hagi manifestat exclusivament, o preferentment, en forma d'obra escrita, per tal que no s'interfereixi amb l'objectiu dels Premis d'Honor de les Lletres Catalanes, molt anteriors a la creació dels PREMIS D'HONOR JAUME I.

A qui poden ser atorgats

Les **PERSONES** susceptibles d'obtenir el PREMI D'HONOR JAUME I han d'ésser dels Països Catalans, vivents, d'una catalanitat conscient, explícita, exemplar i d'una provada continuïtat, tant si llur residència és als nostres territoris com si és fora d'ells.

Les **ENTITATS** han d'ésser actuals, i també d'una catalanitat conscient, explícita, exemplar i d'una provada continuïtat, sigui quina sigui llur residència o àmbit d'actuació.

ELS PREMIS DEL 1979

PREMI D'HONOR JAUME I 1979, a INSTITUCIONS. Ha estat atorgat a

L'OBRA CULTURAL BALEAR

per la seva continuada promoció de la cultura i de l'ensenyament a les Illes, i per la tasca que realitza, en l'aprofundiment fins als orígens i a les arrels de la nostra nacionalitat comuna, així com també en l'expansió de la seva obra a tots els sectors de la comunitat, perquè se sentin units per la identitat de la llengua, la història i la cultura.

PREMI D'HONOR JAUME I 1979, a PERSONES. Ha estat atorgat a

JOSEP M. DE CASACUBERTA

no solament és clar, per la seva important obra personal escrita, que hauria pogut ser molt més voluminosa si no l'hagués sacrificada generosament i abnegada a favor de la promoció de la cultura catalana, principalment a través de l'Editorial Barcino.

L'ACTE DE LLIURAMENT dels PREMIS D'HONOR JAUME I 1979 al Saló de Cent de la Casa de la Ciutat de Barcelona

Començà amb unes paraules de Josep Maria Ainaud de Lasarte, que llegí l'acta del jurat que concedí els premis. També féu la lectura d'un telegrama adreçat pel conseller de Cultura del Consell Interinsular de les Illes al president de la Generalitat, Josep Tarradellas, en el qual són felicitats els guardonats i és reconeguda la identitat cultural dels Països Catalans.

El premi corresponent a l'Obra Cultural Balear fou recollit per l'escriptor mallorquí Josep Maria Llompart, que n'és el president, i el premi corresponent al senyor Josep Maria de Casacuberta, pel senyor Albert Manent. A continuació, el senyor Joaquim Maluquer i Sostres glossà la personalitat de Josep Maria de Casacuberta i remarcà que «la seva obra ha estat un servei permanent a Catalunya. Primer, com a estudiós i universitari. Després, perquè és l'editor que ens ha facilitat una sèrie impressionant de textos fonamentals per a la nostra cultura, ordenats d'acord amb una constant internacionalitat nacional». Albert Manent llegí unes quartilles d'agraïment adreçades per Josep Maria de Casacuberta i, després, fou Joan Triadú qui glossà la significació del premi atorgat a l'Obra Cultural Balear. Triadú recordà que l'Obra Cultural Balear «es proposà d'afrontar la cultura autòctona i genuïna de les Illes. L'ensenyament fou la primera i la més difosa de les seves activitats, les quals no es limitaren, però, al sector de l'ensenyament, sinó que s'adreçaren també a d'altres aspectes de la cultura i a la relació amb d'altres entitats, tant de les Illes com de la resta dels Països Catalans». Es referí també a una tasca que «ha estat indispensable en el passat però que és necessari que continuï i s'ampli», i afirmà que «la fidelitat és capaç de resistir l'opressió i, en últim terme, vèncer-la».

Fou molt aplaudit el parlament de Josep Maria Llompart, com a president de l'Obra Cultural Balear, el qual assistí a l'acte acompanyat de l'il·lustre filòleg Francesc de Borja Moll, Premi d'Honor de les Lletres Catalanes i un dels fundadors de l'entitat guardonada. «Sense l'exemple de Catalunya —digué Llompart— Mallorca no hauria tingut l'albada que avui contempla»; a continuació dedicà unes paraules al País Valencià, que avui «suporta impàvid l'escomesa de la desraó, de la desinformació i de la barbàrie», paraules que foren interrompudes per un gran aplaudi-

ment. També fou molt aplaudit quan dedicà unes paraules d'homenatge a Francesc de Borja Moll i, finalment, quan afirmà que «haurem lluitat, haurem patit, però sàpiga tothom que algun dia, tard o d'hora, vencerem».

Finalment, pronuncià unes paraules de cloenda el batlle de Barcelona, senyor Narcís Serra, el qual digué que cal construir una Barcelona viva al servei de Catalunya i remarcà com són importants aquests actes que signifiquen un redreçament de la nostra cultura i el retorn al lloc que li pertoca. Juntament amb el batlle, presidí l'acte el conseller d'Ensenyament i Cultura, senyor Pere Pi-Sunyer. El Saló de Cent era totalment ple, amb nombrosa assistència de personalitats de la vida cultural i política dels Països Catalans.

En la convocatòria d'enguany, el Jurat dels PREMIS D'HONOR JAUME I ha estat integrat per les següents personalitats:

*Josep M. Ainaud de Lasar
Josep Alsina i Bofill
Josep Benet i Morell
Oriol de Bolòs
Eliseu Climent
Miquel Coll i Afontorn
Joaquim Maluquer
Oriol Martorell
Joan Triadú*

NOU VALOR DELS PREMIS D'HONOR JAUME I 1980 Un milió de pessetes per a cada Premi

El Patronat de la Fundació Jaume I, ha acordat de doblar la dotació dels dos PREMIS D'HONOR JAUME I, tant el d'Institucions com el de Persones, que era, fins ara, de mig milió cada un.

Ha estat fixada la xifra d'un milió de pessetes, a atorgar anualment per a cada un dels dos vessants d'aquests Premis. El nou import serà aplicat ja als Premis corresponents a l'any 1980. La proclamació pública dels PREMIS D'HONOR JAUME I, tindrà lloc durant la primavera i llur atorgament públic serà, com és ja habitual, el darrer dijous del mes de maig, al Saló de Cent de la Casa de la Ciutat de Barcelona.

LA
FUNDACIÓ
JAUME I
EL 1979

PREMIS

BALDIRI REXACH

2.750.000 Ptes.

Aquests Premis són promoguts per la **FUNDACIÓ JAUME I** per tal d'estimular i fomentar l'**ESCOLA CATALANA** en tots els aspectes

ELS Premis **BALDIRI REXACH** són regits amb plena autonomia per la **DELEGACIÓ D'ENSENYAMENT CATALÀ (DEC)** d'Òmnium Cultural.

**DOTACIÓ DELS PREMIS
AMB LES APORTACIONS
DELS RECEPTORS DE LES NADALES**

Com saben ja totes les persones que des de fa tretze anys reben aquest llibre-nadala, de tres anys ençà són cridades a aportar el cost del llibre, el qual és destinat a la dotació d'aquests **Premis BALDIRI REXACH**.

Les aportacions rebudes l'any passat varen ser majoritàries i generoses, perquè moltes persones no es van limitar a aportar la quantitat estricta del cost de la nadala, i van fer donacions per quantitats superiors. Això ha permès que les dotacions dels Premis d'enguany puguin arribar a assolir l'import de dos milions set-centes cinquanta mil pessetes.

Des d'aquí fem una crida a la generositat dels qui reben la nostra nadala, per tal que els **Premis BALDIRI REXACH** puguin augmentar llur eficàcia i extensió.

El cost de confecció i tramesa de la nadala d'enguany és de 245 pessetes. A part, detalllem la forma concreta d'aportar la dita xifra als destinataris d'aquesta nadala.

VEREDICTE

DELS PREMIS BALDIRI REXACH

1978-79

LA
FUNDACIÓ
JAUME I
EL 1979

1. Premis Baldiri Rexach a ESCOLES

Han estat atorgades 200.000 ptes. (total dos milions) a cada una de les escoles següents:

La Bressola, de Perpinyà (Catalunya Nord), per la seva tasca de pionera en l'ensenyament en català en una zona particularment difícil i sense cap mena de suport oficial, amb voluntat d'escola popular.

El Rotgale, de Castelló de la Plana i **Gavina**, d'Eliana (País Valencià), centres iniciadors de l'ensenyament en la llengua del poble que actuen enmig de grans dificultats.

Mata de Junc, de Ciutat de Mallorca (Illes Balears), centre iniciador i pilot per a la realització del material que permet d'expandir l'ensenyament en llengua catalana partint de les formes pròpies de Mallorca.

Escola Estatal de Bellcaire d'Empordà (Alt Empordà), per la tasca meritòria i arrelada al medi del seu equip de mestres, no sols en l'àmbit escolar estrictament sinó en tota mena d'activitats d'animació cultural catalana al poble.

Escola de Santa Maria de Ripoll (Ripollès), per la decisió i la constància en la transformació d'un centre gran i de forta influència en la comarca, inclosa la prolongació en escola professional en pla d'avenç cap a l'escola catalana en llengua i continguts, a partir d'una realitat anterior.

Escola Heura, de Barcelona (Barcelonès), per la qualitat assolida i per l'antiguitat en la tasca de l'ensenyament català.

Escola Miramar, de l'Hospitalet de Llobregat (Barcelonès), i

Escola Artur Martorell, de Badalona (Barcelonès), per la realitat d'escola en vies de catalanització en barriades amb un fort percentatge immigratori.

Escola Proa, de Barcelona (Barcelonès), per la tasca continuada i aprofundida d'escola catalana arrelada al medi social del barri.

2. Premis Baldiri Rexach a MESTRES

(3 Premis de 100.000 ptes. cada un)

— Àudio-visual sobre *L'oli als Països Catalans*, d'Ernest Costa i Savoia, Joaquim Sota i Pagan

i Enric Larreula i Vidal, de Barcelona (Barcelonès).

- *Plomes catalanes, recull de treballs sobre autors catalans contemporanis*, de Lluís Busquets i Grabulosa, de Barcelona (Barcelonès).
- *Visualització dels poemes «Primavera» i «Hivern» de Miquel Martí i Pol i «Relotge de pagès»*, muntatge de poemes d'infants, treball realitzat sota la direcció de Ramon Borsora, a l'Escola «El Puig» d'Esparreguera (Baix Llobregat).

Així mateix, fou atorgat un accésit a la *Programació de Literatura Catalana per a Segona Etapa d'EGB* de M. Carme Pérez i Arnau, de l'Escola Jungfrau, de Badalona (Barcelonès).

3. Premis Baldiri Rexach a ALUMNES

- *Intel·lectuals del Baix Llobregat*, d'Anna Díaz, Helena Molins, Montserrat Novell, M. Carme Reynal i Montserrat Torroella, de l'Institut de Sant Feliu de Llobregat (Baix Llobregat).
- *Arquitectura antiga del Baix Llobregat*, de les mateixes autores.
- *Costumari de la província de Barcelona*, de les mateixes autores.
- *Estudi sobre la vinya i l'olivar*, pels alumnes de 7è i 8è de l'Escola Estatal de Bellcaire d'Empordà (Alt Empordà).
- *El rajaret*, revista escolar, de l'Escola Estatal de Bellcaire d'Empordà (Alt Empordà).
- *Colònies a les Cases d'Alcanar*, pels alumnes de 5è i 6è de l'Escola «Gitanjali» de Badalona (Barcelonès).
- *Vailets i minyons*, recull de contes infantils, pels alumnes de 8è d'EGB de l'Escola Sant Jordi de Pineda de Mar (El Maresme).
- *Rondineta i lleugera, conte treballat a la classe de llenguatge*, pels alumnes de l'Escola «El Puig», d'Esparreguera (Baix Llobregat).
- *Caminant per la Barcelona antiga*, muntatge àudio-visual de Xavier Sant i Vilella, Albert Guinovart i Mingacho, Rodolf Nolla i Casals, Florenci Hernández i Cardona i Miquel Àngel Gargallo i Fernández, del tercer curs de BUP del col·legi del Sagrat Cor de Jesús, de Barcelona (Barcelonès).
- *Catalunya Física*, d'Ignasi Salomó i Reig, Ramon Cortacans i Perarnau i Pere Simon i Cutrina, de l'Escola Santa Maria de Ripoll (Ripollès).
- *Armes ripolleses*, de Pere Orri i Pérez i Lluís Orri i Pérez de l'Escola Santa Maria de Ripoll (Ripollès).
- *Els segadors*, representació escènica de l'Escola Artur Martorell, de Badalona (Barcelonès).

A l'altra pàgina:
acte de lliurament
dels Premis
Baldiri Rexach
a escoles.

LA
FUNDACIÓ
JAUME I
EL 1979

RESIDÈNCIA JAUME I *

PER A LA TERCERA EDAT

L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ

(Conca de Barberà)

Diferents vistes exteriors de la Residència Jaume I de l'Espluga de Francolí, amb el solàrium i la sala d'estar a primer terme.

() Quan, l'octubre d'enguany, la Nadala entra a la impremta amb el present capítol d'accions de la Fundació Jaume I al llarg de l'any 1979, aquesta entitat està considerant —amb vista al superior interès del país— la possible integració, total o parcial, de la RESIDÈNCIA, en una corporació pública que serà assumida —com altres d'anàlogues— pel Govern de la Generalitat de Catalunya quan, en un futur, el nostre país hagi recobrat, en una sàvia i justa mesura, l'autogovern nacional a què té dret.*

La Fundació Jaume I té objectius concrets, exclusivament dintre l'àmbit de la cultura catalana, que demana —encara!— ajuda privada de suplència estatal. Ajuda que caldrà, malauradament, durant anys.

S'ha considerat però, mal que fos com a excepció, que calia no oblidar que, en el ventall amplíssim de la cultura d'un país com el nostre, s'hi troba també l'assistència a la Tercera Edat,¹ que tot i que hauria de ser igualment una funció estatal, no és així per ara, i encara manquen anys perquè Catalunya sigui regularment atesa, en aquest altre aspecte del seu recobriment nacional.

Es comprèn més encara aquella excepció, si diem que la RESIDÈNCIA JAUME I té, entre

1. La motivació principal que impulsà la Fundació Jaume I a aixecar aquesta Residència fou —per les seves arrels espluguines— la voluntat de retre un homenatge, útil i perdurable, a les ancestrals i anònimes generacions que han construït la Vila, en ocasió d'escaure's, en 1979, el IXè Centenari de la Fundació de l'Espluga —que fou l'any 1079—.

Una motivació més, i molt entranyable, va ser també la possibilitat d'atendre com cal aquells ancians que han promogut, en circumstàncies especials, els valors de la nostra terra. Aquesta segona motivació sorgí quan, en retornar de l'exili el quasi nonagenari Ventura Gassol i la seva esposa (que més tard havia de perdre), el Casal de l'Espluga els obrí de bat a bat, amorosament i de tot cor, l'Hostal del Senglar pertanyent a aquella entitat, per tal que hi fessin estada.

El matrimoni Gassol hi trobà de seguida la joia de viure, i el Casal la de compartir aquesta realitat, constantment activa en molts actes suggerits pel poeta.

El President de la Generalitat de Catalunya, l'Honorable Josep Tarradellas, ha anat veient créixer l'obra de la Residència des del Casal, en anar-hi per a abraçar el seu amic Gassol en diverses ocasions, en una per donar-li el condol per la mort del fill, a Mèxic, i en una altra, més tard, per la de l'esposa.

El President, un cop acabada l'obra, ha escrit a la Fundació

Vistes interiors:
mural realitzat per Lluçia Navarro
que presideix el vestibul d'entrada;

solàrium protegit i gran sala d'estar,
amb accés directe als jardins;

i una habitació que, com totes, dóna als jardins
(Fotos F. Riera).

SI EM VOLEU DAR SENYOR, GRÀCIES MUNDANES,
DEU-ME UNA CASA CLARA ENTRE JARDINS,
NI MASSA A PROP NI LLUNDA DE VEÏNS.

DEU-ME MODESTES SALSSES CASOLANES
QUE EM PARLIN DE CERFULLS I ROMANINS,
PA DE FORMENT DE LES PARRALS QUINTANES,
AIGUA BEN PURA I SABOROSOS VINS.

JOAQUIM RUIZ

altres mòbils preferents, el d'acollir els ancians que han dedicat la seva vida, o part d'ella, a la cultura nacional catalana.

La RESIDÈNCIA, que ha estat edificada en terres tarragonines, vora el Monestir de Poblet, a l'Espluga de Francolí —una població de clima molt saludable—, té una privilegiada situació: es tracta d'una finca enlairada, amb una vista extraordinària sobre la vila, —el centre de la qual és a tocar— i tota la Conca de Barberà, i amb un entorn de jardins de dues hectàrees. Les instal·lacions, en síntesi, són: Capacitat per a 180 llits. Habitacions, individuals o dobles, totes amb bany i terrassa particular de cara als jardins. Sala d'estar de diversos ambients (biblioteca, jocs, T.V., llar de foc, etc.). Solàrium d'hivern. Menjador habilitat per a formar nuclis reduïts. Sales d'activitats (treballs manuals, bricolage, etc.). Sala d'actes polivalent (actes religiosos, concerts, conferències, recitals, cinema, etc.). I tot ha estat pensat i realitzat amb el desig de facilitar mitjans materials per tal que, un equip ben preparat, pugui oferir a homes i dones de la Tercera Edat una vida confortable, càlida i serena.

Jaume I que aquesta Residència «és un honor per qui l'ha construïda i per Catalunya».

Una nova i anunciada visita de l'Honorable Tarradellas esperem que coincidirà amb la inauguració de la Residència.

El gran Saló d'Estar de la Residència esmentada porta el nom de Ventura Gassol, per recordar que, amb la seva esposa Lucia, havien d'encapçalar la llista d'hostes de la casa.

En un lloc destacat d'aquest Saló són evocades, en un plafó d'honor, «Les Tombes flamejants» del poeta.

I prop del plafó hi ha el gran piano de cua Pleyel, en el qual la seva esposa, durant l'exili, interpretava magistralment Bach, Mozart, Chopin... Com ho féu, igualment, al Casal.

El Casal de l'Espluga, del qual va escriure Pau Casals que, per la seva activitat, «és un exemple per les nostres comarques, que mereix bé de la Pàtria i ens ensenya el camí d'una segona i definitiva Renaixença».

Es el mateix Casal referent al qual l'Honorable Tarradellas ha revelat —davant la pagesia de la Conca, amb motiu de presidir la IX Festa de la Verema— com, el dia de la inauguració, fa quinze anys, hi volgué ser present-invisible, des de l'exili, amb la tramesa d'un missatge al promotor de l'entitat, segur de la «gran tasca que podia fer i que ha fet, i que mereix la meua felicitació».

LA
FUNDACIÓ
JAUME I
EL 1979

CONVOCATÒRIA DELS PREMIS BALDIRI REXACH 1979-80

LA DELEGACIÓ D'ENSENYAMENT CATALÀ (DEC)
D'ÒMNIUM CULTURAL CONVOCA:
els
PREMIS BALDIRI REXACH 1979-80

B A S E S

I.- PREMIS A LES ESCOLES

- 1) S'estableixen deu premis de 200.000 pessetes: total 2 milions de pessetes.
- 2) Serà premiada la qualitat global de llur gestió escolar en l'aspecte concret de la catalanitat. Hom valorarà el lloc que ocupen la llengua i la cultura catalanes en la programació i en altres activitats formatives (revistes escolars, aula de teatre, excursions, biblioteca, etc.). Hom tindrà en compte si les escoles es poden considerar plenament catalanes o si són en vies de catalanització.
- 3) Els premis seran assignats en proporció al nombre de centres seleccionats de cada lloc i d'Andorra, i preferentment als centres que no n'hagin rebut en anys anteriors.
- 4) Per a participar en aquests premis només cal que ompli i ens trameteu un qüestionari i la documentació que s'hi demana. **El termini de la presentació serà el 15 de gener de 1980.**

II.- PREMIS ALS MESTRES

- 1) Els premis als mestres seran atorgats a treballs consistents en una programació individual o de departament de llengua o cultura catalanes (amb guió didàctic i de classes i eventualment exercicis amb un mínim de 25 folis), o a textos elaborats en català per a ensenyar en català alguna àrea concreta. Ho seran en nombre de 3 i per un import de 100.000 pessetes cada un. Total: 300.000 pessetes.
- 2) En aquesta segona convocatòria, els **Premis BALDIRI REXACH** a mestres seran atorgats a treballs de 1a. i 2a. etapa d'EGB, preferentment de Ciències Naturals o Matemàtica i Llengua, Història o Geografia de BUP.
- 3) Els esmentats treballs hauran de ser tramesos a la **DEC, Passeig de Gràcia 42, 4rt. 1a., abans del dia 5 de setembre de 1980.**
- 4) Als treballs hi haurà de constar el nom, l'adreça i el telèfon de l'autor i els de l'escola on treballa.

III.- PREMIS ALS ALUMNES

- 1) Els premis per a alumnes seran atorgats a treballs realitzats en català i en equip per alumnes d'EGB (1r. i 2n. cicles); BUP (1r., 2n. i 3r.) i F.P. de Primer grau, i consistiran en 20 lots de llibres catalans per valor de 15.000 pessetes cadascun, a triar pels interessats.
- 2) Els treballs, que hauran de ser de tema català i, en la seva part escrita, en català, poden versar sobre qualsevol de les matèries o de les àrees dels cicles escolars citats, o bé ésser resultat d'activitats escolars que abastin diverses matèries o àrees: excursions, visites, festes, periòdics escolars, murals, diaris de classe, etc.
- 3) *Tots els treballs han d'ésser acompanyats d'una breu memòria manuscrita, no més llarga de dos folis i signada pels realitzadors del treball, en la qual s'especificaran les motivacions, les circumstàncies i la manera com ha estat realitzat el treball. En treballs d'alumnes de 1r. i 2n. d'EGB la memòria pot ésser redactada pel mestre.*
- 4) El jurat considerarà d'una manera especial aquells treballs que hagin suposat per als alumnes un esforç de penetració en la realitat social catalana del seu entorn, en la tradició cultural catalana, o que comportin l'ampliació i generalització escolars de vocabularis tècnics o científics, i, en general, que s'insereixin en un context de normalització de l'ús de la llengua catalana a l'escola.
- 5) El jurat procurarà repartir els premis, en la mesura que ho permeti la qualitat dels treballs, entre les diverses matèries, àrees, cicles i períodes escolars.
- 6) Els treballs hauran d'anar acompanyats dels noms de tots els membres de l'equip i de l'adreça i el telèfon del responsable d'aquest equip; del nom, l'adreça i el telèfon de l'escola i el curs a què pertany l'equip, i es podran presentar **abans del dia 15 d'abril a la DEC, Passeig de Gràcia 42, 4rt. 1a., cada tarda de 4 a 9.**

IV.- ASPECTES GENERALS

- 1) El jurat de les tres fases serà format per Josep M. Ainaud de Lasarte, Carme Alcoverro, Montserrat Casas, Jordi Galí, Josep González-Agàpito, Ernest Sabater i Esperança Sans.
- 2) El veredict del jurat serà inapel·lable.
- 3) Els premis seran lliurats el mes d'octubre de 1980, però si es creu convenient seran fets públics amb anterioritat.

EDITORIAL BARCINO

L'OBJECTIU perseguit per aquesta institució ha estat —i és— mantenir el seu fons a l'abast del públic que s'interessa principalment per les obres cabdals de la literatura del Segle d'Or català.

La col·lecció «Els Nostres Clàssics» fou iniciada per Josep Maria de Casacuberta l'any 1924, amb la publicació de *Lo Somni*, de Bernat Metge.

De llavors ençà, i sempre sota la direcció d'aquest filòleg eminent i editor sacrificat, l'editorial continua la seva tasca amb un respecte absolut per l'obra i la persona del seu creador, tot seguint el ritme i l'exigència total que sempre han caracteritzat Josep M. de Casacuberta.

Darrerament, han estat editats els títols següents:

LES ILLES BALEARIS (Resum geogràfic), de B. Rosselló.

SERMONS DE SANT VICENÇ FERRER, vol. IV, a cura de Gret Schib.

L'OCELL TRANQUIL, de Josep Sebastià Pons.

EPISTOLARI DE JACINT VERDAGUER, vol. V, a cura de Joan Torrent i Fàbregas.

FURS DE VALÈNCIA, vol. III, a cura de Germà Colon i Arcadi Garcia.

CORRESPONDÈNCIA POLÍTICA DE FELIP DE MALLA, a cura de Josep Perarnau.

ESCRITS INÈDITS DE J. VERDAGUER: COLOM, a cura de Joan Torrent i Fàbregas.

NOVETAT I LLENGUATGE, de Lluís Marquet.

EL MEU PALLARS, vol. IV, de Joan Lluís.

I han estat reeditats:

RESUM D'HISTÒRIA DELS PAÏSOS CATALANS, de Ferran Soldevila i Miquel Coll i Alentorn.

CURS SUPERIOR DE GRAMÀTICA CATALANA, de Jeroni Marvà.

LES PRINCIPALS FALTES DE GRAMÀTICA, de Pompeu Fabra.

LA CONJUGACIÓ DELS VERBS EN CATALÀ, de Pompeu Fabra.

CATALUNYA, RESUM GEOGRÀFIC, de Roser Latorre.

RESUM DE POÈTICA CATALANA, de Rossend Llates.

LECTURES ESCOLLIDES ROSSELLONESSES, de Pere Verdaguer.

TEATRE DE LA NATURA, d'A. Rovira i Virgili.

LA NACIONALITAT CATALANA, d'E. Prat de la Riba.

Projectes immediats

LLIBRE DE SENT SOVÍ, a cura de Rudy Grewe.

LA DIVINA COMÈDIA, vol. IV, a cura d'A. M. Gallina.

ELS VINS DEL ROSSELLÓ, d'E. Arpajou, J. Delòs, G. Noury, L. Planes, P. Torres i J. P. Paraire.

OBRA TEATRAL DE JORDI - PERE CERDÀ, d'A. Cairol.

FLORA DELS PAÏSOS CATALANS, vol. I d'O. de Bolòs i J. Vigo.

NATURA, ÚS O ABÚS? (Reedició).

L'ILLA DE MENORCA (Reedició), de Jordi Bauties.

A termini mitjà

MEMORIAL DEL PECCADOR REEMUT, vol. I, de Felip de Malla, a cura de Mn. Manuel Balasch (tindrà 5 volums).

TEATRE NADALENC, a cura de Ferran Huerta i Viñas.

LLIBRE DE SIDRAC, a cura de J. Minervine.

FURS DE VALÈNCIA, vol. VI, a cura de Germà Colon (faltan 5 volums).

ARBRE DE FILOSOFIA D'AMOR, de Ramon Llull, a cura de Gret Schib.

CRÒNICA DE SANT JOAN DE LA PENYA, a cura d'Amadeu Soberanas.

DIVINA COMÈDIA, vol. V, a cura d'A. M. Gallina.

SERMONS DE SANT VICENÇ FERRER, vol. V, a cura de Gret Schib.

LITERATURA CATALANA, vols. III i IV, de J. Molas i J. Romeu.

SEGUNDO CURSO DE CATALAN, de R. Latorre.

GUIA PER A COMPRENDRE LA NATURA, de R. Folch.

FLORA DELS PAÏSOS CATALANS, vols. II, III i IV d'O. de Bolòs i J. Vigo.

LA COMARCA D'OLOT, voll III, d'Antoni Noguera.

POESIA D'EXILI DE JOSEP CARNER, de Loreto Busquets.

LA
FUNDACIÓ
JAUME I
EL 1979

PEL·LÍCULES

LA Fundació Jaume I ha promogut la realització de diverses pel·lícules culturals, les quals són distribuïdes gratuïtament a les escoles, les entitats, els centres, grups, etc., als quals interessa projectar-les amb motiu de conferències o altres activitats.

Aquestes pel·lícules —que fins ara han estat projectades a més de vuitanta entitats—, són:

500 ANYS DEL PRIMER LLIBRE IMPRÈS EN CATALÀ

JAUME I EL CONQUERIDOR

JACINT VERDAGUER I L'ATLÀNTIDA

LA
FUNDACIÓ
JAUME I
EL 1979

SENYERA DE L'ORFEÓ CATALÀ

LA Senyera de l'Orfeó Català, és una venerable relíquia que ha seguit sempre els cantaires i ha presidit els quasi mil concerts donats per l'Orfeó al Palau de la Música Catalana i, fora d'ell, arreu de Catalunya, d'Espanya, de tot Europa. Concerts sempre encapçalats amb el «Cant de la Senyera» que resa: «*et durem i tu ens duràs*», «*llum als ulls i força al braç*».

De tant dur-la «*al grat del vent*», els anys, que fan ja camí cap al centenari, han deixat solc i pàtina de gloriosa vellesa en aquelles sedes i brodats en fil d'or que teixiren dames catalanes, a començ de segle.

Un ben merescut, preventiu i definitiu repòs, demanava que la Senyera fos guardada, sempre més, dintre la seva vitrina, a la Sala de Juntes del Palau de la Música Catalana. D'ara endavant La substitueix una fidelíssima reproducció encomanada per la Fundació Jaume I a dues artesanes —possiblement les úniques vivents— coneixedores d'una art ja no existent de passamaneria, que és filigrana brodada, a mà, amb restes de domassos i velluts antics, fil d'or, amor i paciència de dos anys.

CULTURA EN RUTA

DESPRÉS d'onze anys d'activitat, durant els quals han estat visitats la major part de les viles i dels pobles de Catalunya, especialment els d'àmbit rural, el bibliobús ha donat per acabada la seva tasca.

Els temps nous presenten noves situacions i demanen noves iniciatives. Les visites de *Cultura en Ruta* significaren per a molts catalans, especialment els primers anys, un missatge d'esperança que avui cal donar per altres mitjans.

Del primer al darrer dia, el bibliobús (i l'activitat promoguda al seu voltant) ha realitzat quasi mil visites als pobles de Catalunya, ha venut més de setanta milions de pessetes de llibres, ha promogut l'actuació de 680 parades per Sant Jordi, etc.

En la seva condició de rex Majoricorum, Jaume I el Conqueridor atorgà a Mallorca la Carta de Franquícies del 1230, quan encara no havia estat sotmesa tota l'illa.

*Miniatura del **Llibre dels Privilegis de Mallorca**. Arxiu del Regne de Mallorca (Foto R. Manent).*

UNA COMMEMORACIÓ OBLIGADA

UNA COMMEMORACIÓ OBLIGADA

Miquel Coll i Alentorn

epiduda caes si poden p... que
pfrat opgalidantia daltres omes op
mandament, leial. foron en com
brats qe nono pogion ademplir.
acelo entre sis meses.

Voluntar da qui...
odaqela qe resta enfauda. de
pos la mort. ans qe sis meses sien
passats. sic publicada emanifestada.
epescriptura dauant qual qe sacer
dot. o dauant testis. E si algun ceta
re amaga aquela uoluntar del de
funt. tant compona de so ppi mar.
do aqel aciu son testat. quant po
gre conquere o auer. p auetori
tat de escriptura delas res del defunt.

ores escriptura e si tot el s. hor q

ENGUANY s'han complert set-cents cinquanta anys de la conquesta de Mallorca per Jaume I, esdeveniment de la més gran transcendència per a Mallorca, per als Països Catalans i per a la vida, prestigi i significació del gran rei. Per això aquesta Nadala no podia excusar-se de commemorar aquell fet prestant-li una atenció preferent.

Però la proximitat de la commemoració del setè centenari de la mort del Conqueridor —a la qual vam dedicar ara fa només tres anys el major interès, i amb motiu d'això vam haver d'aturar-nos a estudiar les circumstàncies de la primera de les conquestes que van justificar aquell sobrenom—, ens obliga ara a cercar temes relacionats amb Mallorca que no ens imposin la repetició de conceptes que aleshores vam haver d'exposar.

Creiem haver-ho aconseguit amb el contingut del present volum, que queda centrat principalment per l'estudi del més destacat precedent de la conquesta que ens ocupa: ens referim a l'expedició de Ramon Berenguer III i els pisans a Eivissa i Mallorca en 1114-1115.

És sabut que ha arribat fins a nosaltres una narració detallada d'aquest esdeveniment en forma d'un poema en hexàmetres llatins, compost probablement per Enric, capellà de l'arquebisbe de Pisa, arran de la mateixa conquesta i per tant vers el 1115.

El professor mallorquí Jaume Vidal i Alcover va dedicar la seva tesi doctoral a l'estudi, edició i traducció d'aquell poema, i és una extensa recensió del seu treball, feta pel mateix autor, que tenim avui el goig d'editar perquè aconsegueixi l'ampla difusió que mereix.

Aquesta primitiva conquesta de Mallorca, massa sovint oblidada, constitueix un sug-

gestiu precedent, i en certa manera una penyora, de la conquesta definitiva. Això i un cert paral·lisme que podem notar en molts episodis de l'expedició de 1114-1115 en relació amb altres de la de 1229-1230, confeixen un gran interès a l'estudi de l'expedició de Ramon Berenguer III i els pisans. Si això no fos suficient, la presència en el text pisà dels mots català i Catalunya, fins aleshores no testimoniats d'una manera segura, hauria d'incrementar l'atenció apassionada amb què hem d'acostar-nos a aquest venerable poema.

D'altres estudis referents a les que per a nosaltres són les «Illes» per antonomàsia, completen en aquest volum la nostra commemoració de l'extraordinari esdeveniment d'ara fa set segles i mig: la conquesta d'un «regne dins en la mar, on Déus lo volc formar», considerada pels nostres avantpassats, i amb raó, com una «cosa meravellosa», i «el mellor feït que crestians faessen cent anys ha», fins al punt de dir al rei «que aquest feït de què vos nos havets parlat de conquerir lo regne de Mallorques, qui és dins mar, que us serà major honrament que si en conqueriets tres en terra». Conceptes i valoracions que el mateix rei es va fer seves en el discurs que va adreçar als catalans que deixava a Mallorca quan ell se'n tornava al Continent i afirmava que «Déus nos ha feita tanta de gràcia que ens ha donat regne dins en mar, ço que anc rei d'Espanya no poc acabar».

Si en aquesta avinentesa el Conqueridor va dir a aquells de qui s'acomiadava: «car creats en bona fe que no haurà saó del món, de dia ni de nuit, que la major partida del nostre pensament no sia de vosaltres», bé és just que nosaltres fem semblantment amb els descendents d'aquells que el rei va deixar a les Illes, i especialment en avinenteses de tan alta significació com aquesta que enguany se'ns ha fet present.

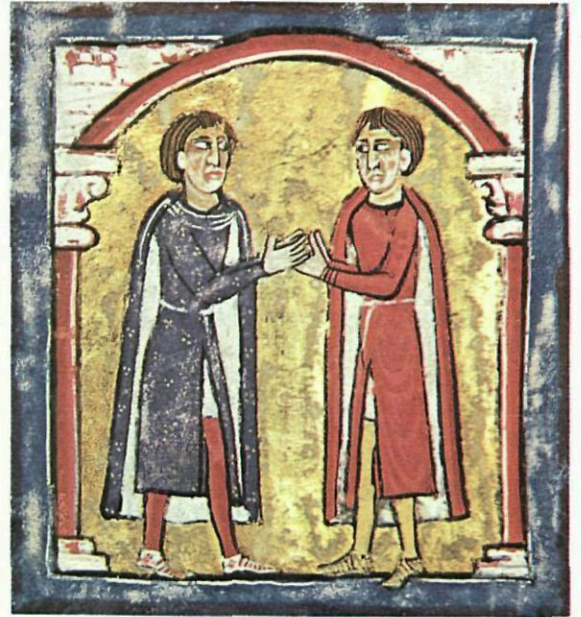

Conjunt del sepulcre de Ramon Berenguer III Comte de Barcelona, al Monestir de Ripoll. Fill únic de Ramon Berenguer II Cap d'Estopes i de la normanda Mafalda, nasqué a Rodès d'Occitània, l'11 de novembre de 1082.

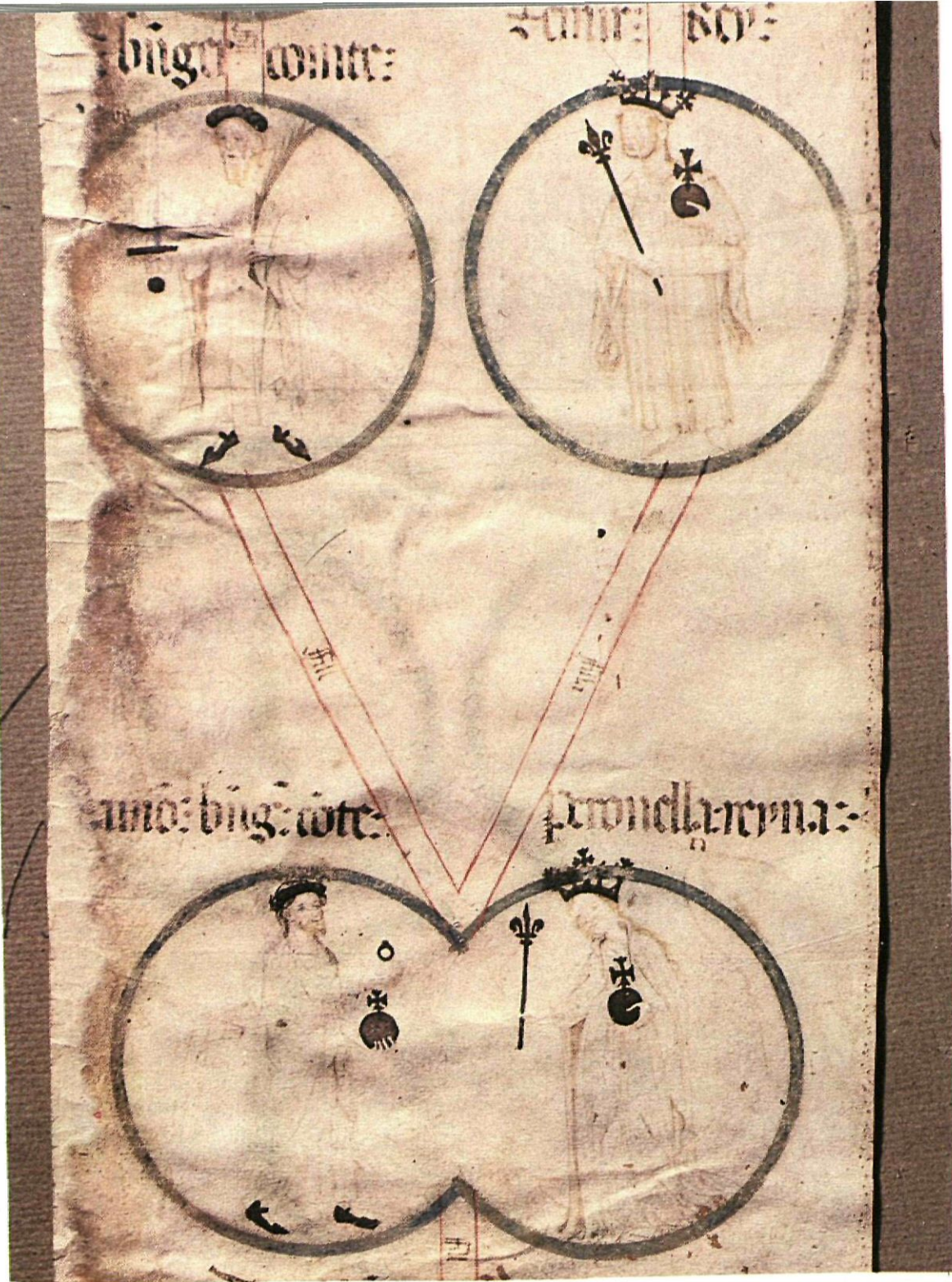
*«Digué el bisbe
de Barcelona:
-Voldria parlar amb vós.
I ens retirarem
a un cantó del camí,
i digué: -Ah, senyor!
Més havem perdut
que no pensem,
que en Guillem i en
Ramon de Montcada
són morts-.*

*-Com, morts?-
diguérem nós, i ens
posàrem a plorar».*

*Cala de Santa Ponça,
amb la creu que recorda
el lloc on trobaren
la mort dos cavallers
dels més apreciats per
Jaume I
(Foto J. Verriè).*

*El Liber Feudorum Maior
(o Llibre Gros dels Feus)
i la seva continuació,
el Liber Feudorum
Ceritaniae, encara
que realitzats a la
darrereria del s. XII,
representen sovint
escenes força anteriors.
Les miniatures
d'aquests llibres
són incomparables
per a estudiar,
com si hi assistíssim,
les escenes de les
diverses institucions
feudals. Miniatures del
Liber Feudorum Maior,
Arxiu de la Corona
d'Aragó
(Foto Salmer).*

Ramon Berenguer III (figura de dalt, a l'esquerra), apareix, en el Rotllo de Poblet, al costat de Ramir el Monjo d'Aragó. Els fills d'ambdós, Ramon Berenguer IV i Peronella, materialitzaren la unió dels dos regnes l'any 1137. El Rotllo de Poblet és un pergami allargassat, probablement destinat a funda d'espasa, on és representada la genealogia dels sobirans de la casa de Barcelona (Foto E. Esteve).

EL LLIBRE DE MALLORCA

EL
LLIBRE DE MALLORCA
 (LIBER MAIOLICHINUS O MAIORICHINUS)

Introducció a l'edició del poema llatí i la seva traducció catalana*

Jaume Vidal i Alcover

És ell el primer document on apareixen els noms de Catalunya i de catalans, que sempre més seran el nostre orgull.

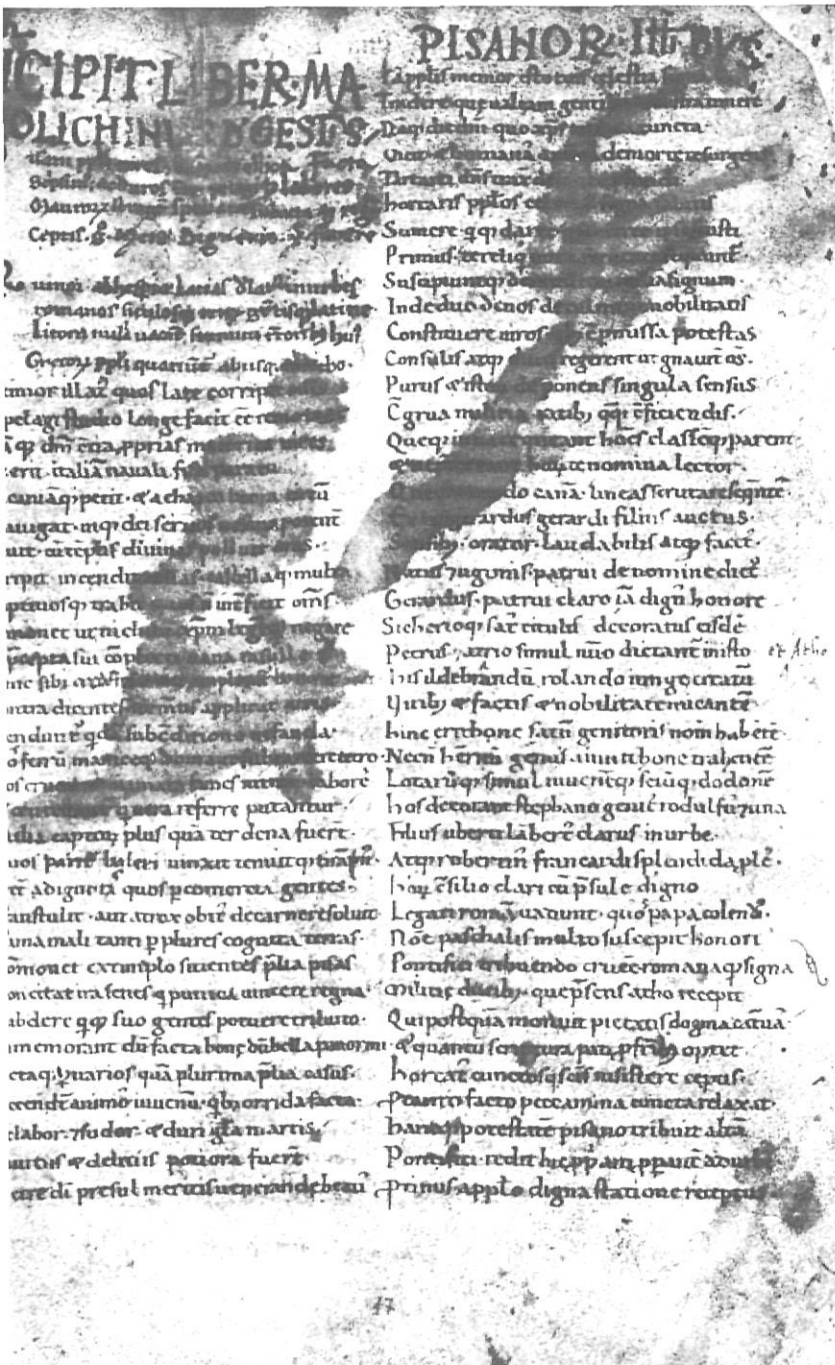
Lluís Nicolau d'Olwer.

1. EDICIONS I MANUSCRITS

LA nostra intenció, en proposar-nos l'acompliment d'aquest treball—això és: l'establiment d'un text solvent de l'anomenat *Liber Maiolichinus*, o *Maiorichinus*, i la seva traducció—, era la de posar ordre i claredat a un document, font de la nostra història, de la història de Catalunya, que sempre havíem vist utilitzat, o això ens semblava, amb dubtes i reserves, i ben sovint amb conclusions i resultats contradictoris.

Coneixíem el poema per l'edició que de les cròniques del regne de Mallorca de Dameto, Mut i Alemany havien fet, a mitjan segle passat, don Joaquim Maria Bover i el P. Moragues. Aquests editors n'havien donat un text i la traducció castellana al volum segon de l'obra, destinat íntegrament a contenir les notes dels editors a la crònica del cavaller Dameto. El text procedia de Muratori, que havia transcrit al volum VI dels seus *Rerum Italicarum Scriptores*, el que, el 1647—poc menys d'un segle abans—, havia publicat Ferdinando Ughelli al volum III de la seva *Italia Sacra*. L'últim editor del poema, Carlo Calisse, i el més recent dels seus estudiosos, el Professor Giuseppe Scalia, han

* Aquest treball és part de la meua tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el setembre del 1976. La public avui a requeriments de la Fundació Jaume I i a reserva, quan hagi d'acompanyar l'edició i traducció del Liber Maiorichinus, de rectificar-la i completar-la en molts de punts, atenent les observacions del director de la tesi, doctor Joan Bastardas i Parera, i dels altres membres del tribunal que la va jutjar, doctors Antoni Maria Badia i Margarit, Antoni Comas i Pujol, Gabriel Oliver i Coll i, molt especialment, les del doctor Martí de Riquer i Morera, que la va honorar amb una molt acurada atenció.

Ramon Berenguer III
col·laborà amb els
písans en la conquesta
d'Eivissa i Mallorca
del 1114.

La miniatura del
Liber Feudorum Maior
ens el representa
—segurament—
a la banda esquerra.

demonstrat incontestablement que Muratori va partir del text publicat per Ughelli i no de cap manuscrit original. Així i tot, Muratori va esmenar en diversos punts el text d'Ughelli: alguna vegada, amb encert; més sovint, des-encertadament. I on Ughelli no entenia un passatge, tampoc no el va entendre Muratori.

Sembla que l'obra de Muratori va tenir més difusió que la d'Ughelli: Migne, al volum 163 de la seva *Patrologiae cursus completus, series latina* reproduïx el text d'aquest erudit, i el text publicat per Bover i Moragues és també de Muratori, però en aquest cas, per afegitò, mal llegit. També són trets de Muratori els fragments que en dona Quadrado a l'obra de Piferrer i Parcerisas, *Recuerdos y Bellezas de España*, al volum dedicat a les Illes Balears (Barc., 1888). Idèntica font —si és que no anà directament als editors illencs— és la de Mn. Llorenç Riber pels seus fragments il·lustradors d'un capítol de la seva obra *Els sants de Catalunya*, citats repetidament per Rovira i Virgili al volum IV de la seva *Història Nacional de Catalunya*. Però Rovira ja coneix l'edició, del tot solvent, de Carlo Calisse.

El text publicat per Ughelli, d'on surten, com hem vist, totes les edicions que hem esmentat fins ara, era tret d'un manuscrit anomenat *Vivianus*, perquè pertanyia a Vivianus, conegut home d'estudis, nadiu de Pisa i bisbe d'Isola a Calàbria. D'aquest manuscrit, no sabem si és perdut o si és algun dels que ens ha tramès el poema, probablement el del British Museum.

Del *Liber Maiorichinus*, en coneixem avui tres manuscrits: un del segle XII, anterior a 1127, com ha pogut demostrar el professor Scialia. Els altres dos, de finals del segle XIV. Són anomenats *Pisanus*, *Britannicus* i *Redianus*. El primer i el segon perquè es conserven, respectivament, a la biblioteca de la Universitat de Pisa i al Museu Britànic. El tercer, que és a la biblioteca Laurenziana-

Medicea de Florència, havia estat del florentí Francesco Redi.

Aquests tres manuscrits forneixen dos textos força diferenciats: l'un, el del ms. Pisà; l'altre, el del Britànic i del Redià. El text d'aquests dos és, evidentment, una refeta del text primitiu, el del Pisà, amb intenció de millorar-lo literàriament. Només la refeta del primer hexàmetre —*Arma, rates populum...* en comptes de *Pisani populi uires...*— ja és prou significativa.

També em sembla significativa la qualitat dels respectius còdexs. El Pisà és un còdex pobre: utilitza un pergami que, en alguns folis, havia servit per un altre text, que es va raspar; uns altres folis són deteriorats (el 20 v. té un forat al centre) i han estat, tanmateix —en aquest estat de deteriorament—, utilitzats pel copista. Hi ha un espai de dues ratlles en blanc entre cant i cant, destinat, sens dubte, a l'*explicit* i a l'*incipit*, que no varen ésser posats mai. Té una escassa, per no dir nul·la, ornamentació i és mancat de les capi-

(A la pàgina anterior)
Manuscrit Redianus
(de finals del s. XIV)
del **Liber Maiorichinus**
conservat a la
biblioteca
Laurenziana-Medicea
de Florència.
D'aquest llibre
existeixen
dues versions més,
el *Pisanus* (s. XII)
i el *Britannicus* (s. XIV).

L'estàtua de Ramon Berenguer III el Gran que presideix la plaça que dóna el seu nom. Al fons, la capella reial de Santa Àgata. Amb Ramon Berenguer III el Gran s'acaba la sèrie dels comtes barcelonins que només regnaren sobre la Catalunya Vella. (Foto Pere Català).

tals al començament de cada cant. L'escriptura no és tampoc especialment curiosa: és escrit a dues columnes, contenint cada una quaranta-tres vv. (algunes vegades, quaranta-dos o quaranta-un), i els versos de la primera sovint depassen la línia, no marcada, de separació de les dues columnes.

En canvi els altres dos còdexs, el Britànic i el Redià, són còdexs escrits amb cura, ricament ornamentats, sobretot el segon, i, en suma, cars. El Britànic és un còdex sobre pergami amb grans inicials, i molt ornamentada la primera del poema. És escrit a una sola columna per cada foli, d'uns trenta vv. cada columna (de vegades, més sovint, 29; rarament, 31). La caixa és molt regular, de

manera que si l'hexàmetre és massa llarg es continua entre línies, a baix o a dalt, i si és massa curt, s'omple l'espai blanc amb un llarg tret d'enllaç entre la penúltima lletra i l'última, o bé es rebla amb dues o tres lletres sense cap significació: *mn*, *top*, *niop*, *mtp*, etc. Ocupa 62 folis.

El Redià és escrit també a una sola columna per cada foli sobre pergami. Les inicials de cada cant són ricament ornamentades, així com les diverses inicials, més petites, que apareixen com a punts i a part del poema. Cada columna conté 41 vv. (de vegades, 40) i el poema ocupa 44 folis. Al final, en quatre folis més, hi ha els *Gesta triumphalia* i un breu cronicó pisà, que abraça les efemèrides pisanas des del 688 fins al 1136.

(No cal dir que aquesta descripció dels còdexs és provisòria: no els he pogut veure directament, i en don les dades que en puc treure del seu examen a través de microfilms, que és el material sobre el qual he treballat.)

Això ens porta a la conclusió que, cap a finals del segle XIII o començaments del XIV —*R* és de la 2.ª meitat del 300; *B*, posterior: finals del XIV- principis del XV— els vents de l'humanisme incipient varen moure els senyors pisans a rescatar del relatiu oblit aquell *Liber Maiorichinus* o *De Pisanorum gestis illustribus*, que era un bell cant a les glòries d'aquella república: n'encarregaren, doncs, noves còpies, disposats a pagar un treball ben fet i digne de la riquesa d'aquells que l'encarregaven. I qui va rebre l'encàrrec va aportar encara un nou enriquiment del vell poema, no material, sinó estètic: el va refer, a llargs fragments, d'acord amb el gust i la moda de l'època. Això explica la refeta del poema i la bona qualitat dels còdexs més moderns.

No és estrany que fos una d'aquestes còpies, i no l'antic original —i diguem, de passada, que *P* segurament no és l'original—,

que gaudís de més difusió en els segles de la Il·lustració, i que fos una d'elles la que servís a Ughelli per establir el seu text. Que fos un desaparegut *Vivianus*, o que aquest fos el *Redianus* o el *Britannicus*, és cosa que els estudiosos no han arribat a escatir. En tot cas, formava part de la sèrie dels còdexs que donen la refeta posterior del *Liber*.

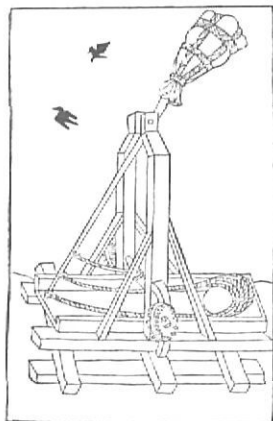
A principis del segle actual l'*Istituto Storico Italiano* va comanar al professor Carlo Calisse l'edició del manuscrit més antic dels coneguts, és a dir, de l'anomenat avui Pisà. Quan Calisse l'estudiava i quan va publicar la seva edició, el ms. era a l'arxiu dels Roncioni. No va entrar a la biblioteca Universitària de Pisa fins el 1912, i l'edició de Calisse és del 1904. Aquest ms. va ser utilitzat, com a font històrica, per Raffaello Roncioni en els seus *Delle Istorie Pisane libri XVI*, publicats el 1844 a cura de Francesco Bonaini, el qual dona notícia del ms. a la *prefazione* de la seva edició de Roncioni, a *Archivio Storico Italiano*, tom VI, Firenze 1844. Més tard, en el seu *Catalogo dei codici che si conservano nell'archivio Roncioni in Pisa* (a *Studi Storici*, dirigits per Amedeo Crivellucci, vol. XI, Pisa 1902), havia donat també notícia del ms. Camillo Vitelli. Roncioni deia que l'havia rebut el 1596 de Cosimo Rosselmini. Però sembla evident que el ms. Pisà no s'havia fet a despeses d'aquesta noble família dels Rosselmini. En el v. 2327 de la nostra edició, el ms. Pisà mostra una rara anomalia: diu *Roselminus Mauros petiit per prelia clarus* on els altres mss. diuen *Bertraminus*, i l'examen als raigs ultravioleta fa veure que *Roselminus* és escrit sobre un raspat que deixa veure el nom de *Bertraminus* escrit anteriorment. Sembla, doncs, que la família Rosselmini va adquirir el manuscrit i, disposats a arrogar-se glòries que els mancaven i que potser els calien, varen cercar curiosament al llarg del poema on poguessin ficar el nom de la família sense alterar el context ni fer malbé l'escandiment de l'hexàmetre. Això suposa, sens dubte, uns propietaris anteriors del ms.

No sabem, però, qui fossin. Aquest problema només ens el poden aclarir, normalment, els erudits pisans, perquè el seu interès —tot i que a mi em sembla una qüestió apassionant— no va més enllà de l'àmbit local, potser, i l'empresa de regirar els arxius privats de les antigues famílies d'una localitat és tan possible com dificultosa, segons he pogut comprovar en les meves recerques pels arxius familiars de Mallorca.

Calisse, en la seva edició del ms. Pisà, col·laciona les variants dels altres dos. Descrui, amb molta cura, el ms. Pisà i totes les seves peculiaritats. Si alguna vegada incorre en algun petit error, ha estat denunciat

El campanar o torre decantada de la catedral de Pisa fou començat el 1174 per Bonanno Pisano i acabat a la segona meitat del s. XIV. La gran expansió marítima i militar de Pisa al llarg dels segles XI i XII, la transformà en una ciutat autònoma i de caràcter mercantil.
(Foto Salmer).

per Scalia, i abans per Egidi i per Pecchiai, recensionistes de l'edició (el primer, a *Archivio della R. Società Romana di Storia Patria*, vol. XXVII, Roma 1904, i el segon a *Studi Storici*, vol. XIV, Pisa 1905). De manera que podem donar el ms. Pisà per estudiat amb tota solvència.

Els altres dos còdexs, en canvi, eren coneguts només per les edicions d'Ughelli, de Muratori i de Migne —i aquests dos partien, provadament, del primer—, els quals n'havien fet una mala lectura: errada o insuficient. Cosa difícil d'explicar, perquè es tracta d'uns manuscrits, sobretot el Britànic, especialment clars.

Nosaltres hem fet l'edició d'aquest text, col·locant el Pisà, no minuciosament, sinó tan sols en les variants de relleu. No hem pretès fer una edició crítica per dues raons: primera, perquè per fer una edició crítica, acurada i amb l'explicació suficient de tots els punts obscurs o dubtosos del poema calia passar una temporada a Pisa, anar a Florència i a Londres a veure tots els còdexs, i això no ha estat, fins ara, al nostre abast; segona, perquè hem sabut que el professor Scalia la preparava, aquesta edició crítica, i ens sembla del tot impertinent avançar-nos en una feina que es du a terme des de fa anys i amb molts més coneixements i material consultat i estudiat que no puguem tenir nosaltres.

Podiem, però, subvenir als dubtes dels nostres historiadors i dels nostres filòlegs —i especialment, potser, als dels italians— donant un text dels còdexs més recents, juntament amb una traducció tan acurada com ens fos possible. Sabem que les garanties de solvència històrica són a favor del text més primerenc —en aquest cas, del Pisà—, però no podem ésser massa tallants tractant-se del *Liber Maiorichinus*, perquè, com hem dit, no es tracta d'una pura còpia, més o menys fidel, del text original, sinó d'una més acurada refeta, servant tota exac-

titud i acreixent-ne la bellesa literària. El nostre treball, doncs, pot tenir un doble interès: històric i filològic.

2. CONTENUT DEL POEMA

El *Liber Maiorichinus* (o *Maiolichinus*)¹ narra l'alçament dels pisans en croada contra els moros de Mallorca, l'expedició naval que organitzen i que surt de Pisa el mes d'agost del 1113,² l'arribada a les costes catalanes, el pacte d'aliança signat amb Ramon Berenguer el Gran i els seus magnats, la tramesa del comandament de l'expedició al comte català, l'estada d'aquells exèrcits per terres de Catalunya i de Provença durant tot aquell any i fins a la primavera del següent, l'expugnació i presa d'Eivissa l'onze d'agost del 1114 i finalment el setge i la caiguda de Mallorca en poder dels exèrcits aliats cap a la Pasqua del 1115.

1. CALISSE, a la seva edició del *Liber*, adopta *Maiolichinus* sense més justificació potser —ell no treu el tema a discussió— que la de ser aquesta grafia la que apareix a l'incipit del manuscrit Pisà, que és el que ell edita. SCALIA, *Intorno*, ataca aquesta forma a favor de *Maiorichinus*, que troba més correcte d'acord amb el poema i la tradició escrita. En efecte, el topònim és escrit sempre *Maiorica* al llarg del poema i, de la mateixa manera, al títol —*Rerum in Majorica Pisanorum*...— d'Ughelli i de Muratori. Així es reproduïx també, per norma general, a la documentació que coneixem sobre Mallorca. Almenys, a la catalana. Perquè la forma *Maiolica* és, justament, italiana, i els historiadors d'aquesta llengua la registren —referida a les terrisses esmaltades o envernissades de colors metàl·lics que coneixem amb el nom de majòliques— en vies de divulgació cap a finals del segle XIV. (Vid. B. MIGLIORINI, *Storia della lingua italiana*, 4.ª ed., Firenze 1963, p. 240.) Això ens porta a concloure: a) que l'autor del poema, en el segle XII, va usar la forma llatina tradicional en *-r-*, b) que la forma en *-l-* del manuscrit Pisà és obra de qui, a començaments del segle XV, en fa refer l'incipit, i c) que la forma *Maioricano* dels manuscrits Britànic i Redià és refeta pels copistes del final del segle XV o de començaments del XVI, en plena època humanística, d'acord amb la forma clàssica. A la vista d'aquestes dades i com a resultat d'una molt simple argumentació, per part nostra no hi ha dubte que la forma preferible és la de *Maiorichinus*, i aquesta és la que hem adoptat.

2. Després d'algunes discrepàncies, i la conseqüent discussió, entre els autors antics, concordes avui els historiadors, sembla que la cronologia establerta és, ara per ara, fora de dubte.

*Des del punt de vista
artístic, el baptisteri
de la catedral de Pisa
és la peça més notable
d'aquest conjunt
arquitectònic
(Foto Arxiu Mas).*

LLIBRE PRIMER

El poema comença, com és de rigor, amb una exposició del tema i una invocació a Crist. Consta de vuit cants o *llibri*³ i, en el text que nosaltres hem establert, té 3542 versos. És escrit en hexàmetres, a imitació dels de Virgili i, concretament, de l'*Eneida*, algunes expressions de la qual són calcades literalment, així com li és manllevat gran part del vocabulari, com veurem més endavant.

Després de la invocació, el poema comença exposant el pretext de la croada: les incursions dels moros per terres europees, des de l'Hespèria (Espanya), fins a les ciutats llatines (*italianes*) i el país de la Gòtia (les terres occitanes del Mediterrani, que havien constituït la Septimània romana) i les terres dels gals, i, concretament, les *razzias* dels moros de Mallorca, que havien arribat fins a Ausònia (la Campània), Sicília i Grècia, on havien fet cremadissa i profanació d'esglésies, tot intentant de reduir els cristians a l'islamisme, de grat o per força, fins al punt d'haver fet seus, segons la brama, més de trenta mil cristians, els quals eren venuts com a esclaus, retenguts en presó o morts.

Proclamació de la croada

Totes aquestes noves arriben a Pisa i indignen els vells de la ciutat, els quals es posen tot seguit a rememorar les gestes pisanas i les seves victòries contra els moros, fins a encendre els ànims del jovent, que es decideix per la guerra. Immediatament l'arquebisbe de Pisa⁴ proclama la croada i se'n comença l'organització amb el nomenament de dotze nobles que faran cap a l'empresa. Una comissió, presidida per l'Arquebisbe, va a Roma: el Papa els rep i confereix al prelat de Pisa la potestat d'atorgar les indulgències pròpies de la Croada, després que ha tramès les senyeres pontificals al cap dels legats i els beneeix a tots. Torna l'Ar-

quebisbe a Pisa, dona compte de l'ambaixada i enardeix els feels.

Segueix un fragment que fa referència a l'ajut sol·licitat a Gènova i negat, finalment, després d'una llarga trigança, per aquella república.

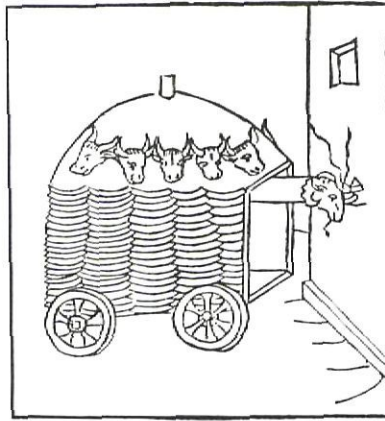
Comencen, aleshores, els preparatius materials de l'expedició: construeixen vaixells i enginys de guerra, de diversos gèneres, els uns i els altres, segons la respectiva finalitat, i s'anomenen les comarques, els pobles i les repúbliques que prenen part a l'empresa.⁵ Acaba aquest fragment amb la constatació que Gènova és la sola, de les repúbliques veïnes, que ha negat la seva ajuda, i

*La ciutat de Pisa
era governada
i dirigida per un
organisme consular
d'origen aristocràtic
(Foto Arxiu Mas).*

3. Set només a les versions d'UGHELLI i MURATORI i dels autors que els copiaren o que s'hi varen basar, començant per MIGNE. Refonen en un sol *liber* els sisè i setè dels manuscrits, tanmateix ben diferenciats, tant a B i R com a P.

4. Per la identificació dels diversos personatges, vegeu més endavant.

5. Segons el pacte de Sant Feliu (vid. infra), que ha servit de base als historiadors per establir aquest punt, participaren a l'expedició, a més de Pisa, Roma, Luca, Florència, Siena, Volterra, Pistoia, els llombards, Sardenya i Còrsega.

El setge de les ciutats medievals estimulà la inventiva dels enginyers militars, els quals construïren complicades estructures destinades a trencar les muralles i la resistència dels assetjats.

amb una invectiva contra el cap dels genovesos, que només porten *B* i *R*: *P* no la coneix.

Boten, en fi, la flota al riu Arn, i el poeta ho aprofita per recordar els orígens de Pisa. Cada vaixell és amarrat al lloc que li correspon, i els proveeixen de queviures, de cavalls, d'armes i d'homes, i aquests són distribuïts per *turmae* i per *cohortes* (vid. infra), així com és atorgada una senyera a cada vaixell.

La impaciència de la tropa ofereix tema al poeta per fer unes consideracions religiosomorals sobre la regla de «cada cosa a son temps», la primera disquisició d'aquest gènere amb què brufarà, de collita pròpia amb el pretext dels parlaments dels cappares, tot el poema. L'amor de Déu, finalment, permet que els pisans arribin a fer-se a la mar.

La flota cap a mar

Arriba el dia de Sant Sixt, el 6 d'agost, dia que els pisans celebren, en recordança de les seves gestes, i baixa cap a les goles del riu i cap a mar tota la flota: passen algunes dificultats, que els obliguen a alleugerir la càrrega, però arriba, a la fi, el moment del comiat. El comiat és descrit emotivament i comparat al dels grecs quan es disposaven a marxar contra Troia. Salta, però, el vent i empeny els navilis.

El periple és descrit amb una certa minuciositat: fan cap a Còrsega i després a Sardenya, on paren dotze dies. D'una tirada passen, segons sembla, de Porto Torres a la badia de Càller. Allà concerten una aliança amb Torbí i amb Sàltar, fill de Constantí, tenen una excel·lent acollida, que ni Mene-lau la va tenir a Aulis quan anava a combatre contra els frigis, i l'Arquebisbe fa una crida a la concòrdia de tots els pobles cristians.

El Palau dels Reis de Mallorca fou construït a Perpinyà. En morir,

Jaume I el Conqueridor dividi el seu reialme entre els seus fills Jaume II i Pere III (Foto P. Barceló).

*Ceràmica aràbiga
trobadà al
carrer de Zavellà,
a Ciutat de Mallorca
(Foto J. Verrié).*

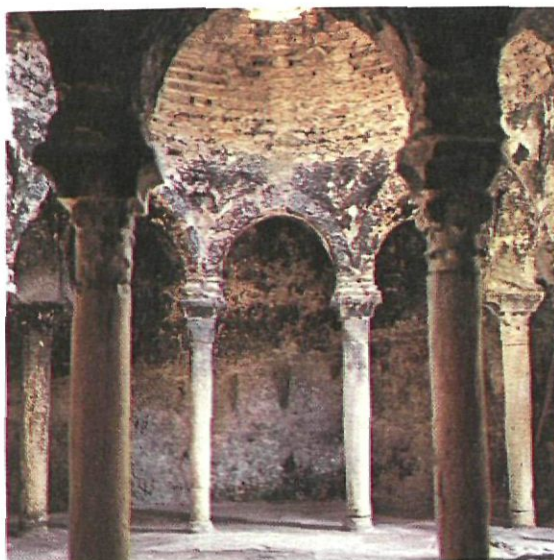
A Càller es confereix a Passarí i a Alferol la capitania de la flota, però la gent —primer acte de rebel·lia dels expedicionaris— no en fa cas i cadascú fa via, tant com pot, amb el seu respectiu vaixell. Passen una tempesta tal, que ni Ulisses n'hauria romàs impàvid, però la gent marinera es comporta amb tot el seu seny i Déu va voler assegurar una bonança de Tramuntana, que empeny els vaixells fins a ser gran dia de l'endemà. Veuen terra i aquell mateix dia, el 31 d'agost, desembarquen a la cala de Blanes. Creuen que són a Mallorca, a terra de moros, i es posen en peu de guerra, fins que els nadius els treuen del seu engany, d'on els pisans i els seus aliats deposen les armes, contorbats i trists.

Apareix el nom de catalans

En aquest passatge és on apareix, per primera vegada, segons els erudits, en un text d'una certa entitat literària, el nom de catalans.

Assabentats del lloc on han anat a raure, decideixen anar-se'n, perquè allà no estan a bon recer i, a més, ja han passat les calmes estivals; però envien un legat al senyor d'aquelles terres, el comte Ramon Berenguer, de qui es fa l'elogi. El sobirà rep l'enviat dels pisans, el qual li adreça unes paraules que són transcrites: l'invita a visitar el campament i la flota i a aliar-se amb ells com a cap de la comesa. El comte respon amb un parlament —l'únic una mica llarg que li permet el poeta al llarg de tota la narració—, transcrit, igualment, tot sencer: agraeix l'ambaixada, els desitja bona fortuna, mal diu dels moros, es plany de l'estrall que han fet, en aquelles terres, de presoners, esglésies cremades i mortaldat de sacerdots, i accepta prendre part a l'empresa. Acorden posar un dia tot allò per escrit i el comte, en prova de la seva amistat, els ofereix estatge a les terres pirinenques.

L'endemà, el cònsol⁶ Ató assabenta les tropes del resultat de l'ambaixada i els

*«La ciutat, plena de reminiscències moresques i medievals, és caracteritzada principalment pels casals dels segles XVI, XVII i XVIII, que s'alcen a cada banda dels empedrats carrerons, netíssims i recollits, de l'Almudaina, nom de l'antic recinte fortificat, entorn de l'antiga Zuda dels valis mallorquins.»
Banys àrabs del carrer Serra, a Ciutat de Mallorca (Foto R. Mąnent).*

mostra la carta de Ramon Berenguer que, al final del discurs d'Ató, llegeix així com cal (*decenter*) un tal Lluís.

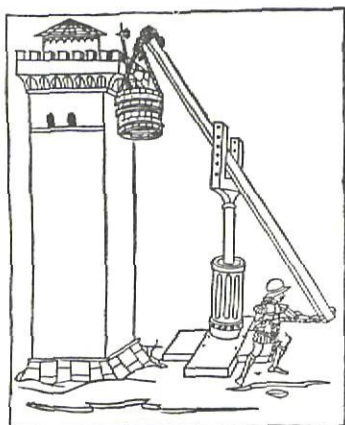
Havent proposat de presentar tota aquesta qüestió a l'Arquebisbe, que, amb el seu vaixell, havia fondejat a Sant Feliu, se n'hi va, segons sembla, tota la flota, i el prelat els reuneix en assemblea sobre l'herba verda. Allà els fa un sermó, que és transcrit en hexàmetres rimats,⁷ en el qual els exhorta a la concòrdia entre ells, amb citacions de les Escriptures i al·lusions a la Redempció.

Comencen les querelles

L'exhortació era ben de menester, perquè ja comencen les querelles: sembla que els

6. Els còsols eren la suprema autoritat municipal, que, en aquest cas, ho són, semblantment, d'un grup de forces armades, d'un, diguem-ne, municipi itinerant per causa de guerra. (Vid., a més, sobre aquest càrrec i d'altres, infra).

7. És l'únic fragment d'una certa extensió, en tot el poema, escrit en aquest gènere de vers. (Vid. infra per una anàlisi més detinguda).

primers a moure-les són els lucans, perquè és Fralm de Luca qui fa l'arenga amb dures paraules. Diu, als qui, espassada la por a la mar —la tempesta que els ha fet perdre el rumb, segons el poeta,⁸ i les dificultats que ara mateix han tengut per entrar al port de Sant Feliu—, se'n volen tornar a la seva terra, que són uns covards, que només serveixen per fer de pagesos; que la croada que ara duen a terme és contemplada pel món sencer, que no cal desmoralitzar-se en via ninguna i que allò que no donen els anys ho donen els dies.

Aquestes paraules cauen bé i sembla que la gent recobra l'alegria. A més, l'endemà, diumenge, el comte va a Sant Feliu, amb alguns dels seus, i allà es firma el pacte d'aliança: les mainades se n'alegren i obsequien el sobirà.⁹

Apareix la pesta

Passen dies i apareix la pesta, que fa nombroses víctimes, entre les quals, una d'assenyalada: algú que porta el nom estrany de Caïm. Les mainades ploren aquelles morts, quan comencen a arribar els senyors ultrapirinencs que, a requeriments del comte Ramon, s'han unit a l'aliança: ve Guillem de Montpeller amb cent cavallers i molta tropa d'infanteria, embarcats en devers vint naus; amb vint naus arriba també Eimeric de Narbona; amb set, Ramon de Baus; i encara acuden el sacrista d'Arle i els senyors del Rosselló, de Besiers, de Nimes i tota la Provença.¹⁰ El poeta acaba aquest primer cant comparant aquell moviment de tropes arreu pels camps gironins al dels exèrcits de Cèsar quan empenia la conquesta de les Gàl·lies.

LLIBRE SEGON

El llibre segon s'inicia amb un estrany fragment, que, tanmateix, ocupa seixanta-set versos. Arriba al campament un home —el nom del qual no s'esmenta— procedent

de la nau que tenia com a nauixer Alberi,¹¹ i conta una estranya història: que venia al Pirineu amb la nau il·lesa, però sense cavalls, ja que els havien deixat al fons del mar, perquè, forçats per la set, havien begut vi i s'havien mort embriagats; que just al moment de succeir això, no abans, el vaixell havia tocat Menorca¹²; que els moros me-

8. Els historiadors descarten tot atzar, i, per tant, tot caràcter d'arribada forçosa, com explicarem més endavant. (Vid., per exemple, SOBREQUES, *Els grans comtes*, p. 176).

9. El document on és consignat el pacte diu «*prope ecclesiam Sancti Felicis de Gerunda*» i és sens dubte fefaent. No crec que, per la intenció d'aquest estudi, tenguí gaire importància la determinació exacta del lloc on es va signar el pacte de Sant Feliu, fos l'església de Girona, fos el port. Però el *Liber*, que posa tanta cura a comptar i seguir les passes que feien els magnats i els pròcers d'aquella expedició, no en fa cap esment, de l'anada a Girona —que devia ser un trasllat solemne, per la categoria de les persones que hi anaven i, a més, una novetat pels pisans, que no devien conèixer aquella ciutat de terra endins—, i, per la manera com és menada la narració, sembla que ho hauria d'esmentar. Si no és que puguem interpretar la preposició *de* com a 'dependent de' (la diòcesi o la jurisdicció eclesiàstica de Girona) i l'església al·ludida sigui la del port, posada també sota l'advocació d'aquest sant.

10. Sembla que els contingents de provençals eren considerables, si atenem com sovinteja la seva menció al llarg del poema amb expressions com «*quos Provincia missit*» o d'altres consemblants. Pensem que Ramon Berenguer era comte sobirà de Provença pel seu matrimoni amb Dolça, comtessa de Provença des de l'any 1112 per donació de sa mare Gerberga, donació que, pocs dies després, la comtessa vella va fer extensiva públicament al seu gendre.

11. La diferència entre *B* i *R* d'una banda i *P* de l'altra és considerable, pel que fa a la presentació d'aquest personatge. En aquells dos còdexs, ocupa dos versos i mig; el *P* n'hi dedica vuit, i encara hi ha diferència en el començament de la narració. Segons *P*, això es va esdevenir quan el cònsol Lambert havia estat nomenat cap de la cavalleria, i que havia ajustat molts de gals per a l'armada; que l'anònim personatge venia del vaixell on era Albert, l'assenyat fill d'Hug, i que menava Alberi com a nauixer; que qui l'havia engendrat, qui eren els seus pares i què li deien de nom, això adverteix el poeta al lector que s'estalviarà de dir-ho; que l'esmentada nau, empesa per l'alè del vent, havia tocat al port de Menorca, tot i que, segons deia, tenia el rumb ben dret, i que els cavalls, assedegats, havien begut vi; que n'havien deixats alguns, abandonats dins el mar, abans que el vaixell pogués arribar als llocs esmentats. Segueix, després, el relat en concordança amb *B* i *R*, a partir del vers 455 del nostre text.

12. Segons *B* i *R*, havien llençats a la mar tots els cavalls, embriagats pel vi i morts. Segons *P*, només eren uns quants: «*defecisise tamen quosdam*» (v. 461 ed. CALISSE.) Aquesta versió sembla més acordada amb els fets que l'home narra a continuació.

norquins els havien anat a trobar i els havien interpellat sobre d'on eren i on anaven; que un dels mariners havia respost que anaven a Bugia i que eren genovesos, però que havien fet cap a les costes de Menorca perquè tenien por dels pisans, els quals estaven enemistats amb ells perquè no els havien secundat en les seves lluites contra els musulmans, i que eren per allà, els pisans, perquè ells els havien vist passar la mar. Els cavalls que hi havia dins el vaixell, en aquell instant, justament, es posen a renillar, i els moros diuen als navegants que menten: hi ha un moment que són a punt del combat, però salta el vent, infla les veles i el navili toca a les costes de Mallorca.¹³ Desembarquen, pregunten a un home que vagava per allà a quina distància era la Ciutat i aquest els respon que a vint milles.¹⁴ Fan aiguada i es tornen fer a la mar, amb vent de Ponent, cap a Sardenya. Segueix contant el mariner anònim que tot anant mar endins veuen unes veles, que es disposen a combatre, però, així que són prop, es reconeixen: són amics que havien romasos a Sardenya; s'intercanvien salutacions i notícies i continuen la seva navegació. Vaguen a mercè de la Tramuntana durant deu dies per la mar, sense que ningú sabés on queia Mallorca, fins que salta el Llebeig i els empeny cap a les costes pirinenques (vv. 504 a 510). Les mainades celebren aquella narració, demanen noves dels seus amics, l'home els diu que tots estan bé i tothom es retira a les seves tendes.

Arriben deu navilis

Continua la narració de l'empresa. L'endemà arriben deu navilis de Montpeller: venien, però, de Pisa, d'on els els havien enviat el mes d'agost, amb l'encàrrec de recórrer tota la Provença a fi d'ajustar gent per l'exèrcit aliât. Portaven el cònsol Dodó acompanyat de Guíu, un clergue. No fosquejava encara, quan el Bisbe dona ordre de fer-se a la mar, cap a Barcelona.¹⁵ És descrita la situació del Montjuïc, que no resguarda els

13. Per la rapidesa amb què, segons sembla, passen, amb una bufada de vent, de Menorca a Mallorca, sembla que havien tocat al port de Ciutadella —la *lamma mora*—, no al de Maó: *B i R* diuen només que «*peruenit ad Baleam prora minore*», sense especificació d'indret. Però *P* usa la paraula *portus* —«*ipse tuos narrat subisse, Minorica, portus*»— i no les més genèriques de *oras*, *ripe* o *litora*.

14. El rumb més lògic, des de Ciutadella de Menorca, és el que condueix, dret, a la badia d'Alcúdia. Però el poeta no parla aquí de *sinus* ni de *portus* i, per la distància que, segons el pagès que els informa, són de la Ciutat, poden haver tocat a qualsevol punt de la costa de Llevant —o de Xaloc, per ser més exactes— mallorquina. Si la milla del poema és la milla romana, vint milles suposen una mica menys de quaranta quilòmetres, i poca cosa més hi ha entre aquests terrers de marina i la Ciutat de Mallorca, si no és que cal més tost desconfiar de l'exactitud d'aquest tipus de dades en un text com el del nostre poema o, almenys, en aquesta singular narració, tan sorprenent dins el context del *Liber*, que algun autor —RONCIONI, per exemple (vid. CALISSE, p. 24)—, en el seu estudi del poema, ha deixat el fragment de banda.

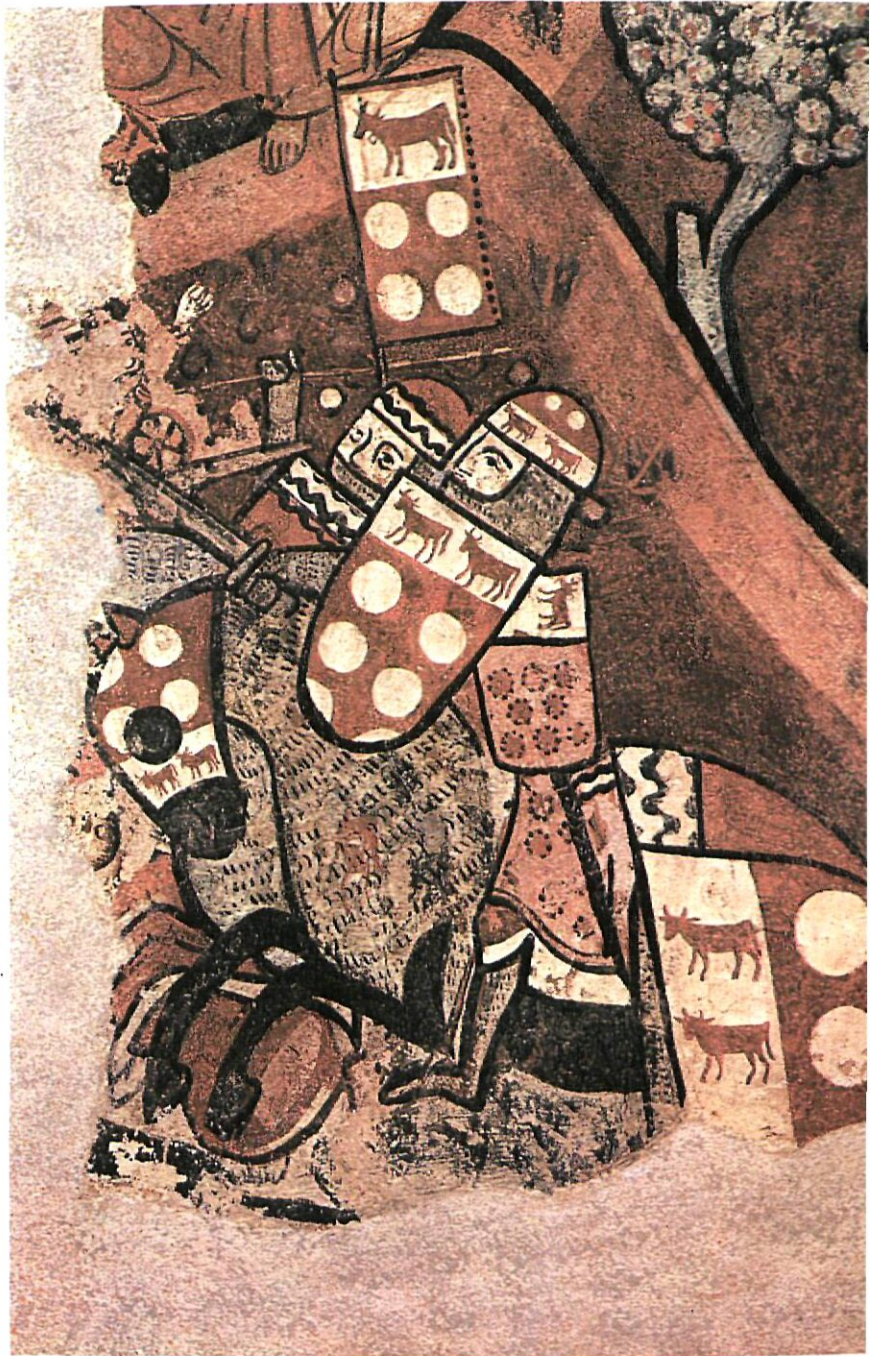
15. El vers 520 de *P*, sec. CALISSE, diu que el mariner de la narració inicial del cant segon havia fet cap a Barcelona: «*Barchinone... ad amnem*». L'equivalent de *B i R*, el 510 del nostre text, substitueix *Barchinone* per *Pireneum*. Amb freqüència *B i R* posen *Pirene* —segurament per retòrica humanística— on *P* du *Barchino*. Però en aquest cas la versió de *B i R* és més exacta, perquè l'armada no s'havia mogut encara de Blanes i de Sant Feliu.

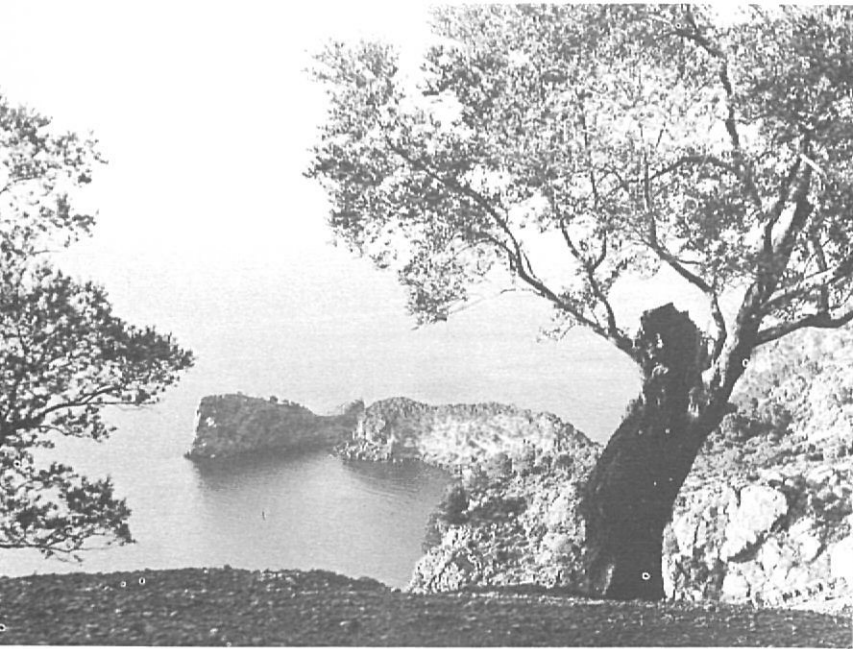
Capdepera, el punt més oriental de Mallorca. El 17 de juny de 1231, Jaume I signà aquí un tractat de protectorat amb el moixerif de Menorca (Foto Cuyàs).

El Palau Aguilar, situat al carrer de Montcada, de Barcelona, ha conservat el més formidable diari gràfic de la conquesta de Mallorca per Jaume I el Conqueridor. En aquestes pintures murals —que reproduïm en part— és admirable la minuciositat dels detalls, que permeten de distingir les armes dels cavallers i altres circumstàncies. Les pintures són transcripció fidel de la Crònica o Llibre del Feyts, escrit en primera persona per Jaume I (Fotos E. Esteve).

Costa de Miramar. La Roca Foradada, prop de Deià, és un dels indrets mítics de l'illa (Foto Cuyàs).

vaixells de Ponent ni de Migjorn, i diu que la flota atraca al seu costat, de la banda d'Espanya, per terres del Llobregat, fins a entrar en el riu.¹⁶ A Barcelona celebren la festa de Sant Mateu —21 de setembre— amb unes curioses Il·luminàries.

El matí del tercer dia,¹⁷ els homes es desesperen d'estar allà sense fer res, i a migdia es dona l'ordre de fer-se a la vela, a favor d'un vent no anomenat, que, forçat, ha de ser el vent Grec o Nord-est. S'ordena l'estol passant per endavant quatre vaixells i portant les senyeres capitanes de l'expedició la nau de Francard i la del comte de Barcelona. Cap a la mitjanit, salten vents contraris i el comte decideix de fer proa a les costes tarragonines: passen, doncs, a Tamarit, sense fer aturada, segons sembla, i d'allí a Salou. Descripció de Salou, obert al Migjorn i sobretot al Ponent; del cap de Salou, que la mar banya per tres costats, i té, cap a la banda de Llevant, una planura coberta de matolls, i dalt de tot unes penyes altes. Menció del rei Carles, que va plantar allà el seu campament.¹⁸

Surten de Salou

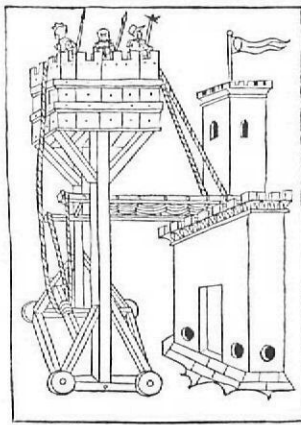
Passada la nit i el dia següent, després d'haver fet focs d'orientació pels vaixells que venien a la reraguarda, a punt d'alba de l'altre dia —el 28 de setembre, segons els meus càlculs— surten de Salou: perden la terra de vista, però, amb això, s'alça un mal vent i els mariners es creuen forçats a fer rumb a Dènia. L'endemà uns núvols de Ponent anuncien tempesta, i un vent impetuós els força a tornar a Salou. Hi arriben a entrada de fosca; uns homes surten a fer aigua fresca i són agafats per uns moros que corrien a cavall per aquelles voreres. Sembla, tanmateix, que el sol prestigi dels pisans allibera aquells de la presó: així i tot, es passa l'ordre que no surti ningú sense armes.

Els continus retards de l'expedició inquieten la gent i els lucans, en concret, fan mostres d'aquesta inquietud. L'arxiprest Hug de Pisa els fa un sermó, dient-los que, si han vingut, ha estat pel seu voler, que se'n poden anar així que vulguin i que només són obligats de seguir l'empresa els pisans. Un altre sermó és posat en boca de Guiu, el clergue pisà abans esmentat; cita el pasatge de les Escripcions de quan els hebreus

16. Espanya, en el *Liber*, i arreu en textos medievals, és sinònim de terra habitada pels moros.

17. No veig clar si és el tercer dia després de Sant Mateu o el dia que fa tres d'ençà que han arribat a Barcelona, si no és que arriben a Barcelona el mateix dia de Sant Mateu. CALISSE (p. 27) anota, com a data de la partença de Barcelona, el 24 de setembre.

18. Cal, pel que fa a Salou, esmenar CALISSE, el qual, al v. 579 de la seva edició, anota, a peu de pàgina: «*Salò, Xalòn, afluent a dreta dell'Ibero o Ebro*». Sembla que la paraula l'hagi portat a confusió amb l'afluent de la dreta de l'Ebre, el Jalón. Naturalment, no és possible dubtar que el lloc on fa cap l'armada són els arenys de Salou, més avall, seguint la costa, de Tamarit i de Tarragona. D'aquest mateix indret partirà Jaume I per la conquesta definitiva de Mallorca, un segle més tard. Pel que fa a l'estada de l'exèrcit de Carlemany al recés del cap de Salou, cal considerar-la llegendària, com d'altres notícies al·lusives a aquest gran sobirà, que són mostra, per això mateix, del gran prestigi que tenia i mantenia en l'Europa medieval.

de l'Èxode enyoren també, per un moment, les olles fumejants i les bones viandes de la terra d'Egipte, i els diu, com l'arxiprest, que se'n vagin, si volen, que només els pisans són obligats de restar. Encara fa un curt parlament Guillem de Montpeller: diu, molt desdenyós, que se'n vagi qui se'n vulgui anar, que, per cada un que se'n vagi, ell n'ofereix sis, d'homes, més fets a la duresa de la guerra. Finalment, el cònsol Enric de Guinitó demana de confirmar el jurament de l'empresa, i així és fet per tothom.

El sol es pon, passen la nit en deliberacions i l'endemà una part de les mainades decideixen tornar-se'n a Itàlia: se'n van de Salou, tot fent befa dels mariners i de les seves cançons de barca.¹⁹ La resta de la flota, es decideix també que surti de Salou, perquè no és lloc segur més que per molt poques embarcacions i perquè, a més, la gent desconeguda no és de fiar:²⁰ així és que en bon dia de diumenge salpen rumb a Barcelona.

Embarcacions a sec

Així que són al litoral barceloní, treuen la major part de les embarcacions a sec, i fan bé, perquè les que deixen a l'aigua són desfetes per una tempestat aquella mateixa nit: en va destrossar seixanta; el Bisbe i els cònsols se'n lamenten, que ni els sabins quan els joves romans els varen rapissar les seves filles; però els pisans no perden el cap i, enginyosos com són,²¹ arpleguen totes les desferres i, així com poden, refan les naus perdudes i encara basteixen màquines de guerra.

Així hivernant, decideixen enviar trenta birrens a Pisa a reclutar nous reforços²² i, alhora, com que l'alimentació de l'exèrcit resultava onerosa per Barcelona, es decideix

19. És de notar la menció d'una cultura popular, en forma de cançó (*cantus*) i de contarella (*sermones*), aquí referent a la

gent de mar, com entre els trobadors és esmentada referida a la gent de pagesia.

20. Els *deserta Salodi* no eren, doncs, tan deserts. Cal suposar que aquelles terres frontereres eren camp de ningú, tot i que hi devien dominar els moros: la *gens ignota*, de la qual és preferible desconfiar. (Vg., sobre el tema: Josep M. RECASENS, *La Ciutat de Tarragona*, vol. II, editorial Barcino, Barcelona, 1975; pp. 34 i ss., amb la pertinent bibliografia sobre la matèria.)

21. El poeta, en aquest fragment, només parla de llatins (*Latie puppes*: v. 696) i de pisans (*Pisanis*: v. 698; *Alpheus populus*: v. 711) i es fa llengües del seu assenyament, dels seus coneixements i del seu enginy (*Ingenium docti populi*: v. 716). No cal suposar, per això, que només fos a la costa barcelonina la part pisana o italiana de l'armada. Al contrari: cal pensar que hi era tota sencera, pel fragment que segueix, segons el qual l'estada de les tropes allà suposa una càrrega tan feixuga, de tipus econòmic, que Ramon Berenguer les reparteix per les terres ultrapirinèiques.

22. Aquest fragment sembla estar en contradicció, en alguna minúcia, amb la *Gesta triumphalia* (vid. infra), segons la qual: a) no se'n va cap embarcació a Pisa des de Salou, sinó que tota la flota arriba a Barcelona, i b) no s'envia cap comissió a Pisa a cercar reforços, sinó que se n'hi va una part de la flota i, aleshores s'acorda, en consell, que tots, tant els qui resten a Barcelona com els qui se'n van ara a Pisa, es trobaran al port de Saiou el dia de Sant Joan, i de Salou aniran contra Mallorca a les ordres de l'arquebisbe Pere i del cardenal Bosó. El poema no ha esmentat encara per res el cardenal i tampoc no fa menció de l'acord d'ajuntar-se a Salou per Sant Joan. Sembla que els historiadors (ROVIRA, *Història*, p. 23, vol. IV, SOBREQÜES, *Comtes*, p. 176) es refien més de la crònica prosificada que no del poema.

«Vingueren dos homes de Tortosa i digueren que si els fèiem una mercè que fos equitativa, ells ens donarien el rei de Mallorca. I nós els digüerem que demanaven massa, que puix era a la vila, nós al capdavall l'hauriem; però, que per tal que no prengües mal, en donariem mil lliures».
Del Llibre dels Feyts, de Jaume I.
L'antiga ciutat de Mallorca, capital un temps d'aquest reialme català, es dreça al fons d'una ampla badia
(Foto V. Matas).

*La costa mallorquina,
a Lluc Alcari i
prop de Deià
(Fotos R. Manent)*

*«I quan haguérem passat
aquesta mala mar,
prop del vespre,
abans que el sol es
pongués,
cessà el vent;
i així que cessà el vent
veiérem l'illa de Mallorca».*

repartir les tropes per les contrades ultrapi-
rinenques: són citades les ciutats de Mont-
peller —hi van: Gerard, comte de Levà, Pere,
fill d'Hug, el cònsol Ildebrand, fill de Roland,
Gualand, Baruci, Vivrà i Abbas, els quals en-
senyen moltes arts de guerra als montpelle-
rencs—, de Nimes i d'Arle, i troben arreu
bona acollida.²³

Essent allà, Ildebrand Poppus, ciutadà de
Luca, té un accident mortal: és a la vora del
Ròdan, perquè té la intenció de travessar-lo
en una barca, i vet aquí que mira uns al-
lotells que juguen; aquests li demanen que
els tiri, per joc, una pedra; ell ho fa, però,
sense voler, pica d'esperons el cavall, el
qual es precipita dins el riu, i s'hi aneguen
tots dos, el cavall i el cavaller; tothom plora
el malaguanyat jove i l'enterren.

Justes i curses

El vescomte Hug de Pisa organitza, ales-
hores, justes de llances i curses de cavalls:
uns jocs on acuden tots els cavallers de Ca-
talunya i que celebra especialment el comte
de Cerdanya, que devia esser Bernat Guil-
lem, cosí de Ramon Berenguer. És organit-
zada l'administració de la justícia, a càrrec
del cònsol Enric, ordenen la vigilància noc-
turna del campament i disposen que vint
navilis estiguin sempre de vetlla sobre les
Illes, de tal manera que fan trontollar l'ànim
del rei moro. Segueix un elogi de Pisa, com-
parada a l'antiga Roma, i es comenta la por
que els moros d'Espanya menen a les se-
nyeres pisanas. És esmentat Guillem de
Montpeller, per dir que ell serva la vigilància
del campament i que s'ha negat a tornar a la
seva terra mentre no sàpiga si ha pres les
armes endebades o no.

23. ROVIRA I VIRGILI, *Història*, p. 23: «Les tropes de des-
embarc vingudes de la Gàl·lia meridional se n'anaren a hivernar
a Nimes, Arle i Montpeller». No exactament —crec, a la vista del
text— les tropes de desembarcament vingudes de la Gàl·lia
meridional: no sembla que es repartis l'allotjament de les tropes
segons la seva procedència.

Per aquest temps, les terres catalanes²⁴ pateixen fretura: escassegen els queviures i les dificultats del comerç són òbvies. Els pisans hi posen remei, fins allà on poden, comprant victualles arreu i pagant-les generosament. El Bisbe, aquí, aprofita per fer un bell sermó: repassa la Història Sagrada, afirma l'autoritat de l'Església, exhorta els feals a defugir el pecat i a lluitar per l'alliberació dels cristians captius. El llibre II acaba amb tres versos, en els quals el poeta diu que això que ell ha transcrit són les paraules del pontífex, i que si algú vol saber-les millor que les pregunti al clergue Hubert.²⁵

LLIBRE TERCER

El llibre III comença a la cort mallorquina: el rei Nazaredeol crida a junta els notables, i aquests, en un assenyat parlament, l'aconsellen de pactar amb els pisans abans de lliurar la terra als moabites²⁶: li fan palès el mal tracte que aquests infligeixen a les terres que dominen i proposen de tractar amb benvolença els cristians presoners. El rei, esverat, pren dues mesures: ordena la localització de tots els captius, per tal d'ordenar que siguin objecte de bons tractes,²⁷ i escriu una carta als pisans, concebuda en termes cortesos, però acabada en un cop d'urc que sembla inconvenient als pisans, els quals la llencen al mar, responent de paraula als missatgers amb una negativa en ferm a les proposicions del rei: eren aquestes les de lliurar els captius, part de les riqueses reials i fer-se càrrec de les despeses de l'expedició, i les feia tot recordant que el comte d'Empúries, quan va anar en peregrinatge a Jerusalem, va deixar la guarda del seu comtat al rei de Mallorca, el qual li va servir intacte.²⁸ Altres cartes són trameses pel rei mallorquí, en les quals fa promeses

dan. ¿És que el poeta no s'hi mira gaire, a menar la narració segons un ordre rigorós? ¿O és que amb el nom de catalans designa tots els pobles no italians de l'aliança? Té per català el comte de Cerdanya, segons sembla, i ho era. ¿Però no hi podia considerar també Eimeric de Narbona, germà de mare de Ramon Berenguer, Ramon de Baus, cunyat d'aquest, i, amb aquests dos, tots els senyors de les terres ultrapirinènques? Advertim, a més, que el mot *Catalanensis* deixa d'aparèixer, en el poema, a partir del llibre III (v. 1173, és l'última menció: *Catalanensi litore*), si no és per designar un home concret de nació catalana (v. 1399: *Catalanensis quidam*) o el comte Ramon Berenguer amb els apel·latius de *Catalanensis dux*, *Catalanicus heros* o *rector*. La denominació de *Gothi* té molta més extensió: és usada per primer cop al v. 734 i l'última menció és al v. 3292, i aquí amb els *avidis d'ictis Gothorum* indica les paraules del comte de Barcelona, del d'Empúries i del senyor de Montpeller. Però sobre aquesta qüestió, l'oposició *Catalanensis / Gothi* o *Gothi / Latini* i d'altres, vid. infra.

25. Sobre aquest personatge i el possible autor del poema, vid. infra.

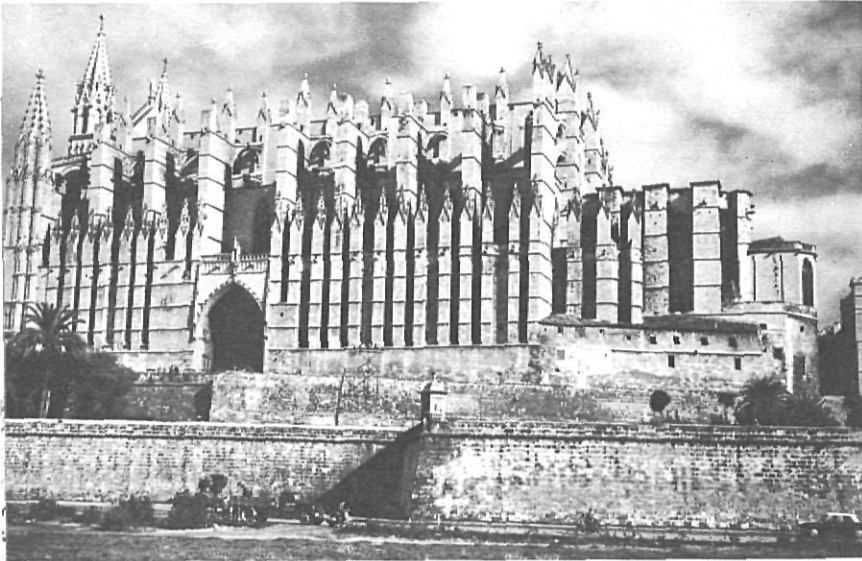
26. Sembla que el terme *Moabite* és usat pel poeta per designar els moros d'aquells costers peninsulars. El nom és, segons les Escriitures (Gen., 19, 37), el dels descendents de Moab, fill de Lot i de la seva filla gran. Els moros de la costa peninsular eren almoràvits, conquistadors novells i d'una religiositat rigorosa, externs, per tant, als mallorquins, que descendien dels primers conqueridors musulmans de les terres europees. Sobre aquestes termes designant, en general, la gent mora, vg. infra.

27. Aquesta recerca de captius, cal entendre-la en el sentit de localitzar tots els esclaus cristians que hi havia a l'illa, per tal de fer avinent als seus amos la norma de conducta que, de cara a un possible pacte amb els cristians que amenaçaven Mallorca, imposava el rei.

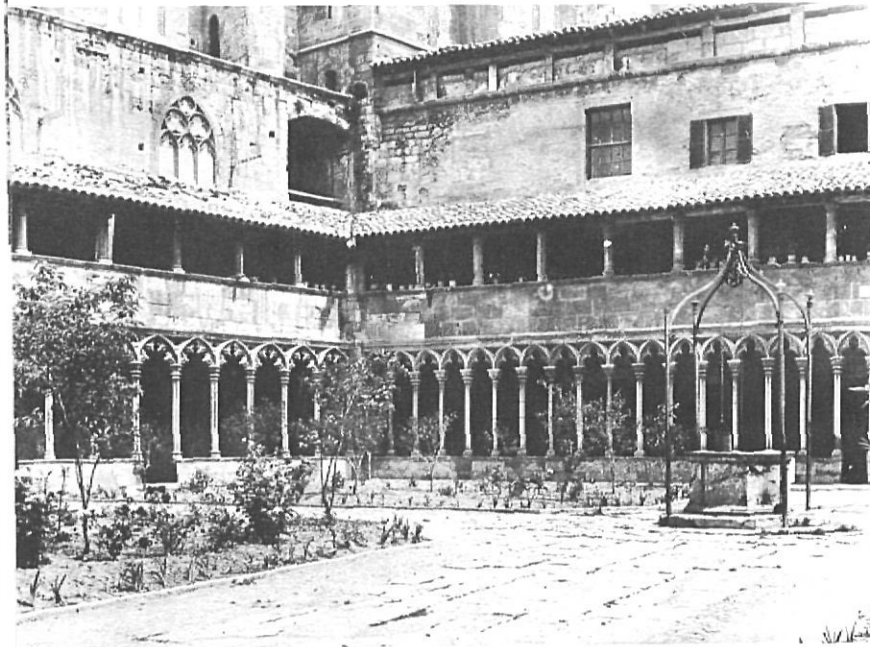
28. El peregrinatge del comte Hug II d'Empúries, primer a Sant Jaume de Galícia i després a Terra Santa, és atestat documentalment.

«*Quan lluny, damunt les ones
renaix la llum divina,
no canta per ses branques
l'aucell que encativam;
lo crit sublim escolta
de l'aguila marina,
o del voltor que puja
sent l'ala gegantina
remoure son fullam*».
M. Costa i Llobera
Lo pi de Formentor.
Cap de Formentor,
a la Costa Brava
de Mallorca
(Foto V. Matas).

24. El poeta només esmenta, per això de la carestia, les terres catalanes (*Catalanenses terras*) i, més envant, els Pirineus (*Pireneos*: v. 780), que a P es els barcelonins (*Barchinonenses*: v. 790, ed. CALISSE). Sembla, però, que érem a terres del Rò-

Catedral de Mallorca. Malgrat el llarg temps que durà la seva construcció (del segle XIII al XVI), sempre es mantingué la mateixa línia del gòtic primitiu. (Foto Arxiu Mas).

El famós claustre del convent de Sant Francesc d'Assís és un dels monuments més exquisits que estotja la capital de l'illa. Dins l'església de Sant Francesc hi ha el sepulcre de Ramon Llull. (Foto Cuyàs).

d'ordre particular i es recomana a l'amistat d'Albició, per la memòria del pacte que havia signat amb Muget el seu pare, i segueix la història de Muget i d'aquest pacte.

Muget²⁹ era rei de Mallorca i també de Dènia; havia assaltat Sardenya i l'havia dominada, però els pisans l'havien foragitat d'aquella illa; així i tot, l'any vinent havia tornat a prendre l'illa, i una vegada més els pisans l'havien fet fugir, però aquesta vegada retenint la seva dona i el seu fill. El poeta, en aquest moment, dona fe de presència i diu que si algú dubta d'això que ell ara reporta de tal i com li ho han contat els vells de Sardenya, que els ho preguntin, als sards, que no el faran mentider. El fill de Muget va esser enviat al rei Leman.³⁰ Però aquest sobirà tenia gran afecte a l'avi de Pere Albició i li va fer l'obsequi del príncep moro, de nom Alas o Alí; Albició el va retornar a son pare i, per això, el rei Muget el va rebre en parentiu, de manera que, qualsevol que ocupi el tron de Mallorca, és avui fill d'Albició.³¹ Però ara, diu el poeta, tornem al nostre propòsit.

Era ja el mes de Març. Envien una avançada de la flota a Eivissa.³² Arriben, alguns desembarquen i comencen a saquejar, confiats i sense armes, les cases de més prop: beuen vi, mengen panses i figues i així els sorprenen uns genets sarraïns, que els degollen. Pere Ascens, aleshores, capità de l'avançada, presenta batalla, just a la vorera de mar; però les hosts cristianes han de deixar la costa i es retiren a una illeta que cau cap a

29. Mujàhid Abù'l Juiúx el Amiri, sobre el qual, i sobre la seva campanya de Sardenya, varen escriure abundantment els cronistes moros i els cristians. Vg. AMARI, *Storia dei Musulmani di Sicilia* i HUICI, *Historia musulmana de Valencia y su región*.

30. El rei Leman: entengui's, el rei alemany o d'Alemanya, això és, l'Emperador Enric II. (Vid. CALISSE, p. 42, nota 31).

31. Tot i que Nazareodol no era descendent de Muget: en realitat Mobàxir ben Suleiman Nàssir ad-Daula era un llibert de Al-Murtadà, fill del vali que va prendre Mallorca als descendents de Muget o Mujàhid i en va fer un regne independent de Dènia. (Vg. infra la sèrie dels sobirans o governadors de Mallorca des de la invasió islàmica).

32. No esperen, per tant, la cita a Salou pel dia de Sant Joan, segons la *Gesta triumphalia*, per iniciar l'assalt a les Illes.

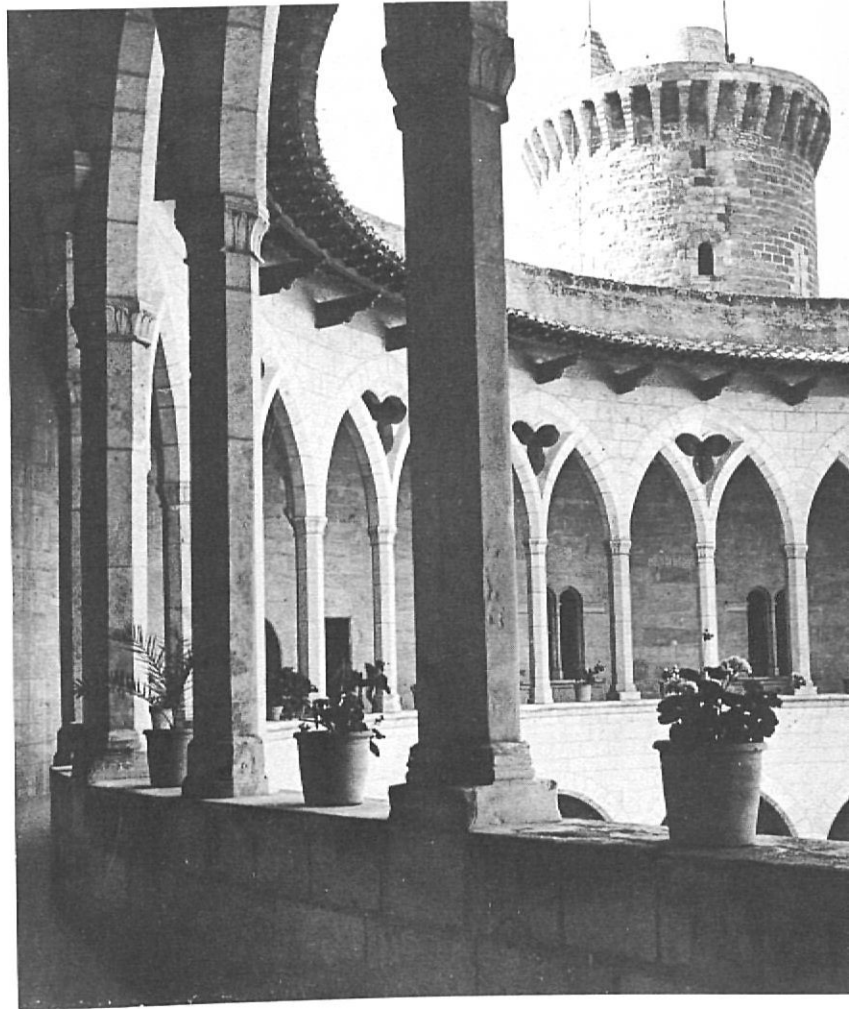
la banda del Llevant,³³ on paren poca es-
tona, perquè tornen al port i hi fan presa de
vaixells i d'homes. Es retiren després a For-
mentera, on troben queviures, entre els
quals bous, que s'abstenen, però, de menjar
perquè és temps de Quaresma; també fan
presoners uns eivissencs, que s'havien
amagat dins unes coves.

Primer assalt

Comença, aleshores, el primer assalt or-
ganitzat. Per ordre dels cònsols Lambert i
Heritó, Pere Ascens divideix la flota. Una
part inicia l'atac per la banda de Ponent,
conduïts per Lambert i amb Pere Ascens
com a portabandera. Hi ha una lleugera es-
caramussa, en la qual l'abanderat eivissenc
llança la seva arma, sense ferir ningú, i fuig,
encaçat per un luciní, de nom Arduí, que el
mata. Soltadament, apareixen unes tropes
de cavalleria i d'infanteria que s'amagaven
darrera unes roques: són repel·lits per He-
ritó i els seus. La part de la flota que havia
portat les tropes de desembarcament es re-
tira i acut l'altra part. S'engega el combat,
fent-se terra endins, amb èxit per part dels
cristians: el poeta dona el mèrit d'aquesta
primera victòria a Lambert.

Pere Ascens ataca, alhora, la reraguarda
mora pels penyalars que defensen la forta-
lesa eivissenca per la banda de Llebeig i de
Ponent, obligant l'enemic a refugiar-se dar-
rera aquella mica de serralada fins a atènyer
el clos de les muralles³⁴: el combat és favo-
rable als cristians, tot i que hi troba la mort
Arduí, l'escuder d'Heritó. Els sarraïns es de-
fensen, de dins el clos emmurallat estant,
amb pedres que llancen als atacants. Les
tropes cristianes es dirigeixen, aleshores,
cap al barri plebeu i el saquegen i hi fan tot
de presoners.³⁵

Aquí resta interrompuda l'expugnació
d'Eivissa de moment, perquè, cap a mitjan
Abril, la flota fa cap a les costes

mallorquines.³⁶ Envien per endavant, adre-
çades a Porto Pi, dues galeres, amb el cònsol
Lambert. A Porto Pi els espera el rei
eunuc,³⁷ el qual els demana amb veu de

*Galeria del Castell
de Bellver. És aquest
un dels monuments
de la ciutat
que cal visitar,
no solament per
l'interès que ofereixen
el gran pati circular
i la disposició de les
cambres i
dependències,
sinó pel panorama
que des d'allí dalt
es contempla,
comparable només al
del golf de Nàpols
(Foto Cuyàs).*

33. Pot ésser qualsevol de les illes que s'arreglaren al Nord de Formentera, cap a Llevant, dominant l'entrada de la badia on hi ha el port d'Eivissa.

34. La minuciosa, en certa manera, descripció topogràfica em fa deduir que aquest primer assalt devia ésser menat per aquesta banda: primer, per l'existència, allà, d'un terreny muntanyós; segon perquè, segons sembla, els moros s'allunyen de la vila per tal d'atènyer aviat el clos de les muralles, i tercer, perquè, després de l'assalt, els cristians saquegen el barri del baix poble, de la gent modesta, que podia ésser el que està just sullà baix i és conegut avui amb el nom de Sa Penya.

35. A baix de la ciutat i a la banda de Ponent: no sembla dubtós que es tracti, com hem dit, de Sa Penya.

36. Una altra falla al conveni de reunir-se a Salou per Sant Joan, segons la *Gesta triumphalia*, que, aquesta vegada, no justifica CALISSE, el qual explica l'assalt a Eivissa (p. 43, nota 31): *Qui si tratta di una semplice avanguardia o ricognizione mandata alle Baleari, mentre l'armata stava in Catalogna facendo preparativi e aspettando rinforzi da Pisa.*

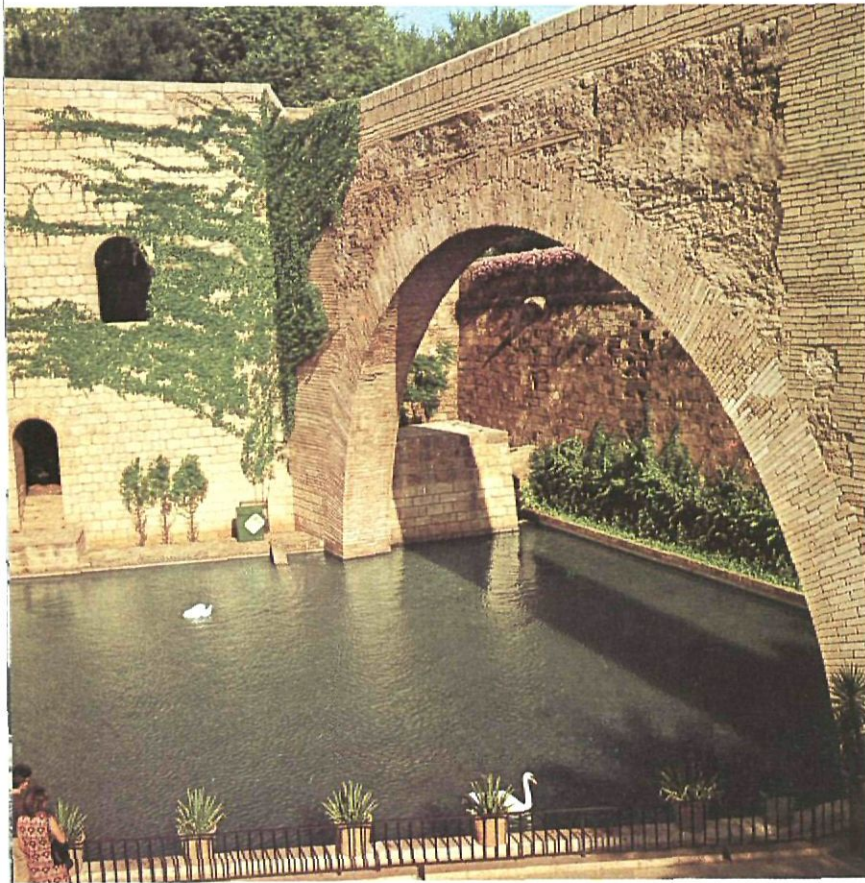
37. El rei Nazareodol, o Nàsser ad-Daula, era eunuc: així ho diu expressament el *Liber* (v. 1059: *semimarem*) i també la *Gesta triumphalia*: *eunuchus*. Era un moro lleidatà, capturat pels cristians, els quals l'havien reduït a esclavatge i l'havien castrat (Vg. BUSQUETS, *Mallorca musulmana*, p. 622, recollat en GAYANGOS, *History*, i també CAMPANER, *Dominación Islámica*, p. 91, citat per CALISSE, p. 46, nota 41).

Arc de l'antiga drassana
de s'Hort des Rei.

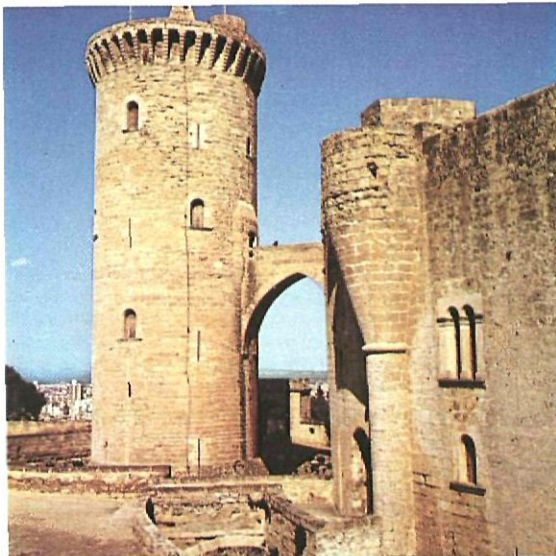
És un dels pocs
vestigis àrabs
que queden a Mallorca.

L'any 1230,
en fer-se el repartiment

entre els conqueridors,
Madina Mayurqa
conservava unes
vuit mesquites,
cinc ponts i set portes.
Res de tot això
no ens ha arribat
(Foto J. Verriè).

El castell de Bellver,
bastit per Jaume II
de Mallorca
a començaments del
segle XIV,
s'aixeca amb els
seus murs circulars.
Les seves torrelles,
el seu pont llevadis
damunt la fossada
i la seva superba
torre de l'homenatge,
unida al cos principal
per un esveltíssim
arc apuntat
(Foto J. Verriè).

doneta per quin motiu venien, passant ordre, alhora, a les tropes que són amb ell que respectin els qui arriben. El rei invita els pisans a tornar-se'n sense dany, i, aleshores, es transcriu un diàleg entre el cònsol i el rei: aquell diu que mal poden fiar de les paraules dels moros quan es malfien de la seva lleialtat; que ells, sí, que són lleials, els cristians, i que el rei pot passar al vaixell a dir el que calgui, que de segur en sortirà sense dany. El rei contesta que és més just creure en la paraula reial. També titlla els pisans d'enganyosos. Però, així i tot, els ofereix estatge segur en aquell port, a cura de la seva règia hospitalitat. El cònsol retreu la qüestió dels captius, desdenya la fe musulmana i diu embriac a Mahoma. Replica el rei que millor serà fer tractes per escrit. Diu el cònsol que l'autoritat que ha de signar aquests tractes i l'escrivà són lluny, que se'n van, que s'ho pensaran i que n'escriuran el que sigui.

Salpen, passen a Cabrera, on fan nit, i l'endemà toquen a terres pollencines, d'on, assabentats els pagesos, treuen tots els remats que hi pasturaven. Llavors passen a Menorca, però aquí els moros els impedeixen d'anar massa endins en les seves rapiseries i s'han de conformar a menjar herbes i arrels: no ho suporten i giren proa cap a les costes pirinenques, car pensen que el rei de Mallorca és traïdor i no tenen pensament de tornar-hi.

Surten, doncs, però salta una xalocada ³⁸ que dispersa la flota i desfà les dues galeres,

38. Tradueix *Africus* per Xaloc, tot i que els vocabularis consultats m'inviten a traduir-lo per un altre vent que no porti la direcció SE. Sembla, d'altra banda, que el Xaloc hauria empès la flota cap a les costes barcelonines, cosa que potser no hauria fet un vent bufant del SW. D'altra banda, l'*Africo* en italià és el mateix *Libeccio*, el nostre *Llebeig* o *Garbí* (SW), mentre que el Xaloc, it. *Scirocco*, bufa de SE. Però el poeta coneix, i menciona sovint, el *Libicus*, però no té nom pel que ve del SE —com no en té tampoc, val a dir, pel NE, el nostre *Mestral*, ni pel NW, el nostre *Greco* o *Gregal*. En aquest paratge, no es tracta, tanmateix, d'un vent contrari, sinó únicament d'un vent tempestuós (*dirum ventum et immitem*), i el Xaloc fort ho és sovint, en aquelles aigües del freu entre les dues illes.

governades, l'una d'elles per Pere Ascens, com a nauxer, i l'altra per Hug Alberti com a prebost. Els altres vaixells varen arribar a l'illa, que varen abandonar quan ho va permetre el vent.

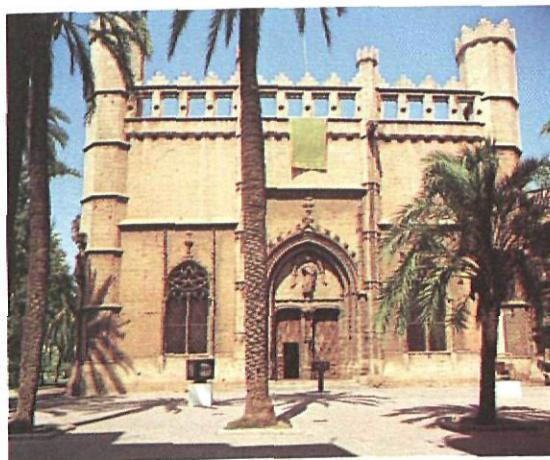
Arriben de dia a les costes barcelonines i allà, mentre contenen els seus atzars, arriba la nova que vénen els reforços de Pisa: s'han avançat dues galeres amb la bona nova i, darrera elles, arriba, com a legat pontifici, el cardenal Bosó: tothom ho celebra, donen gràcies a Déu girant les mans cap al cel i la festa és comparada a la que degueren fer els romans quan varen rebre els portadors de les Dotze Taules.³⁹

Un estol de vaixells

Passen dies i quan ja comencen les calmes del bon temps, un estol de vaixells ve de Pisa —i deixa Gènova admirada— i entra al port de Marsella: deixa, aquí, Lérins al darrera i remunta el Ròdan: Arle paga les despeses de la flota. Giren cap a Magalona, emposos pel Migjorn, i, finalment, la Tramuntana els porta a les costes barcelonines. Allà s'abracen, demanen noves dels absents, amb unes emocions que fan recordar al poeta la presentació dels fills haguts per les sabines amb els romans davant dels seus pares.

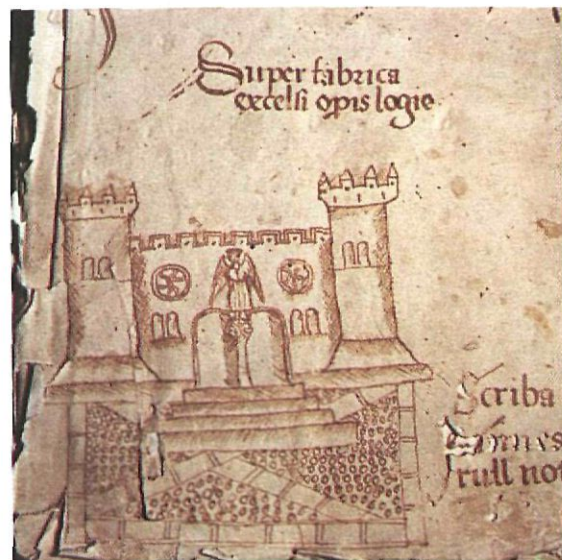
Cap al mes de març o de juny, arriben al campament els cònsols Dodó i Ató, que són rebuts amb grans mostres d'alegria: porten salutacions del Sant Pare i s'excusen per haver arribat amb retard. Es reuneixen tots en consell i el cardenal els exhorta, en nom de l'Arquebisbe i del Papa, a l'empresa d'a-

39. La referència a tan solemne episodi de la Història del Dret Romà sembla que doni la raó als historiadors que suposen si hi hauria hagut dissidències entre les autoritats —eclesiàstiques, sobretot— italianes i catalanes durant la primera arrancada de l'empresa. (Vg. CALISSE, pp. VIII i IX, citat per ROVIRA, *Història*, p. 23 i per SOBREQÜES, *Comtes*, p. 177.)

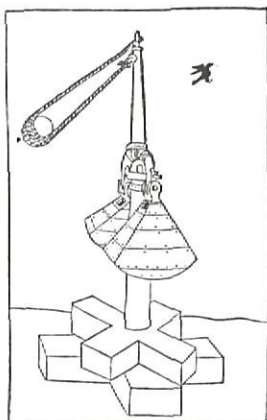
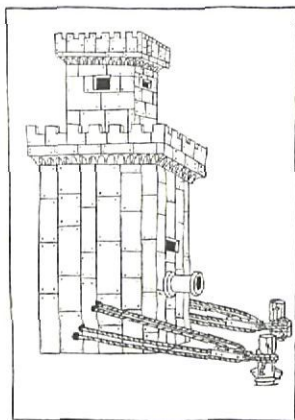

La Llotja de Mar és un dels més bells exemplars mediterranis d'arquitectura civil del segle XV, obra de Guillem Sagrera (Foto J. Verriè).

Plet que els hereus de l'arquitecte Guillem Sagrera van haver d'entaular —per tal de poder cobrar— contra els comerciants mallorquins. Arxiu del Regne de Mallorca (Foto R. Manent).

Casa modernista del joier Lluís Forteza i Rey, amb influències gaudinianes (Foto J. Verriè).

lliberar els cristians captius. Tot és aprovat i la flota es fa a la mar: els documents de l'època hi contaren cinc-cents navilis.⁴⁰

Es fa capdavanter de la flota l'Arquebisbe, el qual passa a Salou i d'allà a les goles de l'Ebre. Allà, en aquelles aigües, es confirmen els pactes d'aliança entre els pròcers italians i els cabdills catalans per escrit i amb jurament.⁴¹

Al cap d'uns pocs dies, surten, a força de rem, amb un Nord contrari, que deriva, però, en oratge lleu i els porta tota la nit suaument per la mar. A sol ixent destrien els Columbrets, passen de llarg i, així que els perden de vista, destrien una illa rocosa, que reconeixen, perquè alguns ja hi han estat: és Eivissa. Hi arriben pel Portmany. Descrit el Portmany, segueix una minuciosa descripció de l'illa i de la ciutat murallada. Anomena tres litorals de l'illa: el de la dreta, que mira a Ponent, l'altre, que mira a Llevant, i el tercer, que no mira ben bé ni a Ponent ni a Migjorn. Des d'aquesta última vorera fins a la ciutat hi ha quatre milles. Cap al Nord, partint des d'aquest costat, hi ha el port, protegit per una doble illa. Arreu, per aquest terreny, creixen plantes i arbres fruiters i hi brollen fonts d'aigua dolça; cap a la banda del port, s'entenen els maresmes, amb herbei, joncs i canyes. El terror és accidentat: les planes són cenyides de muntanyes, que constitueixen una defensa natural del clos de la ciutat. Aquest és fet d'una triple muralla sobre una muntanya que hi ha allà, més alta que les altres. Aquesta fortificació tenia, en total, dotze torres. A un tret de fletxa des de les torres són les muralles del segon recinte i a dos trets de fletxa, les del cingle exterior. Tota aquesta fortalesa és protegida, a més, per un triple vall, que s'inunda amb les aigües de la maresma. A dalt de tot, cap a Migjorn, hi ha el castell, cenyit per les ones, així per aquest costat com pel de Ponent, on la penya cau a plom sobre les aigües. Per aquest costat, es pot davallar a la part baixa de la ciutat, fins a les cases del suburbi. El triple vall, més o menys cap a la banda del

Nord, arriba fins a mar, i la mar protegeix la fortalesa per la banda del Migjorn. Aquí hi ha un gran penyal a pic sobre l'aigua, que queda separat de la ciutat per una llarga paret que, des del port, arriba fins allà. Una doble muralla encara i un triple vall protegeixen el castell.⁴²

40. No deu ésser fàcil determinar amb justesa el nombre de navilis —i pertrets de guerra, cavalls i homes— que integren la flota, perquè, en qüestió de números, els cronistes de l'antigor, i sobretot si, a més, són poetes, se solen valer de la figura retòrica de la hipèrbole. Segons CALISSE (p. 50, nota 1), els reforços enviats aquell any de Pisa eren vuitanta navilis i la primera expedició, la de l'any abans, era de tres-centes galeres, almenys —i cal comptar encara les altres naus que no eren galeres—, amb cent cinquanta combatents per galera: de manera que la primera expedició era de quaranta-cinc mil pisans (p. 13, nota 2). Cal, ara, afegir els aliats llatins, o italians, i encara els gots i els catalans. I pensem que, de moment, només parlem de les galeres i dels homes que vénen en les galeres: CALISSE no fa menció dels altres tipus d'embarcacions, que, segons el poeta, eren, tanmateix, diversos i en gran nombre. Segons aquests càlculs, doncs, els pisans, només els pisans, portaven més de la meitat dels navilis i dels homes de l'exèrcit sencer, el qual era —al moment que es reuneix a Barcelona, i no a Salou certament, el mes de Juny del 1114— de cinc-cents navilis (en això, són d'acord tots els historiadors, que recullen la xifra del *Liber*), amb nou-cents cavalls (SOLDEVILA, *Història*, i també ROVIRA, *Història*, i SOBREQÜÉS, *Comtes*) i setanta-cinc mil homes (ALCOVER, *Cruzada*). R. D'ABADAL, *La pre-Catalunya*, parla, a propòsit de les cinc-centes naus, del «punt d'exageració que solen tenir els números medievals». Per mi, però, aquesta vegada, el punt d'exageració és més tost dels comentaristes posteriors que no del poeta del *Liber*.

41. Pròcers i cabdills seria la traducció més ajustada, però és preferible Senyors i Cònsols, d'acord amb CALISSE (p. 52, nota 1), que entén per *duces* els cònsols pisans i per *proceres* els senyors feudals. Aquesta confirmació solemne del pacte d'aliança feta aquí i no a Barcelona és favorable a la cita de les *Gesta triumphalia*: potser els senyors ultrapirinencs anassin directament des de les seves terres al lloc de cita convingut, sense passar per Barcelona. La rapidesa amb què, una vegada arribats els reforços de Pisa, es fan a la mar cap a Salou sembla desmentir la dada recollida per ROVIRA, *Història*, p. 24, i per SOBREQÜÉS, *Comtes*, p. 177, d'una «emocionant congregació —la citació que faig és literal de SOBREQÜÉS— a la Seu de Barcelona, on el cardenal Bosó pronuncià una inflamada arenga, en presència de vora cent bisbes i abats».

42. La descripció d'Eivissa, molt detallada, és, tanmateix, una mica confusa i per això tal volta no acaben de convèncer les reconstruccions de l'Eivissa mora d'aquesta època proposades pels estudiosos. (Vg. el pla inclòs al treball de BUSQUETS, *Mallorca musulmana*, p. 648-649, fet sobre el de A. COSTA RAMON, *La triple muralla de la Ibiza àrabe*, amb unes esmenes proposades, després d'una inspecció del terreny, per J. MAS-CARÓ PASARIUS.)

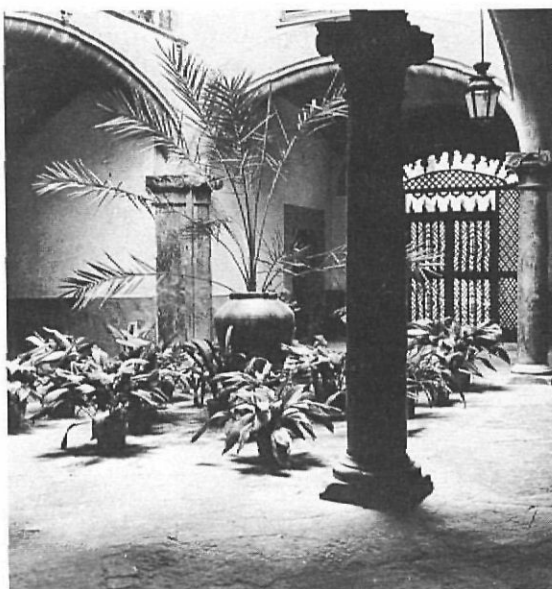
El llibre III s'acaba amb la menció dels defensors d'Eivissa: la flor dels homes de Bugia i d'Espanya, comandats per Abul Mansor, un gironí renegat.

LLIBRE QUART

El llibre IV comença amb el desembarcament dels cristians i el primer assalt suportat pel jovent eivissenc, que, nombrosíssim, era dins el clos murallat. A trenc d'alba ordenen el campament en cercle, ocupant el pla i part de la muntanya. Els joves pisans surten a camp obert i arriben fins a les portes mateixes de les muralles. Hi ha mortaldat de l'una i de l'altra banda. La nit interromp la lluita. L'endemà es posen en funcionament els enginys de guerra. Càreus ben protegits ocupen la mar, a la vorera, i porten tropes de desembarcament. Naus guarnides amb torres d'assalt ataquen la fortalesa. Bartolot i Amfós lluiten contra els moros dins l'aigua, Opitó també n'hi mata un, dins el mar, i encara són anomenats, entre els combatents de nom conegut, Pere Parlasi i Bono, fill de Guiu. Volen núvols de fletxes ben adreçades. Els cristians, des dels vaixells, assalten la muralla que pega sobre la mar, i arriben a envair-ne les torres. Passen els valls. Arramben escales a les muralles. Els moros repel·leixen l'atac amb pedres i fletxes i encalquen els pisans en retirada, fins que la xafogor i la fatiga els obliga a suspendre les hostilitats.

Violenta bel·licositat

Els pisans construeixen una torre, i diària dia, amb els mitjans habituals, esbol-dreguen les muralles⁴³ s'emprenen d'una violenta bel·licositat i entren dins el fossat. Cinc joves arriben dalt de les muralles, però n'han de fugir; només que solament reixen

Patis de la Casa Sollieric i de la Casa Sant Bernat. Aquests patis abunden dins els barris aristocràtics de la ciutat vella, com el que circumda la catedral, i constitueixen la sorpresa i l'admiració contínues del visitant (Foto Cuyàs).

a fugir-ne quatre, i el cinquè, fill de Pipí, és mort pels moros: és un jovencell de quinze anys, i el poeta en fa una bella estampa de bon lluitador.

Mentrestant, Oriçiadés basteix un enginy de guerra cap a la banda de Ponent. Alhora, s'esforcen a esbucar la muralla amb l'ariet. Els moros responen coratjosament. Però la catapulta o gran ballesta d'Oriçiadés⁴⁴ no s'atura de llançar grans pedres, obligant els moros a defensar els murs amb draps, estores i rastrells i a córrer a adobar els ebol-drecs. L'atac és contra la torre de Ponent, i quan pensen que ja la tenen seva, reben ordre dels cònsols de cessar, fins que enviïn una tropa elegida d'ocupació de la ciutat.

Era justament el dia de Sant Víctor i de

43. Sobre les armes, màquines o enginys i altres pertrets emprats en aquesta guerra, vid. infra.

44. Segons aquest text, el primer atac fort contra Eivissa va esser per la banda de l'avui anomenat Arraval o Baix Vila. (Vid. COSTA RAMON, op. cit.)

Arc àrab del carrer de l'Almudaina (Foto R. Manent).

Tots aquests entren a Eivissa, l'envaeixen amb les seves tropes i hi fan gran degolladissa, sense mirar edat ni sexe. Ildebrand Eufraasi mata encara un moro ferotge que guarda una de les entrades. La mortaldat és descrita amb cruesa: escampadissa de caps, braços i cames, morts pertot arreu; els qui poden fugir es tanquen dins l'últim reclos; d'altres arriben a les penyes que cauen a plom sobre la mar i que per allà es tiren a l'aigua; uns altres encara són llençats en mig de la plaça.

Així és pres el primer recinte i ara els vencedors entren al segon. Es reprèn la lluita amb pedres i fletxes i entre una gran cridòria. Però els eivissencs obliguen els cristians a retirar-se, aquesta vegada, i, així que veuen la lluita malparada, aixequen el campament i l'avancen fins a plantar-se a la Vila d'avall, i, per no inficcionar-se amb la fetor dels morts, cremen els cadàvers dels enemics a les fogueres.

L'endemà tornen a la lluita, i així, un dia i un altre dia, fins que arriba l'alba del dia que fa vuit: el combat és reprès amb més força, un nou enginy, bastit per Domènec —un *castrum*, en diuen— és empès fins a les murades de més amunt entre núvols de fletxes i, finalment, el dia de l'octava de Sant Víctor és pres el segon recinte.

Santa Praxedis,⁴⁵ era prop de migdia i feia calor, la gent resa fervorosament i sembla que, en efecte, Déu escolta aquelles súpliques, perquè vet aquí que, de sobte, una de les torres de la muralla es va esbucar sorollosament. Tot va tremolar i tots els qui eren al campament, disposant-se a dinar, varen deixar el menjar sobre la taula,⁴⁶ afanyosos de reprendre el combat, així els llatins com els gals.⁴⁷ I ara s'anomenen uns quants combatents il·lustres: el vescomte Hug de Pisa, Dodó i Enric, tots dos cònsols, i un cert català anònim amb fama de bon combatent.

45. Això és, el dia 21 de Juliol. És la primera data concreta que tenim des del vague *maius vel iunius* del v. 1185, perquè del dia de Sant Joan no se'n fa menció en tot el poema. Només el podem suposar per les *Gesta triumphalia*, i no desdium, realment, de la cronologia inferible del *Liber*: un mes curt per anar, desembarcar, plantar el campament, fer les primeres topades i començar l'assalt de veres; però el setge i els combats duraran encara prop d'un mes: la ciutat es rendeix el dia 10 d'agost, festa de Sant Llorenç.

46. Em permet de cridar l'atenció sobre la singular expressivitat d'aquests dos versos, tot i que no són els únics dignes de remarcar de tot el poema: l'ensorrament de la torre a ple migdia d'estiu, que fa tremolar l'indret i omple de pols tota la contrada i de tal manera enardeix els combatents, que deixen el dinar sobre la taula i corren a reprendre la lluita.

47. Observem com aquí són anomenats gals —i no gots ni catalans— els aliats no italians, els *hospes*, d'una manera genèrica.

Continua la lluita, per tal de vèncer el tercer recinte. Els cònsols ordenen d'aixecar el campament i acostar-lo encara més al lloc del combat. La gran ballesta no para, de dia ni de nit, i els rocs que llança destrossen l'interior de les cases. S'anomenen, com a combatents distingits, Guiu Roig i el comte de Barcelona (*Catalanicus heros*). Abul Mansor mira la desfeta amb ulls fixos, quan, per atzar, la fletxa disparada per un pagès li travessa la gola,⁴⁸ cosa que dona lloc a un retret que li fan els seus súbdits: ell havia jurat que cap cristià se'n tornaria incòlume a la seva terra, i ara li diuen que tenguí el jurament per no fet, perquè qui és ferit no està bo, i més val agençar la rendició. Així ho fa el príncep: envia uns missatgers que proposin tractes als pisans, i aquests accepten les condicions del pacte.

Era el dia de Sant Llorenç. Tothom dona gràcies a Déu i al seu sant, i el poeta aprofita per reflexionar sobre l'any transcorregut (gairebé rodó: del 6 d'agost del 1113 al 10 d'agost del 1114) i llança una invectiva contra la xurma que només pensa en rapisseries, mentre els bons guerrers es diposen per a la guerra contra Mallorca. Es veu que es mouen baralles a propòsit del botí de guerra: els pisans havien disposat de posar-ho tot a un munt, però algú vol que se'n facin parts. Uns altres, però, imbuïts per la sola idea de Mallorca, per evitar que la repartició del botí porti molt de retard a l'empresa, l'amaguen tot, ben guardat, dins els vaixells.

Desfan amarres i, a rem i a vela, aidats per un bon Ponent, arriben a Mallorca. Se'n descriu la badia: ampla, oberta cap a Migjorn, tancada per dos caps a unes vint milles l'un de l'altre, acollint el mar que arriba de Llebeig, i allà, altre temps, hi havia una ciutat, cap a la banda esquerra, on ja s'acaba la badia, que va esser destruïda per gent sorgida de les costes iberes, guiades per Moalfac, el qual va foragitar aquells antics cristians i hi establí la sobirania islàmica.⁴⁹

La casa senyorial mallorquina dels segles XVI, XVII i XVIII, ofereix un estil italià que evoca el dels palaus florentins. Caracteritza els exteriors d'aquests palaus, i la majoria dels interiors, una eixuta austeritat: només l'alçada dels sostres i l'amplada dels portals, els balcons i les volades, i, sobretot, dels grans patis d'entrada, revelen llur importància. Són dignes d'esmentar singularment els patis de ca N'Oleza, de can Morell (marquès de Solleric), de cal marquès de Vivot, can Berga, can Sant Bernat, etc. (Fotos V. Matas i R. Manent).

48. És d'observar que els moros no tenen mai una mort noble: aquí, fins i tot, el príncep dels eivissencs es travessa per la fletxa d'un vilatà —i cal entendre *villanus* en el sentit pejoratiu que té ja a Dante, per exemple: *Vita Nova*, VIII; *Inf.* XXXIII, 150—, que, a més, ha tesat l'arc per un atzar.

49. La descripció és lleugerament deficient, encara que, val a dir, ho és més a la vista dels nostres mapes que no sobre el terreny i descoberta la badia d'arribada, voltat el cap de Cala Figuera: l'Enderrocat fa més impressió de banya —*cornua*, diu el text, i Mn. RIBER, *Sants*, tradueix «banyes»— a la vista que sobre el mapa. Quant a la situació de l'antiga Ciutat, cal suposar que era allà on és l'actual, ja que no podem ara parar esment a la qüestió de la *Palma* de Plini, relacionada, pels erudits vuitcentistes, amb el lloc denominat El Palmer, del terme de Campos, d'on ha sortit, tanmateix, el nom oficial de *Palma de Mallorca*, per un cert afany culturalista i ordenador, que devia trobar el nom tradicional de Ciutat massa genèric. Partint, doncs, de la situació de la ciutat actual, cal pensar que *quo facit finem sinus* és el fons de la badia, on acaba perquè el mar no entra més endins, no però enlloc dels dos caps que la tanquen, i per de *parte sinistra* cal entendre l'esquerra del navegant, que anava en direcció Nord, i la prova és que més envant farà esment d'una illa que ell veu inclosa dins les aigües de la badia, la qual illa no pot ésser més que Cabrera. Pel que fa a la distància de vint milles que diu haver-hi entre cap i cap, entenem-la com a remotament aproximada [vid. *supra* nota 14]: la distància entre el cap de Cala Figuera i l'Enderrocat és de molt poc més de deu milles, i una mica més és la que hi ha entre aquella punta i el cap de Regana: caldria allargar-nos fins a la punta de ses Salines per arribar a una certa coincidència amb l'autor del *Liber*, i potser no fóra gaire desencaminat, això, ja que, com dic, veu Cabrera dins aigües de la badia de Ciutat. (És molt d'agrair, dit sia de passada, que el nostre poeta es valgui, per donar notícia de l'antiga Ciutat de Mallorca, de paraules literalment virgilianes: cf. *Eneida*, I, 72.)

Una casa o lloc, a la muntanya mallorquina. La serra de Tramuntana de Mallorca agombola els més bells alzinars, sobretot al vessant ponentí (Foto V. Matas).

Aquí es drecen les muralles de Mallorca, i a cinc milles d'aquí hi ha una illa, amb un port anomenat Rodum, des d'on es pot veure la ciutat murallada.⁵⁰

Era l'octava de l'Assumpta, això és, el 22 d'agost, quan tots els vaixells es congreguen a l'entorn d'Illetes. L'endemà, gent del país degolla uns homes de la tropa que havien sortit a terra mallorquina a prendre aigua i encara se'n duen, lligats, uns altres, cosa que lamenta tothom. L'Arquebisbe, llavors, fa una exhortació, comparant els captius cristians al mateix Crist, captiu Ell en els seus membres, i dient-los que no han de témer la mort en guerra, si per la guerra es rescata l'autor de la vida. Aproven, commoguts, i confirmen les paraules de l'Arquebisbe el cardenal Bosó i el bisbe de Càller.

Embarquen i es fan a la vela. El rei de Mallorca els veu, i plora. Traient, però, forces de flaqueza, disposa que surti tothom, homes i dones, fora de la Ciutat i que s'escampin per tota la costa, a fi que l'espectacle d'aquella gernació espanti els cristians: els

quals, però, no s'espanten, perquè obren moguts per una clara esperança.

Desembarquen a un lloc d'arena, on hi havia un pinar, a unes sis milles de la Ciutat, cap a la banda de Ponent, tancat per la banda de terra per la maresma i de l'altra banda pel mar, de manera que només hi pots entrar sense mullar-te per Llevant o per Ponent: és un llarg arenal en rost i pla alhora.⁵¹ Aquells indrets s'anomenen Ramora o bé Forenna, i alguns encara els diuen Catins.⁵² Treuen ràpidament les barques, fan sortir els cavalls, agafen les armes i exa-

50. Cabrera —que d'ella es tracta, segons CALISSE— pot semblar que és dins aigües de la badia de Ciutat per un navegant no gaire atent, i és, en efecte, a cinc milles (parl sempre de milles romanes) de la terra més propera, la punta de ses Salines. Per ALCOVER però, es tracta d'Illetes. No sé que al port de Cabrera li haguessin dit mai Rodum, ni conec aquesta denominació, ni cap que se'n pugui derivar, en tota la toponímia illenca, Illetes incloses.

51. L'itinerari demostra que havien ancorat prop de l'entrada de la badia.

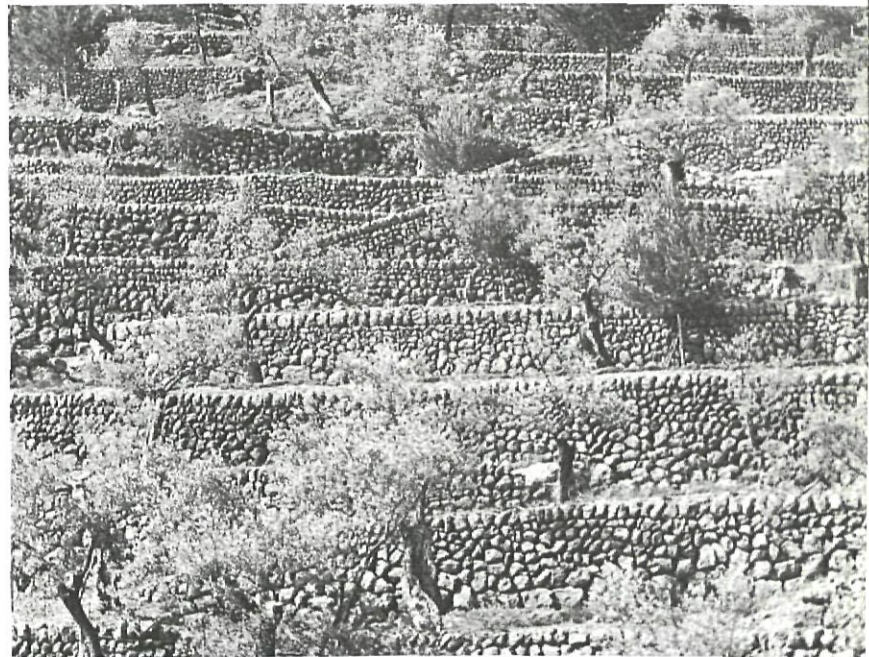
52. No puc dubtar que l'indret del desembarcament sigui l'Arenal, és a dir, la llarga platja d'arena que s'estén des del caseriu anomenat Can Pastilla fins al que s'anomena s'Arenal —tots dos nuclis urbans de formació recent—, tot i que contradic BUSQUETS, *Mallorca musulmana*, el qual (p. 666, nota 183) situa el lloc precis del desembarcament al lloc anomenat Es Portitxol i Es Portitxolet, que són dues cales molt més prop de la Ciutat, cosa que invalida, i així ho reconeix BUSQUETS, la distància de sis milles que dona el poeta-cronista; encara que després allarga, una mica vagament, el lloc del desembarcament des d'Es Molinar i Es Coll d'En Rabassa fins a la platja de S'Arenal i tot, i fa notar que, a part d'aquesta gran platja, apta per varar-hi embarcacions petites, hi ha tot de cales, en aquells indrets, bones per desembarcar-hi. Però jo crec que no eren les embarcacions petites, les que es treien a terra, sinó totes o, precisament, les grans, si de cas (anteriorment s'ha parlat dels càreus que, dins l'aigua, guarden la vorera; i, més amunt, del desastre que sofreix la flota, als arenys de Barcelona, justament perquè no han tret a sec totes les naus). Això no vol dir que, en efecte, totes aquestes calanques no siguin llocs ben aptes per la maniobra de les embarcacions lleugeres. Sembla, en suma, que la cosa fos una mica al contrari, si de cas, de com l'explica BUSQUETS: l'ample lloc del desembarcament seria S'Arenal, al llarg de tota la platja, però utilitzant tot el litoral —que, tanmateix, dominaven— fins als peus mateixos de les muralles ciutadanes. La descripció del lloc —tancat per la banda de terra per terrenys de maresme i només accessible a peu sec pel costat de Llevant o pel de Ponent— és més d'acord amb la topografia de la platja de S'Arenal que no amb la de les riberes més acostades a la Ciutat. Pel que fa als noms que el *Liber* esmenta com a topònims de l'indret, els desconec i no trob qui me'n doni

La plana de Sa Marina,
prop de Campanet.
Al fons,
el puig de Randa
(Foto V. Matas).

minen aquella terra desconeguda. Comencen a formar-se els rengles ordenats amb les senyeres corresponents. Els soldats de la cavalleria del rei de Mallorca veuen aviat l'espectacle des d'alguns pujols. Però, descoberts pels pisans, aquests els persegueixen fins al lloc que anomenen torrent Luidis.⁵³

Es fa de nit: una nit estelada que és qualificada pel poeta d'*eximia*. Posen sentinelles al campament, quan s'esdevé el prodigi: apareix un estel filant amb la cua tota desfeta, anunciant, així, la divisió del regne de Mallorca. El poble, entusiasmat, s'encoratja a si mateix amb poètiques exhortacions. L'endemà era Sant Bartomeu, 24 d'agost, i feia un esplèndid dia d'estiu: la mar era una bassa d'oli i els pinars, sense cap oratge, deixaven sentir els refilets dels ocells. El comte Ramon Berenguer (*ductor rectorque Pirenes*) aconsella els pisans d'avançar una mica el campament, tot servant l'ordre establert, i fa un crit d'encoratjament: «A les armes, els qui cobegin terres d'altri!». La tropa respon als ànims del comte, i travessant el torrent esmentat, desembarcades ja totes les tropes, fixen les seves tendes als camps plans propers a les muralles de la Ciutat.⁵⁴

LLIBRE CINQUÈ

El llibre V comença presentant els cristians delerosos de lluita i el camp dels moros ple de gent, entre els quals, negres, i manejant alguns armes pisanes, producte de pirateries. El combat es fa nominal: Hug, fill de Bellomo, i Mauret tenen les primeres escomeses. Després són cinc pisans, de les tropes del comte Levan, que es fiquen entre els *enemics i en surten amb bé*. Continua el combat, i el poeta compara l'agressivitat dels pisans als rodís caçadors d'ocells: els cristians surten il·lesos de la lluita i deixen tothom admirat.

clarícies. Són indubtables en els tres manuscrits: *Ramora, Forrenna i Catinos*. BUSQUETS, seguint ALCOVER, *Cruzada*, i aquest seguint BOVER, *Historia de Mallorca* —el qual, aquesta vegada, per cert, esmena MURATORI, que és d'acord amb UGHELLI—, escriuen *Ramosa i Torena*, i prescindeixen de *Catinos*, perquè BOVER ho va interpretar com a *latini* (vol. II, p. 1214 i la traducció castellana a la 1215).

53. *Luidis*. Un altre topònim desconegut. BOVER el transcriu així i en dona com a traducció *Luido*. Els torrents que van a parar en aquell litoral són prou nombrosos. No en trob cap, el nom del qual pugui recordar el topònim del *Liber*. Segons ALCOVER, *Cruzada*, és l'actual Torrent Gros.

54. *Aquesta avançada del campament*, aconsellada, més que no ordenada, pel comte de Barcelona, afavoreix la tesi de BUSQUETS, no sobre el lloc on desembarcaren els cristians, sinó sobre el lloc on disposaren el campament per dur a terme les operacions d'assalt i expugnació de les muralles de Mallorca. (Vg. BUSQUETS, op. cit., p. 667, pla.)

Marges de pedra a la muntanya, entre Sòller i Farnalutx
(Foto V. Matas).

La plana, a Prat de Sant Jordi, amb els molins típics de l'horta mallorquina. La decantada benignitat de les temperatures a l'arxipèlag possibilita el treball camperol des de la tardor a la primavera; només l'estiu—als secans majoritaris—imposa un parèntesi d'escassa activitat agrària
(Foto V. Matas).

Els moros divideixen les seves tropes, així les d'infanteria com les de cavalleria: els uns ocupen el camp i els altres es defensen a la vorera de mar. Els flancs dels pisans són febles, però sense donar l'esquena a l'enemic. Tanmateix, Guillem Bernat, d'Arle, desmunta Mildax. Gualand, portaestendard de Pisa, mena les tropes al camp obert. Ildebrand porta les senyeres de Santa Maria i Ató les del Papa. El comte de Barcelona (*Pirennee gentis generosa potestas*) entra en combat amb una tropa de soldats coberts amb casc i portant d'abanderat Gerard Leman. Van cap a una porta que és a mà esquerra i prop de la mar.⁵⁵ En aquesta tropa va el comte d'Empúries. El combat s'enardeix, entre núvols de fletxes i crits, fins a portar el combat cos a cos: cadàvers, la terra amarada de sang i una barreja de gemecs i arengues. Hug Parlasi mata Alant amb un venable d'or. Citaró, moro, tira la llança contra Hug, que la rep, però, a l'escut, i, revoltant-se, talla amb l'espasa el puny de l'adversari. Dodó de Tepert i Bernat arriben a les portes ferrades: lluiten amb Baquimas Espanyol i amb Ander, i els vencen. El rei de Mallorca, quan veu que s'han acostat tant a les portes, comenta que aquells guerrers no són homes, sinó lleons. Ramon Berenguer (*dux Catalanesis*) ataca, increpant-lo, Moldonea, i el mata: trenca la llança amb el cop, però n'hi posen una altra, de llança d'or, a la mà, i continua el combat. Gerard abat Porriom; Humbert, Daridus; Ildebrand, Danius;

Roland, Garcies; Recuc, un home de Dènia; i el comte Gerard de Levan, Lelaf i Nirus, però cau el cavall i ell dessota i es trenca un braç; Rainer amb Tegrí ataquen: Tegrí abat Lefaton; Gaetà Gerard travessa Raqui amb la llança: Guiscard abat Nilion; Albertí, fill de Bellomo, travessa Anetes per la gola; Guiu de Buti mata Laius, però en surt malferit; Ildebrandí, fill de Julita, derrota un lleidatà del llinatge de Gairus; Gualand abat un líbic; Albert, germà de Gualand, mata Raquis; Dodó abat Molfena; Hug Gausmaro mata un de Dènia; Siqueri abat Idan; Mincarello foragita Gurion, de Còrdova; Albert, fill d'Hug, fa enretirar Ermon; Lamfred mata el líbic Antic; Hug, fill de Matilde, n'abat un de Lleida; el Sapibònida treu del camp Aristen; Sofreduci mata Maula; Rústic de Popília fèr Tanes; Nèlops, però, li clava una atzagaia, i Rústic mata amb la mateixa arma el moro i altres tres, fins que es mor; Guiu Roig mata Garates, i Abbas, Clitó Sobirà; Vivjà és atacat per Galind, però aquell el venç i el mata; Lamfranc, en fi, del llinatge d'Albició, mata Redum.⁵⁶

El rei encoratja els guerrers

La cavalleria, escassa, i la infanteria, nombrosa, de l'exèrcit cristià, obliguen als moros a tancar-se dins la ciutat. El rei els exhorta a reprendre el combat, tot lloant els guerrers vencedors i amenaçant els qui desertin. Els encoratja, en fi, i Burabé pren les senyeres. Fa cap al flanc dret Alas, i, a l'esquerre, Còrac. Sonen trompes. Les cohorts cristianes, que el poeta, aquí, qualifica de santes, ataquen la porta de mà dreta, per on ha sortit Burabé,⁵⁷ defensada per innumbrables enemics i que també mirava a Llevant.

Es presenta Guillem de Montpeller, que tenia una roda per senyera, amb les seves tropes, i també acut Eimeric de Narbona. Aquell mana formar les seves tropes, ano-

55. A mà esquerra, prop de mar i oberta a Llevant: sembla que sigui la porta, avui cegada per la paret de l'hort de Sant Jeroni, l'anomenada amb el número 23 del pla proposat per BUSQUETS (op. cit., p. 665), basat en G.ALOMAR ESTEVE, *La reforma de Palma*, si que amb moltes correccions. Si acceptam aquest pla, és fàcil interpretar: la porta de mà dreta, per relació amb l'altra del mateix llenç de muralla, terra endins, i, evidentment, a l'esquerra, aquesta, i a la dreta la primera, de l'exèrcit que atacava des de Llevant.

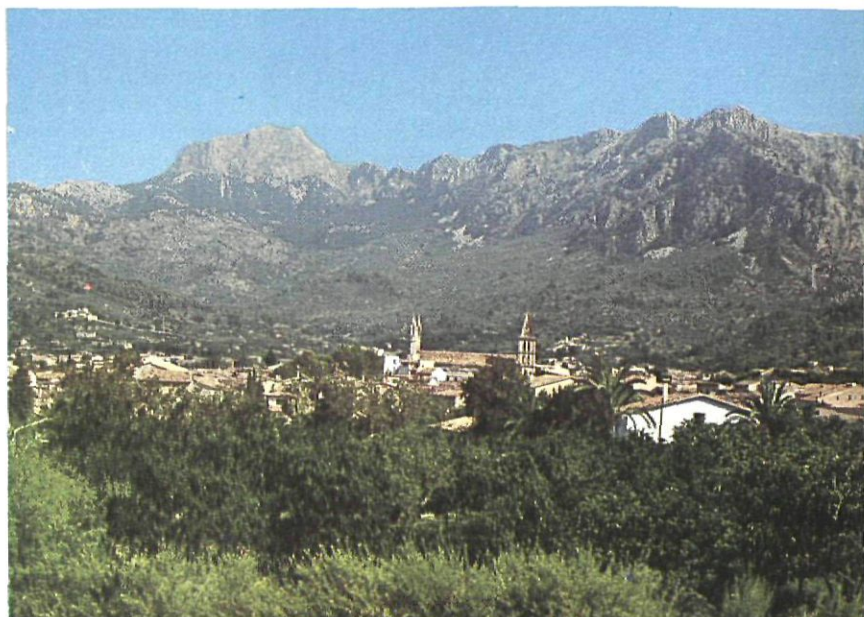
56. Sobre aquesta tan minuciosa distribució de personatges amb noms i llinatges en els diferents atzars del combat, vid. infra. Avancem que els estudiosos del poema troben aquest passatge, i d'altres consemblants, especialment calcats de Virgili. (Vg. RIBER, *Sants*, p. 73).

L'olivera és un arbre ben arrelat a la muntanya de Mallorca, on —en versos de Rosselló Pòrcel— sembla que «invoquin la pluja difícil». Juntament amb l'ametller, l'olivera ha imprès el seu caràcter al paisatge mallorquí (Foto V. Matas).

Conreus escalonats de tomàtecs, a Banyalbufar (Foto V. Matas).

mena cadascú pel seu nom i els promet recompenses; dobla el coratge dels valents i adverteix el seu portaestendard que no tremoli i que vagi, com cal, al davant de les tropes seves i dels seus companys. Ramon de Baus arenga els seus. També es disposa a la lluita Pere Grosso: diu a la tropa que no es descuidin de ferir amb l'espasa, després d'abatre l'enemic amb la llança. I s'engega el combat, descrit amb termes consemblants als que hem vist més amunt. Són anomenats: Milgdas i Nerius, tortosins, i Peritò, cordovès —i company d'altres cent cordovesos, que vengueren en auxili de Mallorca—, vençuts per Enric, fill de Gunitó, i per Dodó,⁵⁸ Eritó, que venç Dànae, i Gerard, Arontes; Ramon de Baus, que mata Corellus; Bertramí, que abat Nilgdona; Hug Delanda, que travessa Tagus amb la llança; Humbert, que abat Imon Alcimioni; el germà de Pere,⁵⁹ que mata Nicale; Ramon, el sacrista d'Arle, que mata Nelíobe d'una llançada i li pren un cavall garnit de regnes gemmades; el cònsol Ildebrand, que mata Niceronta; Balàger, que és repel·lit per la llança siciliana de Pere Parlasi; Pusio, que travessa Rodon amb la llança; Floci, mort d'un cop d'espasa per Odó, fill de Gel·li. Acuden els montpellerencs, i Dalmau de Castres mata Molfenida; Sicard, soldat de Morvedre, Pere i Bernat, tots dos del llinatge Focard, maten, respectivament, Emon, Amunta i el fill d'Amunta; Guillem, un basc, o del Bosch, mata Mafumet; Berenguer de Veruna mata Oran; Guillem de Piniano mata Ramon Midan; Eimeric de Narbona suporta l'enves-

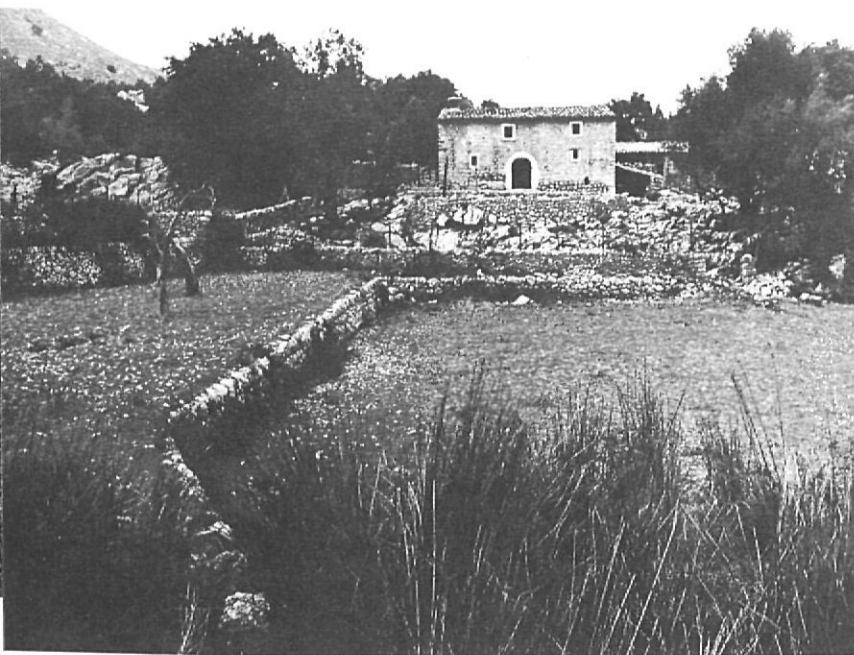

57. La porta de mà dreta, per on surt Burabé, i que és atacada pels cristians, és, probablement, la de Bad al-Beled, segons BUSQUETS (n.º 8 del pla cit.). BUSQUETS diu que aquesta és la porta de Bab al-Beled moderna, que l'antiga (n.º 9 del pla citat) era dins el segon tancat de muralla. L'antic, pens, deu esser el nom, no la porta. Vull dir que la porta del tancat exterior devia existir, potser amb un nom diferent, i que Bab al-Beled era el nom de la porta del segon recinte. Sense l'existència d'aquestes dues portes, no podem entendre el passatge.

58. Per la possible identificació d'aquests cavallers i els altres personatges que s'anomenen, vid. infra.

59. Segurament, de Pere Grosso, que és l'últim Pere que ha estat esmentat.

Sóller i el Puig Major, cim culminant de l'illa de Mallorca (Foto R. Manent).

La casa rural mallorquina presenta nombrosos tipus i categories, des de les casetes de vinya o les barraques de roter, en pedra seca, fins a les grans possessions amb jardins amplis, com Raixa, Alfàbia, Sa Granja, Son Berga, Son Torrella, Canet o Son Fortesa (Foto V. Matas).

tida d'Alcimion, que vol venjar el seu fill,⁶⁰ i el mata, tot i que el comandant d'Atax ha advertit el moro. Enric mata Atila i Lambert, germà de Pusio, Agranta; Rainuci d'Esculea travessa Mindó d'un cop de llança, i Ricapeccora, Carben. Barusi, encara, mata per l'esquena Plegó Valencià; Guinizello mata Farion Espanyol; Opitó travessa dos negres amb la llança; Gaufrè destrossa un part; Rainer, un africà; Bernat Marignano mata l'lonea; Silletto abat Olfes; Grunnio, Alqueu, i Mauret, Edom.

Ramon Berenguer (*rector Catalanicus*) dispersa els enemics i arenga les seves tropes amb belles paraules. Els cavallers d'Empúries i els rossellonesos, assistint-lo, maten molts de moros. Pere Grosso abat Còrax, que és, però, salvat pels seus companys. L'abanderat alfeu encoratja els seus companys i els porta fins a les portes de la Ciutat. Capturen cavalls i armes i el camp és un llac de sang.

Fosquejava i les tropes victorioses es retiren al campament. Per terra, sobre l'herba, eren palesos els senyals de la lluita. Van i vénen missatgers enviats pel rei, portadors d'obsequis, la distribució dels quals controla el comte d'Empúries, que, a més, manté correspondència amb Nazareodol, cosa que mereix la desaprovació del cronista-poeta: ells han anat a Mallorca només per l'amor de Crist i la redempció dels

captius; el rei moro fa ofertes i, d'altra banda, promet molt i ateny poc. Els pròcers pisans veuen aquests enganys i tranquil·litzen les mainades.

Combats continus

Passa un dia i un altre i avancen el campament fins més prop de la Ciutat. Hi ha continus combats, en un dels quals troba la mort Dalmau de Castres. El plora Guillem de Montpeller i es disposa a venjar-lo. Surt al camp amb cent dels seus i els moros, en veure'ls, es tanquen dins les muralles. Ja que no poden acomplir la revenja, es fan amb el cap del company, que han baratat amb un moro.

Un dia, que és dissabte, cap al tard, els moros ataquen el campament, però són repel·lits vigorosament, de tal manera que els cristians reïxen a fer-se ben prop de les muralles i poden, llavors, contemplar les seves defenses: l'alçada de les muralles, la fondària del vall que les envolta; i pensen que de les notícies que en tenien al que ara veuen hi ha trenques ferm.

Tres ciutats

N'hi havia tres, de ciutats, totes tres amb un nom comú però també amb un de distint per cada una: la primera es diu Arabatalgudit, fundada per Nazareodol, que la va bastir de cinquanta torres, fins a tocar Bebelgudit, que és el nom de la segona; aquella primera, a més, després de circuir tot el clos de la ciutat s'uneix, per la vorera de mar, a la tercera ciutat o Almudaina. L'Almudaina és separada d'Arabatalgudit per les muralles de Bebelgudit, i les d'aquella circueixen les altres dues, és a dir, Bebelgudit i l'Almudaina, en un total de prop de deu mil colzes. El número total de les torres és de cent setanta-

60. Imon, fill d'Alcimion, no havia estat mort a mans d'Eimeric de Narbona, sinó d'Humbert però, evidentment, la venjança bèl·lica no és de persona a persona, sinó de bàndol contra bàndol.

quatre. Les tres ciutats s'anomenen, conjuntament, Mallorca. Les travessa el torrent Ezequí, que es pot passar, a peu sec, per quinze ponts: és canalitzat i proveeix d'aigua potable a tota la Ciutat.⁶¹

Moltes eren, aquestes defenses, i les forces de guarnició que guardaven, car el rei havia fet venir, mitjançant molt d'or, moabites, gètuls, àrabs, parts, líbics i medes: de manera, que el total d'homes era de seixanta mil o més: tres mil homes de cavalleria, cent màquines de guerra, quatre mil arquers i un nombre incomptable de foners.

LLIBRE SISÈ

El llibre VI exposa l'assentament definitiu del campament durant el setge, la construcció d'unes imponents màquines de guerra i els preparatius per a l'hivern. Perquè els pròcers pisans —així comença aquest cant— comprenen que l'expugnació d'aquella immensa fortalesa serà dificultosa. Així és que, com a primera mesura, manen treure en sec totes les barques i fixar el campament prop de les naus.

El campament és disposat de la manera següent: partint de l'alberg del Bisbe, a una casa prop de la mar, el qual acompanyaven el sacerdot Signoreto, el camarleng Gracià i Humbert, els cònsols eren tot prop i no gaire lluny la noblesa; els Pisans eren a l'enfront, i, més endavant, devora la porta de mà esquerra de les muralles, hi havia la cavalleria; Ramon Berenguer tenia la seva tenda en mig dels Pisans; darrera aquests, hi havia el senyor de Cardona, i darrera ell els gots; Guillem de Montpeller era davant de tots els altres senyors, prop de la porta de mà dreta; al seu costat, Ramon de Baus, i darrera aquest, Eimeric de Narbona, i al seu costat els rossellonesos. El comte d'Empúries era darrera de tothom, protegit només per la seva gent.⁶²

Cuina, menjador i celler propis d'habitatges rurals, a Miramar i Binissalem (Fotos Cuyàs).

Les forces d'aquest, així com els anomenats gots i també els provençals, surten als camps a fer presa, que, llavors, treuen venal al campament. Els pisans, mentrestant, aturen l'enemic i construeixen dues torres de fusta, anomenades castells, molt altes, i les

61. Vg. infra el comentari sobre aquesta descripció de la Ciutat de Mallorca, en relació amb el pla de BUSQUETS, loc. cit. i altres estudis sobre el tema.

62. No trob motiu de discrepància amb BUSQUETS (loc. cit.) sobre l'indret on es va establir el campament definitiu de l'exèrcit cristià; sí, però, pel que fa a la seva distribució, segons el pla que ell proposa (p. 667), basat en ALCOVER, *Cruzada*. Vg. la meva proposició en el pla adjunt i el comentari corresponent.

Valldemossa:
el poble i la cartoixa
als quals
Frederic Chopin
donà fama universal
(Foto R. Manent).

revesteixen de canyissos de joncs i pells de bou. Hi posen corròns a sota, que els permeten de desplaçar-se a gran velocitat, i deixen admirat tothom. Avancen, mentrestant, fins al peu de les muralles amb dues tortugues. Els moabites fan sortides desordenades. El cònsol Robert, tot exclamant que Déu assisteix els qui combaten per Ell, es llença impetuós contra l'enemic, amb tan mala sort que cau, ell i el cavall, dins el fossat i allà el travessen, d'una llançada, a la mameixa esquerra, però els seus aconseguen retirar-lo del camp.

Els castells, amb les dues tortugues, omplen els valls. Aleshores els mallorquins dreuen una antena sobre un arbre, de manera que des d'aquell lloc un home pot dominar-ho tot i llançar pedres i fletxes sobre els castells: va recobert de roba amb moltes dobles, du cuirassa, escut rodó i elm amb plomes. És sostengut per tres cordes, que li permeten fer amb seguretat arriscats moviments. Però els cristians aconseguen de tallar-ne dues, i el moro, aleshores,

valent-se de la tercera, fa un salt i cau dins les muralles.

Vacil·len les fortificacions

Començaven a vacil·lar les fortificacions de Mallorca a l'empenta del doble ariet mogut per les tortugues: al qui el manejava, li donaven una moneda d'or cada dia. S'arriben els castells, a fi de poder estendre ponts sobre les muralles. Arriben a obrir un portell de devers quaranta passes. Aleshores tiren junta i Bosó fa un bell parlament. El cardenal repeteix, amb belles paraules, conceptes coneguts: esmenta l'esclavatge faraònic al qual són sotmesos els cristians, exhorta a lluitar per la seva alliberació i assegura que els assisteixen, als combatents, Déu i sa Mare, sant Miquel i sant Joan Baptista, el cor dels patriarques i el dels profetes, Sant Pere i sant Pau i els quatre evangelistes, sant Esteve protomàrtir, sant Silvestre i sant Nicolau, el cor de les verges, en fi, i tots els exèrcits celestials. Commou l'auditori, es renoven les promeses de combatre i es retiren a les seves tendes.

L'endemà a trenc d'alba es renova el combat: avancen cap a la ciutat els pisans, els gots i els provençals.⁶³ Els agarens no surten de les muralles. Els pisans entren dins la ciutat. Però la cavalleria hi troba l'accés difícil i més difícil la retirada. El combat s'acaba amb un resultat desfavorable a les tropes cristianes. Els moros ho celebren amb tocs de tamborí, on sembla que hi piquin les Fúries i Baccus.

L'endemà és també mal dia, per les mainades del Senyor: s'obren pas els d'infante-

63. *Pisanum robur et omnes Gothorum populi uel quos Provincia misit*: cf. supra, *Gotorum pedites uel quos Provincia misit*. Si entenem *uel* com una copulativa (= 'i'), ens trobam amb una distinció, no anotada pels historiadors, entre gots i provençals. Si l'entendem com una disjuntiva d'identitat (= 'o sigui', 'és a dir'), els gots seran els mateixos provençals, i encara haurem d'entendre *Provincia*, no com la Provença, el comtat de Provença, sinó en el sentit de «provincia» que tenia a Roma, en el qual cas ens haurà d'esser permès que l'entenguem en un sentit tan ample, que hi compreguem també els catalans, que, curiosament, no són esmentats en aquest assalt ni ja mai més, si no és com epítet del comte de Barcelona. (Vid. supra, nota 24).

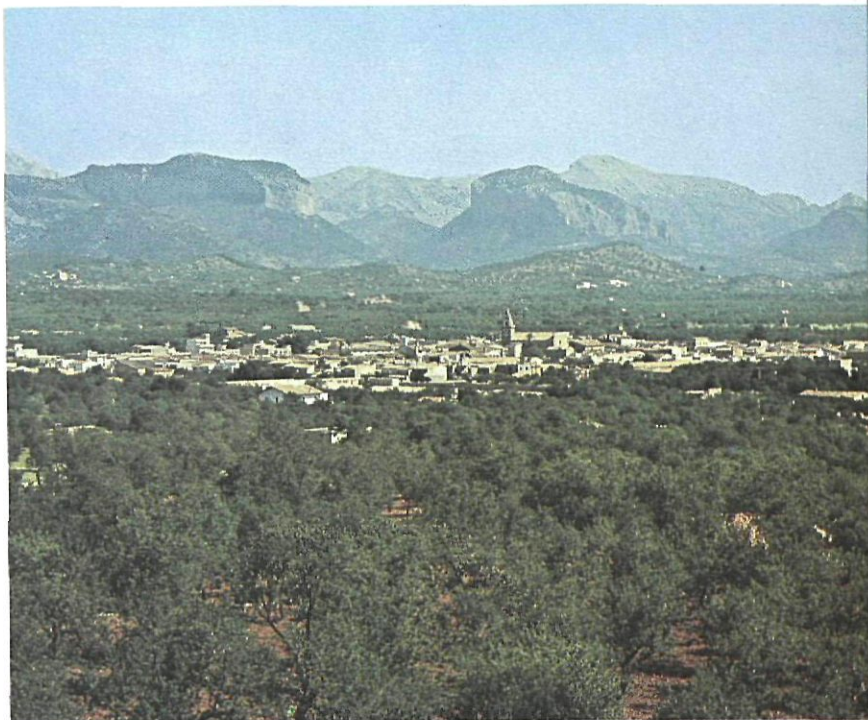
ria, però la cavalleria torna fracassar. A la retirada es mor Rainer, cognominat Malcoment, travessat pels venables de les tropes de Còrax. Se n'irriten els cònsols i tot el poble, i ploren la munió de morts i de malalts. Perquè s'ha estès pel campament cristià una passa de disenteria, d'ençà que manca el vi i han de beure aigua, i, a més, a causa del canvi de menjar. Els sepulcres cobreixen els camins i el camp, i a vorera de mar es col·loquen els vasos funeraris dels nobles. Tanmateix, s'ordena la continuació del combat.

L'endemà, que era diumenge, Bertrami, ric hereu d'Arle i mestre en l'art dels foners, escomet els moros, que eviten la pluja de pedres amb tota mena d'aixoplucs; l'ataca, però, un mallorquí, que du un escut de couro de set dobles, i el jove cristià accepta el combat, quan s'esdevé que un part, amb tota llestesa, li dispara una fletxa que el fèr en mig de la gola i el mata.

Essent ja gran dia, que la terra, sense rou, s'havia alleujada dels freds matinals, es repren l'atac: menjats i beguts i ben disposat l'exèrcit, les banderes al davant, s'acosten a la ciutat murallada i començaven a entrar-hi pels portells, quan els moros responen a l'atac amb tota la seva vigoria. Arreu morts i ferits entre rius de sang, les tropes es retiren, quan encara l'abanderat alfeu les encoratja, però li cau una pedra a sobre, que li trenca la llança i el braç esquerre, alhora que la senyera resta tota esqueixada: el treuen del combat i Pere, fill de Bono, Gerard i Hug, el guareixen amb herbes remeieres. La batalla passa per molts d'atzars, que recorden al poeta episodis de la guerra de Troia, però també en el camp enemic hi havia dissensions i disputes.

Cap profit

Els cònsols consideren, preocupats, que no han tret cap profit de la lluita, ben menada, tanmateix. D'altra banda, el comte d'Empu-

ries i el de Barcelona sol·liciten de retornar a llur terra: han sabut, per una carta enviada des de Dénia, que el rei moabita havia mogut guerra i tot ho havia devastat, des de Tarragona fins a les mateixes muralles de Barcelona.⁶⁴ Portava la carta un lleial del

Santa Maria del Camí, exemple de població interior, prop de la serra de Tramuntana (Foto V. Matas).

64. En aquest punt hi ha una confusió entre els historiadors àrabs i els catalans sobre si la incursió en terres continentals es va resoldre en una batalla o en dues, les quals són, a més, conegudes amb tres noms: batalla del Port i del Pla de Barcelona pels historiadors àrabs i del Congost de Martorell pels historiadors catalans. (Vg. a l'edició de les *Cròniques* per F.SOLDEVILA, revisada per M. COLL I ALENTORN, la nota al cap. XXIX de DESCLOT, pp. 607 i 608, la qual remet a ROVIRA, *Història*, pp. 29 a 35, pel bon resum que se'n fa de la qüestió.) Sembla que es tracta de dues batalles i probablement de dues incursions diferents, per la seva data i per la procedència dels invasors. Diguem, per començar, que la localització de l'indret anomenat «el Port», que ROVIRA escriu sempre entre cometes, com si es tractés d'un indret il·localitzable i batejat pels historiadors àrabs, no em sembla tan difícil d'identificar amb la del port de Montjuïc, a l'entrada, ben ampla, que feien les aigües a les boques del Llobregat, a la banda SW del Montjuïc, port perfectament localitzat i anomenat d'antic. (Vg., per exemple, DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, I, pp. 18, 148 i altres, amb notícies sobre el Port, el port de Montjuïc, el castell del Port, el santuari del Port, etc., sempre situat on diem.) Sembla que ROVIRA no té en compte el v. 2402 del *Liber*, on diu que els sarraïns havien

Cala Ratjada,
el port
(Foto Cuyàs).

comte i la brama que corria era diferent del que deia la carta. Asseguraven que l'enemic havia acampat dalt del Montjuïc; que els comtes d'Urgell i de Cerdanya, amb tots els restants cavallers de la comarca, havien reunit un exèrcit que, des de Girona, havia engegat els ismaelites, perseguint-los fins a Salou mateix, d'on havien tornat amb força botí, i que Tamarit no havia estat presa, com deia la carta.⁶⁵

El cronista-poeta comenta que els guanys foren més que els danys⁶⁶ i reprèn l'ordre de la narració, que ha deixat per explicar les preocupacions dels comtes catalans. Els cònsols recorden a Ramon Berenguer els tractes pactats i el convencen que desisteixi de retirar-se. El comte demana, aleshores, una indemnització per les pèrdues hagudes, i li és atorgat, amb promeses mútues, que volen aquells decisives. Els cònsols disposen que es basteixin refugis per a l'hivernada, i que els castells siguin retirats de les muralles. Disposen bastir nous reforços i l'enemic proposa nous pactes que no són, però, escoltats. Aleshores es produeix un esdeve-

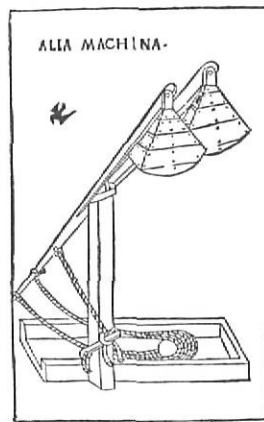
niment inesperat: els joves guardes del campament s'adormen, sota una porxada, i l'enemic aprofita per acostar-se al campament amb teies de pega i sofre i calen foc a tots els bastiments: els guardes es desperten amb la cruixidissa de les flames; però es crema tot el campament, amb gran alegria per part dels moros, que flastomen contra la Mare de Déu.

L'endemà, es reuneixen en assemblea general. El cònsol Ató es plany que s'oblidin les obligacions de la pietat cristiana, cosa amb la qual tothom està d'acord, els cònsols, el poble i els comtes. Després de la junta, es retiren, com s'ha ordenat, els dos

acampat al Montjuïc. És possible pensar en una primera invasió musulmana a l'època que l'assenyala el *Liber*: cap a la tardor, i ben avançada, del 1114. No devia tenir relació amb cap possible revenja contra l'atac cristià a Mallorca, però no perquè els almoràvits fossin o no amics dels àrabs de Mallorca (com argumenta CALISSE, p. 92, nota 2), ja que els envien, encara que tardà, l'auxili enviat a cercar amb urgència a través de Maimó (vid. infra, v. 3049 i ss.), sinó perquè, naturalment, el setge de Mallorca no interrompia, per l'una banda ni per l'altra, la guerra del continent. Pel context del *Liber*, sembla que els moros de la incursió anassin de Nord a Sud, és a dir, de Barcelona a Tarragona (vv. 2393 i 2394: *a Barchinone... usque Terragonam*), és a dir que fossin les hosts del valí de Saragossa, Muhammed 'ibn al Haggi. (Vid. CALISSE, loc. cit., recolatat en AMARI, *Storia de' Musulmani in Sicilia*, i ROVIRA, loc. cit., pp. 30 i 31.) Els moros en varen sortir amb més dany que guany, d'aquesta incursió, gràcies a l'esforç dels comtes d'Urgell i de Cerdanya i dels cavallers gironins (vv. 2414 i 2403-2404). L'altra incursió, la que relata DESCLOT (cap. XXIX, pp. 425 ed. SOLDEVILA) és la de la batalla de Martorell, de la qual hi ha constància en alguns dels nostres crònics. Creiem que, enteses així les coses, les possibles contradiccions queden neutralitzades i el *Liber* manté, sense esforç, la seva autoritat.

65. Insistesc sobre la direcció de la incursió musulmana: de Nord a Sud, i perseguits pels catalans fins a Salou. La nova de l'ocupació de Tamarit mostra que aquest lloc devia ésser l'únic poblat de cristians, al voltant o a l'empar del castell, en aquella època. Cosa que pot fer una mica de llum sobre el problema, tan debatut i tan imprecis, quant a solucions, encara de la repoblació del camp de Tarragona. (Vg. RECASENS, *La ciutat de Tarragona*, II, cap. IX, pp. 47 i ss.)

66. La intenció del poeta pisà sembla clara: no n'hi havia tant per tant, de la inquietud dels comtes catalans. Però la història li dona la raó: la desfeta del Port o del Pla de Barcelona va dur el cabdill àrab conegut vulgarment pel nom d'Abenaixa a la folia (vid. ROVIRA, *Història*, p. 32) i, segons el *Liber*, els guerrers catalans tornaren de la victòria amb bon botí de cavalls i altra presa (v. 2411).

castells i es disposen a bastir-ne altres dos, amb la fusta, si cal, que puguin fornir els vaixells. Saquegen l'hort del rei, i en porten *vímet i sarments, pomes i nous, i es valen del brancam flexible dels salzes per lligar les bastides*. I així acaba el llibre VI.

LLIBRE SETÈ

El llibre VII comença amb la visió dels quatre grans castells de fusta bastits pels pisans, que ni Roma, en la conquesta de Marsella, va edificar obres tan altes. D'altra banda, els moros s'afanyen a fer uns bastiments consemblants i a la reparació de l'esboldregada muralla.

El rei de Mallorca sol·licita auxili a Dènia en una carta, el text de la qual segueix: Nazaredeol demana a Butalé un ajut que altre temps hauria merescut sens dubte. El demana, tanmateix, contra l'enemic comú, perquè si s'apoderen de Mallorca, com han vençut Eivissa, entraran també a terres de Dènia. Diu que li han esberlat les muralles i que li han delmat els homes. Suplica que es trameti la carta al rei del Marroc, al qual s'ofereix com a vassall i tributari,⁶⁷ i promet complir tot això que promet. El rei de Dènia contesta que està d'acord en tot i per tot, que trameti la carta al rei del Marroc, el qual ha promès que enviarà una tropa de cavalleria, que de Dènia enviaran vaixells i homes: que ho sabran, perquè així que arribaran, encendran foc a les muntanyes. La barca, amb aquestes noves, arriba a Mallorca i a la Ciutat hi ha una gran alegria.

Junta dels cònsols

El comte de Barcelona (*Catalanicus heros*) comprèn els motius d'aquesta gatzara i convoca els cònsols a junta i els diu que els moabites són gent de témer per l'especial estratègia seva en el combat: que ells, la

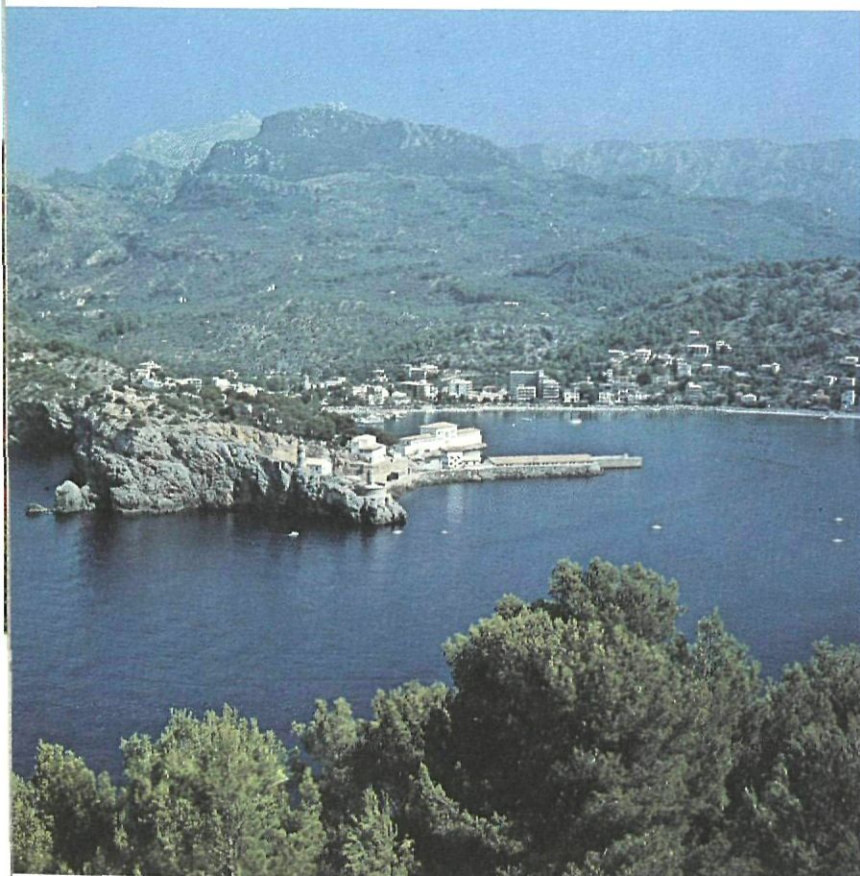

gent del comte, ja els coneixen de sobres, però són perillosos.

Els cònsols envien vint naus a Eivissa. Sis travessen ràpidament el freu. A Eivissa, desolada, hi ha Butalé, el qual té notícies que *vénen els llatins i que li havien agafat dues naus*. Pensa, però, que els cristians no en saben res, de la seva arribada a l'illa, i que aniran a la recerca de botí o restaran a recés. Ordena, doncs, que deu de les seves naus rodegin per sorpresa el lloc on han recalat els cristians. Aquests, davant l'atac sobtat, es disposen a defensar-se. Marignano, que n'és el cap militar, és ferit i empresonat, juntament amb altres companys i tres vaixells. Uns altres, que s'havien decantat cap a una altra banda, ben lluny, arriben a un castell que, feia temps, un rei del Nord havia lliurat a les flames, quan solcava aquelles mars

La farmàcia de la Cartoixa de Valldemossa és un dels indrets més visitats pel turisme internacional (Arxiu Mas).

67. La seu principal dels almoràvits era Àfrica i la seva ciutat residencial Ceuta, on manava, per aquelles saons, el segon soldà almoràvit Ali ibn Yusuf: ell va ésser el qui va enviar els reforços tardans a Mallorca, els quals, en comptes d'auxiliar l'illa, se'n varen fer amos i senyors, i la regentaren fins a començaments del segle següent (1203), que se'n apoderaren els almohades, que eren els moros de la conquesta del rei En Jaume.

Port de Sòller,
un poble
arran del mar
(Foto R. Manent).

amb cent vaixells i es disposava a anar cap a les fortaleses de Jerusalem.⁶⁸ Allà s'alimenten de carn, de llegums i d'herbes, d'arrels i d'ases grassonets. Els sarraïns els ataquen sovint i ells es defensen dins el castell, que els és, alhora, alberg.

Tornen dues naus

De les sis naus que havien arribat a Eivissa, en tornen dues, perdudes les altres:⁶⁹ porten botí i també la nau que havia enviat a Dénia el rei de Mallorca, dins la qual hi havia un feix de cartes que un home tot just podia aixecar d'en terra, entre les quals una de Nazareodol a Butalé, en la qual aquell felicita l'altre per la seva victòria sobre els cristians d'Eivissa,⁷⁰ però li retreu que encara no han arribat els auxilis promesos, ni ha vist, per tant, els focs dalt de la muntanya i el commina a donar compliment a la seva petició. Llegida aquesta carta, se'n llegeixen encara d'altres, on es tracta dels captius i dels turments que han soferts.

Mentrestant, els homes dels vaixells que fan guarda a la mar, desobeint els cònsols, vaguen pels encontorns a l'encalç de rapiseries. Els moros els escometen i sovint els vencen. En una d'aquestes escomeses, troba la mort Salomó, un bell jove flamenc: aquestes notícies volen i espanten tothom.

El rei proposa tractes

Amb tot això, s'acosta Nadal. A la Ciutat hi ha carestia i el rei proposa tractes. Diuen que els comtes són amb converses de pau amb el rei i que estan disposats a pactar. Es produeix la disputa entre els comtes i els pisans. Aquells diuen que els altres combaten només per l'honor de la lloança o pel botí i que guerregen per obediència als clergues, els qual s'abellenixen de contemplar el combat, sense prendre-hi part. Que a ells, als comtes, no els mana cap sacerdot, i que si aquests volen donar ordre de combatre, que ells mateixos entrin a la lluita. Que la causa justa és la redempció dels captius i que les senyeres comunes flamegin sobre les torres mallorquines, que una altra intenció és

68. Sobre aquesta incursió normanda, que cal atribuir a Sidgur I de Noruega, i datar el 1107, any d'inici de l'expedició, i el 1108, any de l'arribada i assentament a Formentera, vg. BUSQUETS, *Mallorca musulmana*, pp. 622 a 636, que redacta el seu treball —el qual va deixar inconclòs a la seva mort— en part sobre LÈVI-PROVENÇAL, *Historia de España*, dirigida per R. MENÉNDEZ PIDAL, i basant-se, sobretot, en DOZY, *Les normands en Espagne* i *Recherches sur l'Histoire et la Littérature de l'Espagne pendant le Moyen âge*, amb aportació dels resultats d'unes excavacions fetes a La Mola de Formentera. A Formentera, a la banda de La Mola que mira a Tramuntana, hi ha, sobre l'espadat, unes restes de muralles megalítiques, que els diuen Es Castell o Es Castell de Can Blai: un excel·lent mirador o observatori, i, alhora, lloc de refugi i defensa pels nostres pisans (v. 2630: *castrum tutamen Latiis erat hospitiumque.*)

69. De les vint naus, només sis travessen el freu, i encara se'n perden dues. És molt misteriós que la renomnada perícia dels pisans com a mariners quedi tantes vegades en entredit al llarg d'aquest poema.

70. Sembla que Butalé de Dénia havia acudit, abans d'anar a Mallorca, a Eivissa vençuda. CALISSE (p. 101, nota 3) inserta una observació d'AMARI sobre els nombrosos pergamins que, segons l'historiador cordovès Ibn Hayyan, en els fragments conservats a la *Dahira* d'Ibn Bassam, havia atresorat el ferotge Muget.

errada; que, a més, s'espera l'ajut dels moabites i, finalment, la carestia és creixent: de manera que, o s'accepten els tractes del rei o ells, els comtes, deixaran l'empresa. Responen els cònsols Ató i Enric que *ells no han vingut allà més que per la causa dels presoners*, entre els quals n'hi ha de pisans, però també dels pobles dels altres senyors; que no exigeixen més que siguin complits els juraments, perquè fer-se enrera del que s'ha jurat no és decorós; que obeeixen els clergues, perquè el seu manament és sagrat, ja que ve del papa; que no faran res per evitar el retorn dels comtes i les seves mainades, però que si tenen fretura d'alguna cosa, que els ho donaran.

Els comtes callen i exigeixen sovint abundants quantitats per despeses del comú, però *que en realitat esmercen en profit propi*. És aleshores que arriben les barques amb l'esmentada carta de Nazareodol a Butalé i la contesta de Butalé prometent ajuda. Tot això conegut, els pisans no abandonen la seva feina habitual. I, a més, envien al rei, com a legat, Carles, el qual diu que és enviat per ordre dels pisans i, tot i que s'explica amb una certa insolència, rep paraules molt amables del rei, que ofereix riqueses i submissió i promet que aviat donarà la resposta adequada, coses, totes, que alegren els cristians. Però, sol·licitats com a ostatsges els fills dels nobles, el rei muda de paraula i diu que allò és el consell dels seus ancians. Demana llavors la presència del fill d'Albició, i aquest es presenta, amb el seu nebot, davant el rei, al qual aconsella de complir la voluntat dels pisans, i el rei promet, falsament, que així ho farà.

Déu, mentrestant, envigoreix les tropes afeblides i un dia, passada l'hora de nona, el vescomte Hug de Pisa, amb el Tepertiada i Recuc, va al camp enemic. Ataca allà i mata l'abanderat dels moros i també un guerrer líbic. Però un d'infanteria li fèr el cavall, que cau en mig dels enemics. Felixment l'auxiliari Parlasi i Dodó i l'escuder Recuc li forneix un cavall.

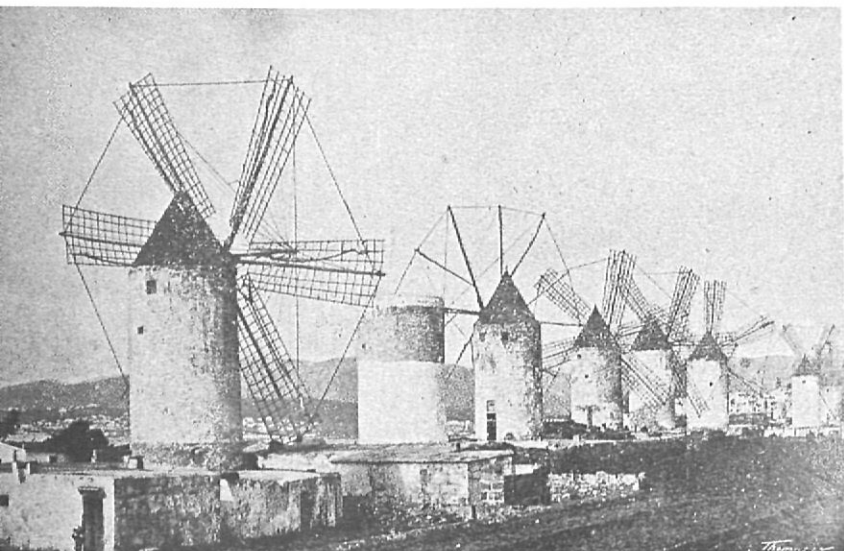
També a Felanitx el mar és protagonista del paisatge urbà (Foto V. Matas).

Renoven les ordres

Els cònsols aleshores renoven les ordres: ordenen de cremar cases, de degollar els homes i prometen cinc sous pel cap d'un soldat de cavalleria i dos pel d'un d'infanteria. Així Mallorca és passada a espasa i foc. Els homes s'enriqueixen i Mallorca s'ensorra.

S'estableixen torns de vigilància, a cura de joves de la noblesa: Gualand, de Gualand, Ildebrand, de Matti, i Lleó, de Lleó. Ataquen amb insistència les entrades de la muralla i de dia s'entretenen a construir castells i rastrells. El comte de Barcelona (*dux Catalanensis*), home astut, és a l'aguait, als camins que menen a la ciutat, i allà fa força mortaldat i botí. Igualment el senyor de Baus, que no perdona un moro ni a preu d'or.

Mitjançava el desembre i, com és habitual, feia fred. Nevava i queia calabruix. Els moros cantaven cançons tristes dalt la muralla. Els pisans i els altres cristians ho suportaven tot amb cor alegre. Els cònsols, però, acuitaven la guerra, i envien vaixells armats a Eivissa. Les naus es fan a la mar. Però abans havia eixit de Mallorca una barca

Miquel dels Sants Oliver diu que els molins de vent eren la nota dominant en el record del qui havia passat «anc que fós només un dia, a la Ciutat de Mallorca». Molins de vent del Molinar de Palma, ja desapareguts (Foto V. Matas).

que portava una dama amb el seu fill. La veuen els qui, a Eivissa, eren refugiats al castell del rei norueg, que hem esmentat més amunt, i, així que desembarquen per allà prop, els ataquen, maten els moros del seguici i fan presoners la dona i el seu fill.

Després d'això, es disposen a fer-se a la mar, quan arriben els dos vaixells enviats des de Mallorca: els reben amb gran alegria; corren tots els homes junts terra endins a la recerca de botí i retornen a Mallorca rics i contents i obsequien els seus companys amb doblers i vestits.

A tot això, el rei crida Pere Albició, i aquest l'aconsella de sotmetre's. El rei contesta que les peticions del pisans són excessives: que ell els tornarà els presoners, i ja n'hi ha prou, i que si no s'hi conformen, que serà allò que Déu voldrà. Això parlat, se separen i Pere dona compte del col·loqui als pisans.

Saqueig i devastació

Segueix la devastació del regne: el saqueig de les cases foranes i dels camps i el

setge de la ciutat. El senyor d'Arle, especialment, envia molts de moros a l'infern. Cosa que dona lloc al poeta per conduir-nos al Tàrtar, on el Cerber lladra tan fort, que espaordeix el rei d'aquells antres, el qual l'interroga sobre la causa del seus lladrucs i sobre qui són aquella munió de gent que baixa als seus regnes. El Cerber respon que els pisans han mogut guerra contra Mallorca i que això reportarà grans danys, perquè aquells i el senyor de Baus envien ara molta de gent, però que encara en vendran molts més. El rei de l'Avern bramula i amb ell gisquen les ànimes damnades.

Sobtadament, el rei té una malaltia que el mata. Abans de morir havia cedit el regne a Burabé.⁷¹ Aquest l'enterra i el mort arriba als inferns, on el mena Cerber i per on és guiat Mafumet. El rei de l'infern, assegut entre Èac i Rodomant, li ofereix un banquet de serpents, gripaus i verins. Li fan passar, finalment, els suplicis de Tàntal i finalment és devorat per les ombres de diverses feres infernals, amb la qual sinistra escena acaba el llibre VII.

LLIBRE VUITÈ

Burabé, diu el poeta, no havia de fruit gaire temps del poder on el seu antecessor, massa d'hora, l'havia elevat.⁷² Quan els pisans li reclamen els presoners promesos, ell no té una resposta adient.

El dia de l'octava de Nadal, és a dir, el primer de Gener de l'any 1115, Burabé envia un missatger, de nom Maimó, a Dènia. Els cònsols ofereixen premis a qui el capturi; uns cristians s'embarquen al seu encalç, però aquell els fuig i els perseguidors tornen enrera i continuen els treballs de l'expugna-

71. Abu Rabi Sulayman, parent de Mobàxir, segons SANS, *Almoràvides*, p. 106. Vg., però, CALISSE, p. 113, nota, citant AMARI.

72. Burabé era descendent dels senyors de Dènia que havien alliberat Nazareodol de la seva condició d'esclau, fent-lo llibert, i aquest havia salvat els seus senyors del vidors almoràvits. I l'havia associat al tron des de molt jove. (Vid. supra, nota 71).

ció de la ciutat. No es poden demorar més temps ni tampoc tornar-se'n: Pisa corre perill⁷³ i s'apressen a adobar els vaixells malmesos.

El comte de Barcelona (*Catalanicus heros*) és a l'aguait a una vall apta per emboscades.⁷⁴ A sol ixent mou combat devora la porta que mira a Porto Pi. Un moabita li travessa d'una atzagaiada el braç dret. Els moros creuen que l'ha ferit de mort i exulten i amenacen els pisans, dient-los que han quedat sense príncep. Els pisans responen que el seu príncep és Crist, però que, a més, no és mort el comte. Ordenen el combat: es reparteixen per establides i aplanen els valls.

Penitència

A Pisa, mentrestant, fan penitència. Roger, bisbe dels volscs, defensa la ciutat pisana dels comtes que la volen espoliar⁷⁵ i el Papa mana dejunis i oracions i dona noves de tot això als gals.⁷⁶ Fins que Déu escolta gemecs i precés.

El dia de la Candelera, els pisans, valent-se de l'artifici anomenat foc grec⁷⁷ incendien els castells de fusta dels moros, mitjançant la Mare de Déu i els sants. El dia de santa Àgata —dia 5 de Febrer— es fa un intent d'entrar a la ciutat per la porta del Mar,⁷⁸ però falleixen i deixen dos morts a la lluita. Els enemics cremen el pont que els cristians han estès sobre el vall. Aquests proven d'apagar-lo. S'avancen els de Provença, però es protegeixen amb escuts petits i les armes enemigues els feren pertot arreu.

Somnis profètics

L'endemà, el capellà Enric té un somni: una veu li assegura que, si avui seran derrotats, el dia vinent entraran dins les muralles. Un somni idèntic té un guerrer: el seu germà

Carles, mort, li fa avinent que els sants els assistiran i que seran molts els qui escalaran les muralles, i que ell no ha de témer res, perquè el difunt, Carles, serà al seu costat.

Sinia a Binissalem. Amb els molins de vent, les sínies són els mitjans tradicionals d'obtenció d'aigua al camp mallorquí (Foto Cuyàs).

73. Pisa, en efecte, corria perill (v. infra, vv. 3116 a 3119): segons les cròniques, o els seus comentaristes, era tant el contingent d'homes que havien anat a Mallorca, que la ciutat havia romàs quasi despoblada.

74. Aquesta vall no podia ésser més algun amagatall a les voreres del torrent anomenat avui Sa Riera, que travessava, aleshores, la Ciutat (vit. supra, vv. 2054 i ss.), aproximadament, cal suposar, pel trajecte que fan avui, de mar a terra endins, el Born, el carrer de la Unió, la Rambla i la seva prolongació, cap a l'Institut, fins a trobar el torrent, que, en aqueu punt, va encara, segons sembla, pel seu llit primitiu.

75. Els pisans, agraïts als defensors de la seva ciutat, en absència seva, els varen fer l'obsequi de les portes de la catedral.

76. Amb el mot *Gallos*, sembla que es refereixi, aquí, el poeta, als senyors ultrapirinencs: els exhorta per tal que s'uneixin a les pregàries manades per les terres llatines o italianes.

77. La utilitat del foc grec era que durava molt de temps i podia ésser llançat, sense que s'apagàs, a molta distància.

78. La porta del Mar, és a dir, una porta que donava a la Ciutat Nova, o Arabatalgídit, segons el poema, restes de la qual són avui encara, segons sembla, l'arc de la Gavella Vella de la Sal, al cap més lluny de mar de l'anomenat encara, justament, carrer de la Mar. (Vid. BUSQUETS, op. cit., p. 232 i pla, p. 665 i el seu comentari a la 664.)

Els orígens de la història balear es perden en la nit dels temps. Diverses civilitzacions hi han deixat llur rastre, com el sepulcre megalític anomenat Naveta des Tudons, situat prop de Ciutadella, a l'illa de Menorca (Foto R. Manent).

L'exèrcit estava desmoralitzat: deu vegades havien intentat entrar pels portells oberts i altres tantes havien estat repel·lits. Però, amb això, set joves que eren a una de les torres de la muralla presa de feia poc presenten batalla: un d'ells, Bru, salta, sostingut per les espatlles dels seus companys, el mur; un moro li travessa l'escut de set dobles, però ell clava al moro un venable al front, i Hug en tomba un altre amb l'espasa. Els moros pugen en massa a la muralla i allà s'entaula el violent combat entre forces desiguals: Bru talla el cap a Auseu i ell rep al pit una fletxa de Berontes; Pere clava l'atzagaia a Egubi; Hug, fill de Tebald, escapça Alfena; Patus, d'Ildebrand, destrossa Aripó; Enric fèr Luba; el seu germà Huguet, de sobrenom Machion, del llinatge de Verand, talla els peus a Marucet. I amb tanta força empenyen el combat, que els moros abandonen la muralla. Els cristians inviten, amb un clam, els seus companys a escalar-la. Pugen els primers Siqueri i el fill de Tepert. Segueixen els comtes Guiscard i Grunni, que encalquen els moros fins a les portes mateixes de l'Almudaina. Eufraasi entra, per la banda de

mar, a la ciutat amb el seu fill. Aquest, de nom Bernat, desmunta Alcen amb la llança, i el pare l'encoratja a lluitar en nom de la seva avior, alhora que abat Agilíon i talla el cap de Bruseu: fugen els enemics davant ells, i ells els encalquen de prop. I així, en files espesses, entren, la infanteria i la cavalleria, dins la ciutat.

Gran mortaldat

Hi entren, com els eixams dins les caseres conegudes: hi ha gran mortaldat i molta sang vessada, que sembla allò un riu que ha sortit de mare i, retornant llavors a la primitiva llera, deixa arreu rierols i llacunes. Els cristians ocupen muralles, cases i temples. I no cessen de combatre i de construir nous enginyers bèl·lics.

Esbucant tot de cases, obren pas per arrambar dos castells a la porta Bebelgidit;⁷⁹ els altres dos són arrambats als murs de l'Almudaina. Les muralles són esbucades i reblits fins a anivellar-los, els valls. Els moros, esparadits, s'adrecen a la tenda del comte de Barcelona, a tractar les condicions de la rendició. El poble, mentrestant, és convocat en assemblea.

Era el dia que l'Església celebra la festivitat de la Càtedra de Sant Pere a Roma, el 22 de Febrer, quan es reuneix la junta. Les opinions són oposades: l'Arquebisbe i el cardenal Bosó es decanten per la lluita a mort; el comte de Barcelona, el d'Empúries i Guillem de Montpeller prefereixen pactar. El poeta apunta que els clergues són injuriats i que el camarlenc Gracià i Bernat responen cortèsament als arguments dels comtes. Aleshores el Cardenal i l'Arquebisbe s'agenollen en

79. L'entrada a la Ciutat es feia, doncs, per dos llocs diferents i quasi oposats: per la porta de Mar, a la vila de baix, i per la de Bab al-Beled —anomenada al poema Bebelgidit, segurament perquè donava accés al recinte urbà així anomenat—, que s'obria, aproximadament, al començament del que avui és el carrer del Sindicat, prop de la placeta de la Bosseria. (Vid. BUSQUETS, loc. cit.)

mig del Consell i fan una enardida imprecació al cel.

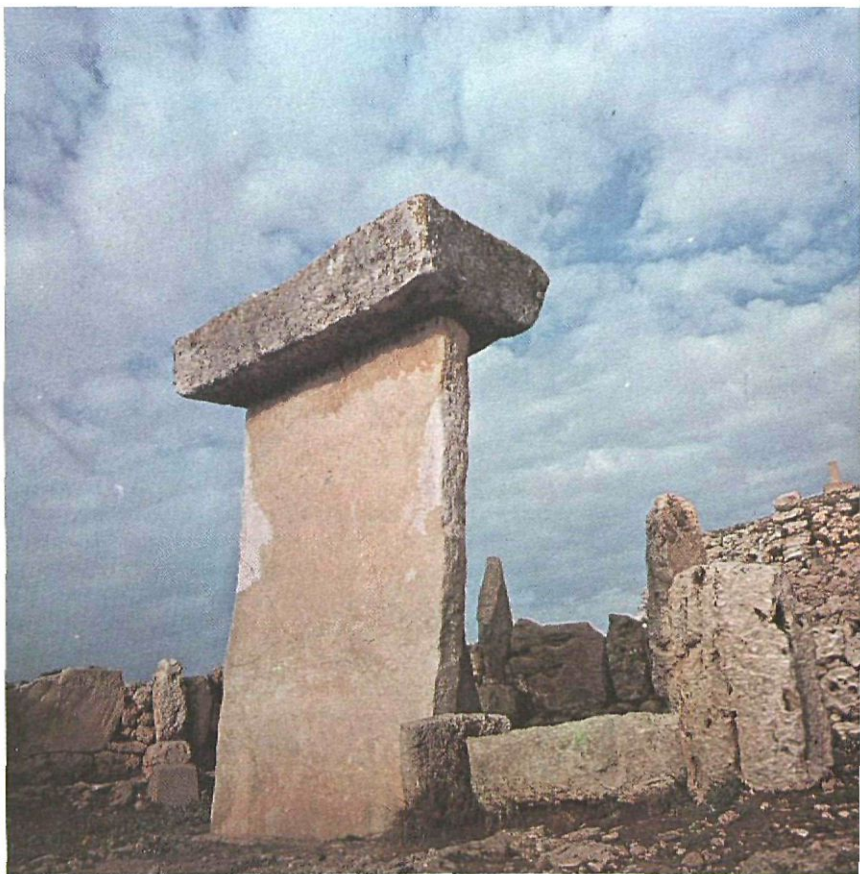
Es reprèn la lluita. Oliver, fill de Brunicard, i Roland, fill de Rodolf,⁸⁰ la recomencen. El comte de Barcelona se n'aparta. El combat és dur i es lliura entre una pluja de pedres, fletxes i altres armes de git o llançadisses i a cos a cos amb la llança i amb l'espasa. Combaten a les portes. La batalla és indecisa. Fins que el vescomte Hug de Pisa fa una ràpida i eficaç avançada i entra a la ciutat. Per l'altra banda,⁸¹ Francard, fill d'Ansuald, Hug i Huget i encara el fill de Sibil·la, ataquen la Drassana i d'allà la ciutatella mallorquina. Hi ha morts i sang arreu. Es fan molts de presoners i els qui poden fugir es reclouen dins l'Almudaina. Ramon Berenguer, en aquell moment, s'apressa a acudir i rep en rendició els jueus.⁸²

Comencen a alliberar els captius i a fer botí de púrpura, vestits de lli, d'or amb pedres incrustades i de mantells hispànics.⁸³

Assalt de l'Almudaina

Comença, aleshores, l'assalt de l'Almudaina. S'esbuquen els murs del segon recinte perquè puguin passar els castells. La gent que és davant les murades demana la pau per senyes, però no es posen d'acord. Es pren una torre alta, situada en un angle, amb les senyeres plantades dalt i el crit que la fortalesa és conquerida. En l'insistent batallar, el poeta es permet la ironia de dir-nos que un cristià treu un moro que guaitava per un portell i el mata, sense que de res li valgués Rasul·la.⁸⁴

Entren els alfeus al recinte i els moros es retiren a l'últim clos, que rodeja l'alcàsser reial: demanen perdó de la vida. Els alfeus no responen que sí ni que no. Escalen l'última fortalesa, coronada amb set torres més altes que els alts teatres dels quirites ro-

mans, rodejada per una banda per la mar, per l'altra banda circuïda per un vall de deu passes d'ample i onze de fondària. La defensa mil guerrers. Igualment, gent esforcada defensava la Drassana.⁸⁵

El combat prossegueix amb obstinació per l'una i l'altra banda. Les màquines esbu-

80. L'aparició de la parella Oliver i Roland és tardana: no es troba en el manuscrit Pisà. Sobre el tema, cal veure, especialment SCALIA, *Oliverius e Rolandus nel' Liber Maiorichinus*. (Vid. infra.)

81. Una altra mostra d'un doble atac: el vescomte ocupa el lloc que ha abandonat—com un Aquil·les, que es retira, ofès, de la lluita— el comte Ramon Berenguer; els altres ataquen la Drassana, al peu del castell, i, d'allà, la ciutatella.

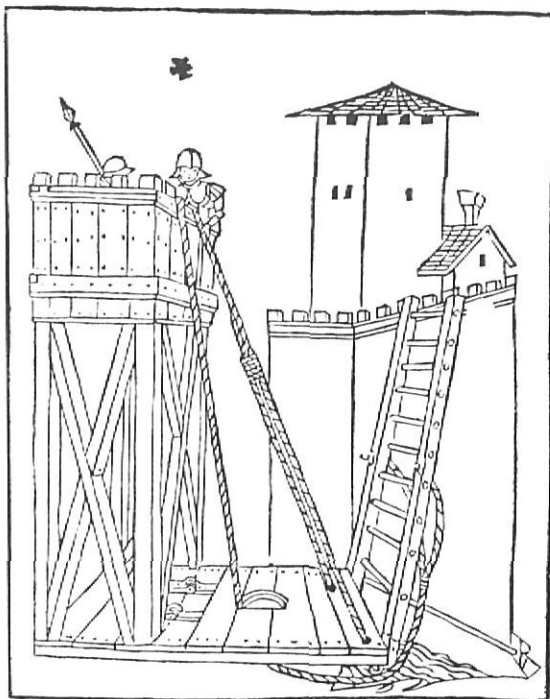
82. L'aljama era a la ciutat alta: va esser l'estatge del Temple, després de la conquesta per Jaume I, i encara és anomenat així l'edifici que hi ha. Era, justament, tot a la vora de les primeres portes que varen atacar les forces cristianes.

83. Per tots aquests termes, especialment, *Hispania pallia*, vid. infra.

84. La paraula s'entenia, doncs, com a ben forastera: no s'havia incorporat—com, en canvi, si tantes d'altres— al romànic o al llatí de l'època.

85. L'acostament de la Drassana al Castell reial respon a les notícies tradicionals i a les reconstruccions proposades de l'antiga Ciutat de Mallorca (Vg. BUSQUETS, loc. cit.)

La cultura talaiòtica arriba, amb diferents etapes, fins a la romanització de les illes. El nom d'aquesta cultura deriva del monument més famós de la prehistòria illenca, el talaiot, torre de planta circular, rectangular o quadrada. Les taules, com aquesta de Trepucó (Menorca), constitueixen un dels misteris d'aquells temps allunyats (Foto R. Manent).

quen els murs. Els moros responen amb un ardor consemblant. En l'expugnació d'una torre, troba la mort Ramon, el qual és molt plorat.⁸⁶ Aquesta torre, defensada per moros sobrevivents, és presa, finalment, per Hug i els seus companys, en un combat que dura des de sol ixent a l'hora nona. Només resta per conquerir la ciutadella: la força pisana s'assenta al seu entorn.

Anomenen un nou rei

Burabé, aterrit, omple de riqueses els seus i parteix en una barca, acompanyat per set principals; però Dodó, que guardava la costa, l'atrapa i el porta al campament, on l'encadenen. Anomenen un nou rei: Alas, hispànic, el que havia mort Dalmau de Castres. Esporuguit, també es fa escàpol, i aquest aconsegueix fugir navegant sobre dos odres inflats.

Duen els castells dins el recinte, tot devora l'alcàsser, omplenen els valls amb pedres, rocs i herbes, foraden encara els murs amb l'ariet, basteixen noves torres dins la ciutadella, resguardades amb una riquesa de tapisseries. Des de les muralles llencen foc, que cremen els castells i tiren les torres a terra, valent-se de ganxos. El foc covat dels castells reprèn i procuren apagar-lo amb aigua dels pous i amb la de la mar. Així que el foc és apagat, els castells són arrambats de nou i recomença l'intent d'esbucar les parets de l'alcàsser.

Amb això, Socchi, amb dos soldats, surt de la fortalesa, acompanyat dels seus fills i filles. Ofereix diners a canvi de la llibertat o bé lliurar-ho tot, i ells mateixos, a les flames. Els alfeus contesten que no volen saber res de propostes. Els moros ja no els senten.⁸⁷

Escalen l'alcàsser amb màquines de guerra i ponts. Grunnius fa cap a l'avantguarda. Comencen a baixar moros per les escales, exposats a tot risc abans d'esser morts impunement. Hi ha una estesa de morts, com si fossin ànecs atacats i destrossats pels esparvers.

La rendició

El comte de Barcelona (*rector Pirinee regionis*) puja, alegre, a la ciutadella i increpa els enemics.⁸⁸ Comença la degolladissa d'homes i dones i la destrucció de la ciutat. Morts i fustam cremen a les fogueres. El botí i les rapisseries per la part forana són atribuïts, com és habitual en el nostre poeta, als aliats (*hospes*). Acuden homes i dones amb els seus fills, bous, ramats d'ovelles, para-ments domèstics...

Arriba la Pasqua i la celebren. Cau, aquell any, el 18 d'Abril. Alliberen Burabé de les cadenes. Els pisans atorguen el regne de Mallorca al seu fill.⁸⁹ Disposen l'armada pel retorn. Els veuen partir des de la vorera de mar. Canten les meravelles de Crist. I Burabé és conduït a Pisa, i d'allà és ofert a Itàlia sencera, com un prodigi digne de veure.⁹⁰

86. Sembla que no es pugui tractar d'altre més que de Guillem Ramon, bisbe de Barcelona. CALISSE no l'identifica. (Vid. infra.)

87. *Socchi*, segons AMARI (cit. per CALISSE, p. 124, nota), és un genèric àrab, *sūqi*, amb el significat d'home de la plebs, i especialment, botiguer, contraposat a Alchas (v. 3335), de *Al Hass*, nom genèric dels nobles o cortesans.

88. El poeta justifica la política pisana: la victòria ha convençut el comte, que s'havia negat a prolongar la lluita. Cal suposar que tant l'actitud de comte ofès i apartat de la guerra com la de comte ingènuament alegre per la victòria són llicències poètiques.

89. Sobre aquest personatge i la llegenda, recollida a Pisa, a una pintura del Duomo, que es va convertir i va esser canonge de la catedral pisana, així com d'un destí consemblant atribuït per les *Gesta triumphalia*, de conversos i residents a Pisa, a la filla i als fills del rei Mortada, vg. infra.

90. El poema acaba com cal: amb la victòria cristiana, que canta la divina Providència, de retorn a les seves llars i du presoner, com a testimoni cabdal de la victòria, el propi rei de la terra dominada.

3. TOPONÍMIA I ONOMÀSTICA

EN aquest poema apareixen uns pobles en aliança, en discrepància i en lluita oberta, que són anomenats amb noms específics; passen per uns llocs i s'aturen a uns indrets, també anomenats distintament; i són, en fi, integrats per una massa anònima, a la qual fan cap, per una raó o per l'altra, uns homes anomenats individualment. Intentarem, ara, explicar: a) la toponímia del poema, amb la identificació de cada lloc; b) els noms dels diversos grups polítics o nacionals —en el *Liber* es tracta de grups polítics: no crec que puguem parlar, seriosament, de grups ètnics—; i, finalment, c) dels noms individuals, que assenyalen les distintes persones, amb especificació dels seus càrrecs respectius i del paper que aconsegueixen en l'empresa que narra el poema.

Hí ha denominacions metafòriques, purament literàries, per raó de referències a l'antiquitat clàssica llatina: *Gerionea rura*, *Hesperia*, *Punica regna*, etc. També són literàries les denominacions d'alguns indrets concrets i amb nom específic ja en aquell temps: *Ausonias* i *Siculas regiones* per designar la Campània i Sicília o *Balea* i *Balearica regna* per anomenar Mallorca i les Illes. Són igualment presos dels autors clàssics els noms dels vents, com ho són els noms genèrics dels caps de l'empresa (*patres, duces, proceres*), els de les formacions de l'exèrcit (*cohortes, turme, manipuli*, i també *acies* i *agmina*) i els noms de les armes (*tela, spicula*) i dels enginyers de guerra (*testudo, crates*). D'altres noms, en canvi, són traduccions, més o menys enginyoses i encertades, de paraules desconegudes per l'antiquitat, com era habitual entre els autors llatins de l'Edat Mitjana: *Pesulanus Mons* (Montpeller), *Arelas* (Arle), *Salò* (Salou), *Tarragona*, i no *Tarraco*, per *Tarragona*, etc.

Procedim, doncs, a fer-ne una àlisi, ordenant els mots alfabèticament, dins cada un dels aparats.

TOPÒNIMS, NOMS DELS VENTS I DELS PUNTS CARDINALS

Africa. Apareix a *B* i *R*, no a *P*: el nom del continent sencer —i desconegut en la seva gran part per aquell temps— designa aquí els territoris del litoral de Migjorn del Mediterrani que els pisans varen sotmetre a principis del segle XI. (Vid. CALISSE, p. 7, nota 1). És usat en el mateix sentit que *regna Punica*, com l'usarà Petrarca en el títol del seu poema sobre les guerres entre Roma i Cartago.

Africus. És el nom d'un vent que bufa de la banda de Migjorn. Etimològicament, és el que en castellà dona *ábrego*. Els vocabularis no precisen si és un vent SE o SW, tot i que sembla que s'inclinen per aquesta última direcció, en el qual cas caldria identificar-lo amb el *Libicus* (llebeig o garbí). Vg. per la meua interpretació supra, nota 38.

Ampurie. Escrit sempre en genitiu, perquè només s'esmenta com a nom del comte. Vg. infra.

Antonia. És un epítet de Gènova, que només porten *B* i *R*: els versos que reblen el sarcasme que mereix al poeta la negativa de Gènova a prendre part a la croada pisana, són afegits, sens dubte, pel qui va refer el poema en època tardana (vg. infra), cosa que s'adiu amb aquest epítet de regust classicitzant, que no m'he sabut explicar satisfactòriament. Potser Gènova era fundació de la *gens Antonia*?

Aquilo. Usat una vegada en plural, l'altra en singular. És un dels noms del vent del N. Alterna, en el poema, amb *Boreas*.

Arabathalgitid. És el nom d'un dels recintes murallats de la Ciutat de Mallorca. És, segons comenta AMARI (cit. per CALISSE, p. 80, nota 1), una puríssima transcripció de l'àrab *'Ar rabād 'al gadid*, que significa la ciutat nova.

Arctos. És el nom del punt cardinal N. En el v. 1544 és usat com a adjectiu: *Arctos oras*.

Arelas, declinable segons *Arelas, Arelatum*. És el nom llatinitzat de la ciutat d'Arle, que potser

*Els romans
conqueriren Mallorca
(i Menorca) el 123 a.C.
i hi fundaren
dues ciutats noves:
Palmaria (que sembla
que correspon a
l'actual Ciutat
de Mallorca),*

*al sud, i
Pollentia (Alcúdia),
a la banda nord.
Les ruïnes de
Pollentia són
ben conegudes i en
curs d'excavació
(Foto J. Verrié).*

Arle, i nom també del seu castell i del poble que es va formar al seu empar. És l'apel·latiu de Ramon de Baus. (Vid. infra). És traducció llatina de la forma occitana. En italià dóna *Balzo*. CALISSE (p. 23, nota 3) transcriu *Balsio* i, incomprendiblement, no el sap identificar: diu que és un lloc de l'Espanya Tarraconense.

Balea. És, en general, el nom de Mallorca, anomenada una vegada, específicament, *insula Balee*, en una ocasió, *maior*, per oposició, probablement, a *Balea minor*, que és esmentada poc més amunt, i en una altra ocasió, *magna*, potser per oposició a Eivissa, encara que l'oposició s'ha donat ben clarament més amunt amb la pura forma *Balea*. Una vegada, el topònim és usat en plural: *Baleas*. Segurament es refereix, aquí, a les dues Balears: Mallorca i Menorca, cosa que s'acorda amb la tradició literària, que designava amb el nom de Balears les grans illes de l'arxipèlag i amb el de Pitiüses el conjunt d'Eivissa i les altres illes al seu voltant.

Balearicus, i, especialment, *Balearica* (*tellus, regna, sceptrum, menia, robora, turba*). És sempre equivalent a mallorquí.

Balearis. És, en general, equivalent a mallorquí. En el v. 239 pot tenir un sentit més ample de 'terres balears' (no 'illes', com anota CALISSE, índex, p. 148, col. 2.ª, lín. 7.)

Barchinon. És la sola forma usada per *R* i *B*, és a dir, a la versió reformada del poema cap a finals del segle XIV (vid. infra). *P*, en canvi, no l'usa mai: sempre es val del cas oblic, que els manuscrits tardans rebutgen. Aquests manuscrits prefereixen sempre, i així ho substitueixen, les formes derivades de *Pyrenes*. La raó d'aquesta preferència, cal atribuir-la a raons d'eufonia, d'eúritmia —cosa que explica el manteniment, en alguna ocasió, del cas recte del mot a canvi de l'oblic que porta el manuscrit *P*—, però també a un acreixement del sentit humanístic per part del corrector tardà.

Basci, de *bascus*? (v. 1910). La lectura *bosci* de *P* és clara; però no ho és ni mica menys *basci* de *B* i *R*. Això no obstant, *Ug* i *Mu* transcriuen, tots dos, *Balei*; BOVER (*Historia*, p. 1229), sobre ells, tradueix: *la grande lanza de Guidelmo traspasa al hijo de Trocardo de una villa mahometana balear*; val a dir que, en aquest fragment, la traducció del nostre compatriota és especialment desafortunada. Sembla evident que, en el segle XIV ja no s'entenia el *bosci* del XII. CALISSE tradueix,

*Figura femenina,
anomenada
Dama d'Eivissa,
terracuita
d'origen cartaginès.
A Eivissa posseeixen
testimonis nombrosos
i ininterromputs
de l'ocupació púnica.
Museu Arqueològic
de Barcelona
(Foto R. Manent).*

—però la Normativa mana— caldria escriure Arles.

Aulis. És el nom de la ciutat de l'antiga Grècia, a la Beòcia, al nord de Tebas, ran de mar.

Ausonia. Lògicament, seria el territori habitat antigament pels àusons, coincident, si fa no fa, amb la Campània actual. Però Ausònia ha estat també usat com a sinònim de tota la península itàlica, i així cal entendre-ho, almenys en el v. 444.

Auster. Nom del vent de Migjorn i també del punt cardinal S. És, segons el *Liber* i la tradició, vent plujós.

Avernus. Nom clàssic de l'infern.

Balcia, *tellus*, o **Balcus** i també **Baltius**. La terra dels Baus, la ciutat principal de la qual és

a través d'AMARI (p. 76, nota 1): *Villa del Bosco in Spagna*. No conec l'existència, ara ni en el passat, d'una vila anomenada El Bosc. ¿Però no podríem traduir, també, de *uilla Bosci...* Videlmi / lancea (propòs el text de P segons CALISSE) com a 'la llança de Guillem Bosc —o del Bosc—, vilatà'?

Bebelgidit. 'Al bab' al gadid, la porta nova, segons AMARI (cit. per CALISSE, p. 80, nota 2). No sembla un nom especialment adequat per un nucli urbà, el mitjà dels tres que formen la Ciutat de Mallorca àrab. Aquest és el sentit del v. 2042: *sic est (Bebelgidit) vocitata secunda (urbs)*. Val a dir que, en canvi, en el v. 3267 pot ésser interpretat pel nom d'una porta: 'són arrambats dos castells a les portes de Bebelgidit'; però aquí i tot és més adequat interpretar-ho com a nom d'una ciutat, amb una porta principal, de les diverses que en tengués, que s'anomenàs, per antonomàsia, amb el nom de la pròpia ciutat.

Biterre, gen. de *Biterra*. Nom llatí medieval de la ciutat i del vescomtat de Besiers.

Blandensis. No apareix el nom, sinó només l'adjectiu, de la vila de Blanes: *Blandensi ripe* i *B. litore*.

Bozea o Bocea. Nom llatí medieval de la ciutat de Bugia, a l'Algèria, lligada històricament a Catalunya, i especialment a Mallorca, durant molts de segles, per una causa o per l'altra: és, tanmateix!, la ciutat de l'últim martiri de Ramon Llull. No crec que hi hagi dubte i que la possibilitat que apunta CALISSE (p. 24, nota 2) sobre si es podria tractar en el passatge del v. 457 de Bosa, avui San Pietro di Bosa, de Sardenya, cal que sigui descartada: hauria donat, si de cas, *Bosa*, en llatí, i, a més, aquesta interpretació no és possible en el passatge del v. 1271, on parla de *Bocee flores* —això és, la flor de Bugia—, com a defensors d'Eivissa.

Bona. Nom llatí medieval de la ciutat algerina de Bona o, en l'idioma indígena, Annaba: és la Hipona de Sant Agustí.

Bootes. És el nom llatí de la constel·lació del Bover: *quo fert sua plaustra Bootes* indica el punt on és, respecte a Eivissa, el cap de Dènia, és a dir, de Sant Antoni, o tota la gran punta que fa la península Ibèrica entre aquella ciutat i el penyal d'Ifac, o sigui, la banda de Ponent.

Boreas. Nom clàssic del vent de Nord.

Calaritanus. De Càller. El còdex P ho escriu

sempre erròniament: *Cartalitanum* i *Canalitanum*, segons CALISSE.

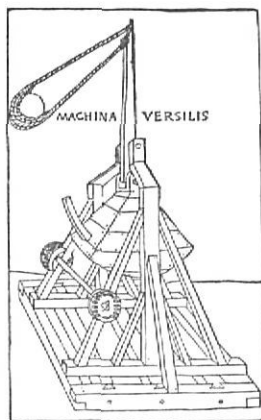
Capraria. Cabrera, segons el llatí medieval. Nom de dues illes diferents: l'una, italiana, al NE de Còrsega; l'altra, al Migjorn de l'illa de Mallorca.

Caput album. Nom d'un golf (*sinus*) de l'illa de Sardenya. L'anomenen les *Gesta triumphalia* sense llatinitzar: *ad portum Capalbi*.

Carduna. Nom del castell i les terres de Cardona. Aquí se'n parla pel seu senyor, probablement Bernat Amat de Claramunt. (Vid. *infra*.)

Catalanensis. És la primera vegada que, en un text d'una certa entitat literària i de tendència humanística, apareix aquest nom, net encara de la intenció etimològica que donarà posteriorment *Gotholanus* i el conseqüent *Gotholandia*. (Sobre el tema, vid. F. UDINA MARTORELL, *El nombre de Catalunya y su corónimo catalán*.) Cal que em remeti a la nota 24 per les observacions que hi faig sobre l'ús i extensió, dins el *Liber*, d'aquest adjectiu. En els v. 248 designa el poble català; en el 776, les terres catalanes; i en els 1141, 556 i 1173 les riberes o la costa catalanes. En el 1399, és aplicat a un soldat anònim: *quidam*. En els altres dos, 1730 i 2864, es diu del comte: *dux Catalanensis*. Com a apel·latiu d'aquest, el poeta prefereix *Catalanicus* (vid. *infra*), que no

Les fonts històriques sobre la dominació àrab de Mallorca són escasses i poc expressives, i les restes arqueològiques insuficients. Figura de camell, islàmica (Foto R. Manent).

usa més que per designar Ramon Berenguer, mitjançant, quasi sempre, la determinació del substantiu *heros*. No és usat mai, però, *Catalanenses* per designar les tropes catalanes o les naus que devia aportar Ramon Berenguer. En aquesta extensió de *Catalanensis* en el *Liber* coincideixen els tres còdexs. El pas a *Catalanicus* —només per designar Ramon Berenguer—, el fa *P* a partir del v. 2110 (ed. CALISSE); *R* i *B* el fan una mica abans, gràcies a la correcció tardana: a partir del v. 1491 (ed. CALISSE), on substitueix *Barchinonicus*. (Vid. supra.).

Catalania (v. 756). És la denominació llatina més antiga de Catalunya: *Catalonia* és una mica més tardà, així com l'altra forma anàloga *Catalaunia*.

Catalanicus. (Vid. infra, ap. b).

Catinos. Lloc, segons el *Liber* de la costa mallorquina compresa entre la Ciutat de Mallorca i S'Arenal, que no sé localitzar. La lectura, en els tres còdexs, és clara, i pareix que hauria de donar, en català, 'Catins' o 'Es Catins'. No conec, però, aquest nom ni cap de consemblant en tot Mallorca. No sé si és rònega ignorància meua, o que el poeta, aquí, anava mal informat, o si els qui varen entendre el nom malament varen ésser els copistes *Ug* i *Mu* llegeixen bé; BOVER interpreta *latini*, i així fa la seva traducció. (Vg. supra, nota 52).

Colubraris (mons). És el nom llatí dels Columbrats, però en singular. No pot haver-hi dubte, quant a la identificació. BOVER (loc. cit., p. 1197) va interpretar, qui sap per què, la Dragonera, i alguns historiadors, que el deuen seguir, cauen en el mateix error. Inexplicable, perquè n'hi ha prou de situar-se sobre el terreny o davant un mapa: anant de les boques de l'Ebre cap a Eivissa és un incert ben considerable topar de camí amb sa Dragonera.

Corduba. És el nom llatí clàssic i medieval de la ciutat andalusa de Còrdova, o, en castellà, Còrdoba.

Corsica. És el nom llatí clàssic i medieval de l'illa de Còrsega, o, en italià, Corsica.

Curvaria. Nom llatí d'uns boscs italians, anomenats avui Corvaia, segons suposa CALISSE (p. 10, nota 2).

Dertosa. És el nom llatí clàssic i medieval de Tortosa.

Dertosanus. Tortosí.

Diana. És el nom llatí medieval de la ciutat de Dènia i de la taifa i de la regió i regne àrab als quals donava cap i nom. En llatí clàssic, devia mantenir-se el romà Dianium, evolució, probablement, d'un ibèric Dinium. (Vg. DCVB, s.u. Dènia.) És evident que en el nom medieval hi ha el record de la deessa Diana.

Dianensis. De Dènia.

Ebusinus o Ebusitanus. Eivissenc. La segona forma sembla que és la més correcta i acordada amb l'ús literari del classicisme. La primera, preferida pel nostre poeta, respon a una forma medieval, *Ebus*, del nom de l'illa, que trobam, per exemple, a una inscripció pisana referent a la gesta. (Vid. CALISSE, app. p. 143.)

Ebusus. És el nom clàssic d'Eivissa, provinent de l'àrab *Yabisa*, 'illa seca', que és com aquests dominadors entengueren el llatí *Ebusus*, que és mot procedent del fenici, amb el significat de 'illa dels pins' (DCVB, s.u. Eivissa).

Egiptum. Egipte.

Elmodenia. És l'últim, el més petit i més interior dels tres recintes murallats de la Ciutat de Mallorca. Avui se'n diu encara l'Almudaina —i no s'Almudaina— de l'antic castell o alcàsser. La forma llatina és medieval i refeta sobre l'àrab *al-mudaina*, significat la ciutatella, segons DCVB (s.u. Almudaina) o la ciutat menor, segons AMARI (cit. per CALISSE, p. 80, nota 3).

Elmodenus. Estrany adjectiu —o substantiu— fet damunt *Elmodenia* i que, en tot el poema, només apareix a un passatge per designar les murades del castell o alcàsser reial: *Elmodenorum... muris*.

Enelamur. Nom d'un torrent de Mallorca. Segons AMARI (cit. per CALISSE, p. 81, nota 2) és compost dels mots àrabs *'Ayn*, que vol dir font, i *'Amur*, que vol dir palmeres. Equivaldria, doncs, a 'font de les palmeres'. El còdex *P* du Enelamir, i, aleshores, el component final seria *'Amir*, i el significat 'font de l'emir'. Sembla més convincent, i de més antigor, la primera etimologia, i trobar-la en la refeta tardana del poema podria ésser un argument a favor de l'existència d'un original més antic que el *P*. BOVER (loc. cit., p. 1235) identifica aquest torrent amb l'anomenat Na Bastera, que és, encara avui, com diu Mn.

«Sa cadenera fa es niu
damunt branca o bardissa.
Tota sa gent que hi ha a Eivissa
són batiats de lleixiu.»

*Sant Rafel
i Sant Jordi d'Eivissa,
dues mostres de la
blanca arquitectura
tradicional
d'aquesta illa
(Foto Cuyas).*

ALCOVER (DCVB, s.u. Bastera), la siquia mestra de les aigües potables de Mallorca.

Eolus, i el seu adjectiu **Eolius**. És el nom del pare dels vents, o del lloc on són reclosos i d'on surten (*Eolia aula, Eoliis antris*).

Eradius. *Eradi?* És el nom del lloc nadiu d'un dels herois. No el sé identificar. Segons AMARI (cit. per CALISSE, p. 76, nota 1) és una vila d'Espanya.

Esculea. Adj., com a origen del qual CALISSE (p. 76, nota 2) proposa *Escua, Oscua, Osca*, castell de l'Espanya Tarraconense, cap al Pirineu, o també de la Bètica, i cita com a referència d'autoritat PLINI, *Història natural*, 4, 7, i 3, 5. ¿Suposa, doncs, que es tracta de la regió pirinenca d'Osca?

Ethna. Nom del volcà de Sicília.

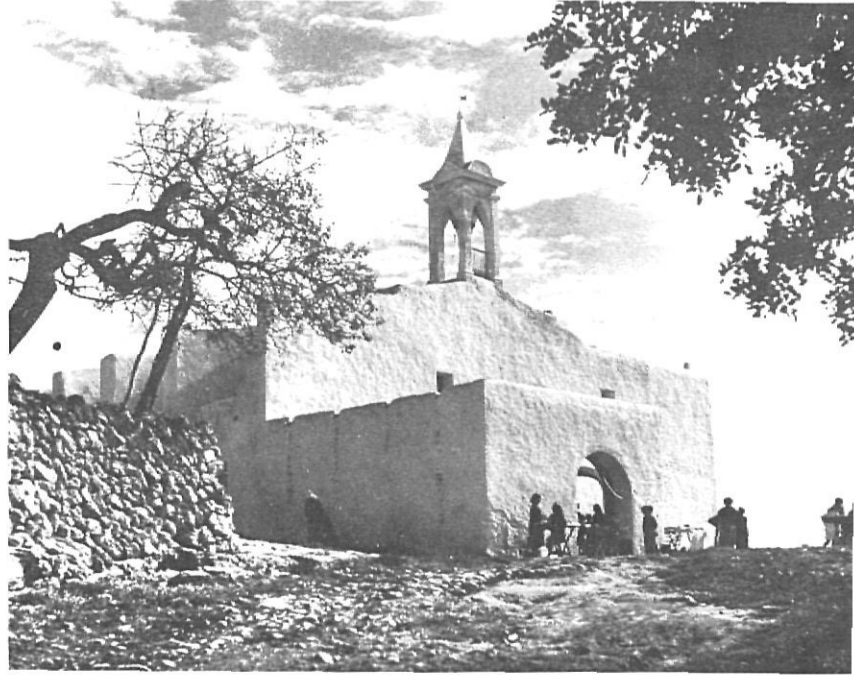
Eurus, alguna vegada escrit **Heurus**. Nom del punt cardinal E i del vent de Llevant. És un mot del llatí clàssic.

Exechin. Nom d'un torrent de Mallorca, que sembla identificable amb l'avui anomenat sa Riera (Vg. BOVER, loc. cit. p. 1235: transcriu, seguint *Ug i Mu, Ezechin*.) Segons AMARI (cit. per CALISSE, p. 81, nota 1), procedeix de l'àrab *ás' s'aqq*, tall profund fet a un terreny, excavació. És el mateix mot que dona sèquia o siquia. Així *Exechin* significaria la Siquia per antonomàsia, com també avui el seu nom és un genèric individualitzat.

Forenna. Lloc de per s'Arenal o es Molinar, inidentificable. Vg. supra, s.u. *Catinos*.

Frumentaria. Nom llatí medieval de l'illa Formentera, el nom mossàrab de la qual va esser interpretat com «illa del blat». Avui J. COROMINAS ha proposat una etimologia més convincent, fent-la derivar de *promontoria*, pronunciat *fromontoria* per raons del consonantisme propi del mossàrab balear. El nom de «els Promontoris» s'avé més amb la constitució de l'illa —una llenca de terra baixa rematada per sengles altures a Llevant (la Mola) i a Ponent (el cap de Berberia)—, sobretot vista des de mar. Joan VENY fa unes objeccions a aquesta etimologia en el treball *Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc*, aparegut a la revista «Randa», número 5, pàg. 7, nota 9a.

Gallia. En el sol passatge on apareix, el terme Gàl·lia és usat en l'ample sentit romà, compre-

Torre Saura, la gran casa senyorialva que tanca la plaça des Born, a Ciutadella (Menorca), és un dels edificis més significatius de «l'illa balear menor» (Foto J. Verriè).

ment, doncs, els dominis de tots els comtes i senyors pirenenics.

Gallicus. I també **Gallus**. Vid. infra, ap. b.

Gehenne. Sempre en pl. en el *Liber*. És un dels noms medievals de l'Infern, pres del d'una vall dels voltants de Jerusalem, on deien que els jueus idòlatres anaven a sacrificar els seus fills a les falses idoles.

Gerioneus. CALISSE (p. 130, nota) s'estén en consideracions sobre si Gerion va esser un rei fabulós de les illes Balears, que, com que eren tres, donaven lloc a la figura del monstre de tres cossos o de tres caps, o si es tracta d'una al·lusió als enganyos d'aquest personatge mític, que es va convertir en una divinitat infernal. La primera interpretació és bella i molt ben trobada. Però quan el poeta —sigui l'autor primer o el corrector tardà— parlà de *Gerionea rura* es refereix, d'acord amb la tradició clàssica, a les terres de l'extrem occidental del món conegut; en aquell temps, terres de moros. (En el mateix sentit, Hespèrides: vid. infra.) I quan parla del poble gerioneu o de tropes gerionees es refereix als moros en general, sense especificar, per gràcia de la figura retòrica que els preceptivistes anomenen sinècdoque.

Girunda. Sempre és escrit així en els tres còdexs. És el nom del comtat i de la ciutat de Girona.

Girundenses, agros. Són les terres gironines, del comtat de Girona, a través de les quals arriben els aliats al port de Sant Feliu, on era el bisbe de Pisa.

Gorgona. És una illa prop de la costa toscana, davant Livorno. Els navegants passen entre aquesta ciutat, que deixen a l'esquerra, i la Gorgona, que és a la seva dreta.

Gotica, tellus o turba. En el primer v. fa referència als guerrers venguts de la Gòtia. (*P*, v. 2115, escriu *Gotia tellus*.) Acampen darrera les hosts del vescomte de Cardona, i sembla que són distints dels catalans, acampats en mig dels pisans, amb Ramon Berenguer. La *Gotica turba* són les hosts del senyor de Montpeller.

Gotus. Vid. infra, ap. b.

Grecus. La primera menció fa referència a la terra de Grècia; la segona, al riu grec anomenat Arn, d'on el de Pisa pren el nom.

Hesperiam. Sinònim, per referència a l'Hespèria, o les Hespèrides, de la Mitologia clàssica, de la península Ibèrica.

Hesperius. Ibèric o espanyol: aquí, la costa (*littus*) de la península vista des d'Eivissa.

Hiberus, vid. Iberus.

Hierusalem, vid. Ierusalem.

Hispana. El v., igual en els tres manuscrits (*P* v. 1233, ed. CALISSE), suposa un substantiu *Hispana*, no *Hispania*. És Espanya, evidentment, o la península Ibèrica ocupada pels àrabs: l'única que compta, a part de Catalunya; de la part cristiana no catalana de la Península, no se'n fa esment per res en tot el poema.

Hispanus. És equivalent a espanyol àrab, així es refereixi a mar (*equora*), a terres (*terre*) o a mantells (*pallia*). També és cognom o sobrenom d'alguns moros individualitzats. (Vid. infra.)

Ianua. Nom medieval llatí de Gènova, en substitució del clàssic *Genua*.

Ianuensis. Genovès. En la primera menció, *Ianuensis patria*, Gènova.

Iberus o Hiberus. Iber. Aplicat a terres, són terres ibèriques ocupades pels àrabs. Aplicat a homes, és sinònim de moro espanyol.

Iberum, fluuium. El riu Ebre.

Ierusalem o Hierusalem. Jerusalem.

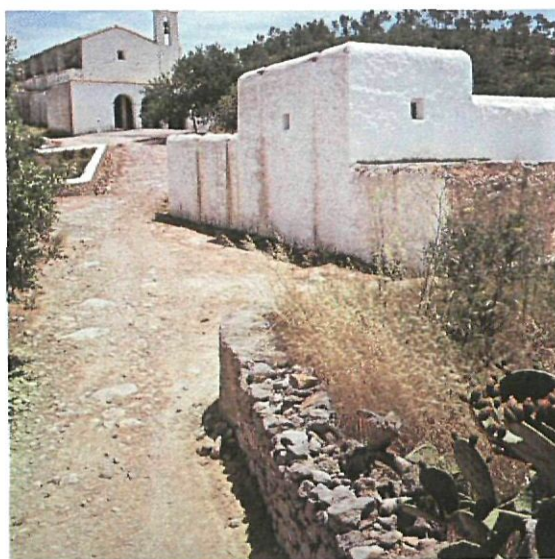
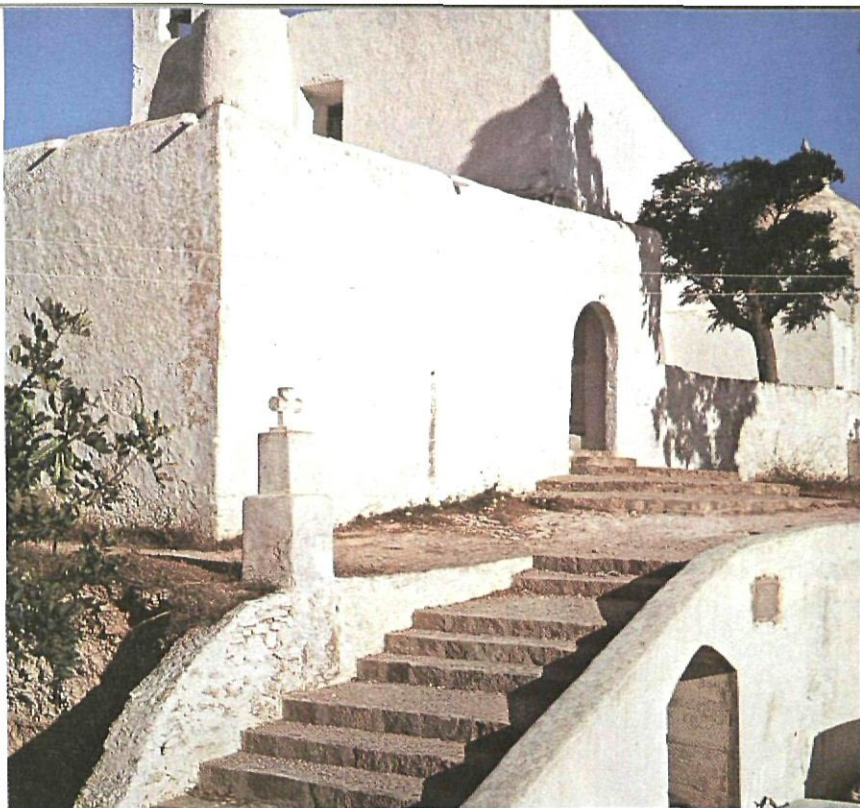
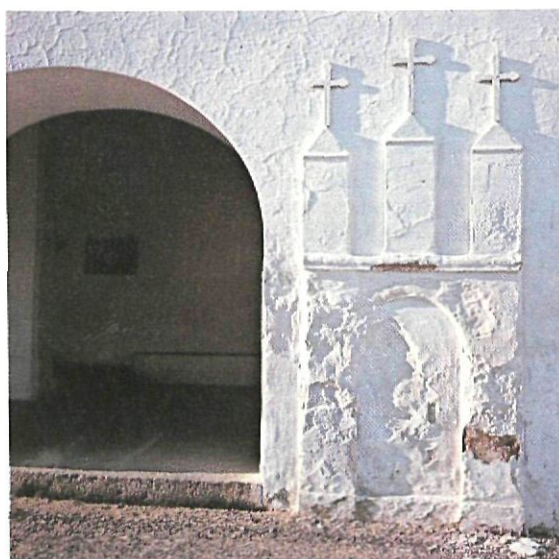
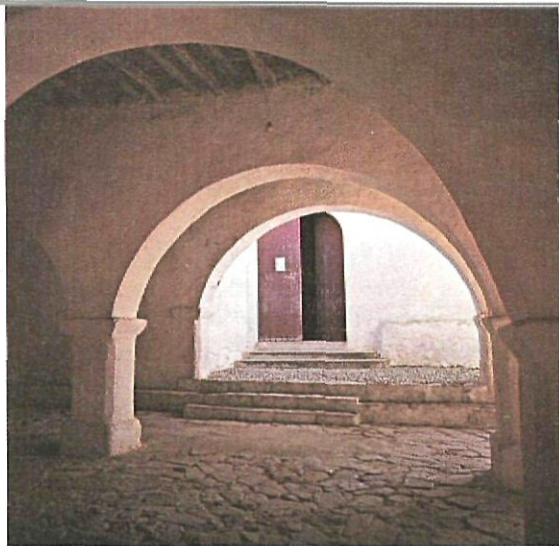
Ilba. És el nom de l'illa d'Elba. A la primera menció —*ferrum consumitur Ilve*— *B* i *R* substitueixen *omne* de *P. Ug* i *Mu* transcriuen *Ilua*.

Italia. Nom de la península; és escàs en tot el poema, així com el seu adjectiu. *P* l'usa una vegada més, a l'arrancada del poema, tan diferent en un còdex i en els altres.

Italicus. El poeta prefereix *Latinus*, de molt.

Langona. *P* transcriu *Longona Però a L'Atlas català de CRESQUES ABRAHAM* (ed. Diàfora, S. A., Barcelona 1975 veig escrit *Langon Sardo* (fulls III i IV, transcripció dels noms a la p. 106) per designar el mateix nom del cap Longosardo, al N de l'illa de Sardenya.

Latialis, Latinus i Latius. Llatí, del Laci. Aquí, en el sentit, sempre, d'italià. Pertanyents al vocabulari del llatí clàssic, els dos primers termes; al medieval, el tercer. La denominació de llatins conferida als italians, sobretot per ells mateixos, és general durant l'edat Mitjana, i més endavant. El Dante, en la classificació de llengües vulgars que fa a *De uolgare eloquentia*, els hi anomena sense mica de vacil·lació, i, de la mateixa manera, Trissino, en la seva traducció quatrecentista del tractat, tradueix *italiani*. C. CALISSE es fa eco d'aquest legítim orgull —sí que potser minva un mica el gran abast de la llatinitat— a les pp. XVII i XVIII de la seva *Prefazione*.

Eivissa: diverses edificacions que mostren l'arquitectura i el color característic d'aquesta illa: Santa Eulàlia (arcs i vista general), Sant Josep (porta amb les tres creus) i una típica casa cúbica eivissenca, prop de Sant Mateu (Fotos J. Verrie i R. Manent).

Latium. El Laci, en el sentit, però, d'Itàlia: el Papa, en aquest passatge, fa precis manats a tota Itàlia, i encara ho envia a dir als senyors d'enllà els Alps.

Libicus. És el punt cardinal del SW i el vent de Llebeig. A uns passatges, es tracta de lleons de Líbia, especialment ferotges i afamegats, segons el tòpic literari. I a un altre, són els guerrers líbics que fan part de la guarnició de la Mallorca àrab.

Liburnus. És la ciutat italiana de Livorno, anomenada Liorna en català.

Lirinus. És el nom de les illes de Llerins, prop de la costa provençal, davant la raconada de Cannes.

Luca. La ciutat de Luca, a la Toscana, aliada de Pisa.

Luidis. Nom d'un torrent de Mallorca, que va a parar a les riberes de s'Arenal o més cap a Ciutat, i que ALCOVER identifica amb el torrent gros. (Vg. supra, nota 24 i s. u. Forenna.)

Lunenses, silue. De Luni, en llatí *Luna*, ciutat i territori propers dels pisans.

Magalona. Nom de l'antic bisbat que tenia com a vassalls els senyors de Montpeller.

Maiorica. És el nom de l'illa de Mallorca, que el poeta prefereix anomenar *Balea*.

Massilia. És el nom clàssic i medieval de la ciutat de Marsella.

Maurus. Vid. infra, ap. b.

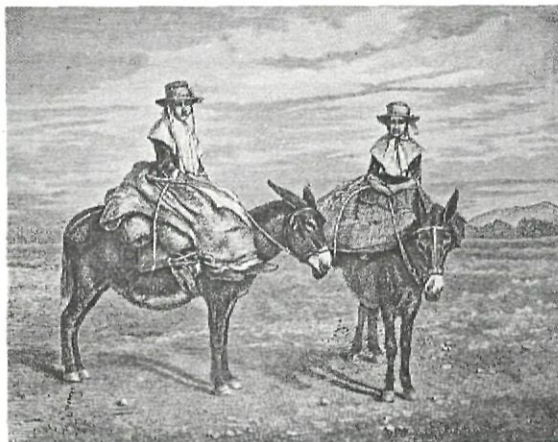
Minorica. És el nom clàssic i medieval de la Balear menor, que és anomenada així, *Balea minor*, en dues soles mencions d'aquesta illa.

Mons Pesulanus. Montpeller, en llatí medieval. En general es refereix al senyor d'aquest domini, Guillem V. El v. 1903 menciona la cavalleria montpellerenca. El v. 729 al·ludeix a la ciutat de Montpeller. Guillem V era tresavi de Maria, mare del Conqueridor.

Mons ludeus. Nom llatí medieval del Montjuïc.

El llibre «Die Balearen», realitzat al s. XIX per l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, conté una valuosíssima informació sobre costums, abillaments, formes de vida, etc. Objectes d'ús domèstic i abillaments femenins de Felanitx, Ciutat i Sòller (Fotos R. Manent).

El nom romànic derivaria, si de cas, de *Mons iudaicus*. El v. 2402 diu *ludeo colle*.

Mons Niger. El Montenero, juntament amb Populònia (*Populonica tellus*) i la ciutat de Vada, són llocs peninsulars que van perdent de vista, així que s'allunyen de la costa els navegants. El camí és minuciosament descrit: passen entre Liorna i l'illa Gorgona i fan cap a Còrsega, passant

entre l'illa de Cabrera o Capraia i les d'Elba i Pianosa (*Planusio, Planosa a P*).

Moroc. Nom llatí medieval del Marroc.

Mucelle. Nom llatí del Mugello a l'Apení, al nord de Florència, segons CALISSE (p. 10, nota 3).

Murivetuli. Probablement, nom llatí medieval de Muravera, a Sardenya. El nom actual deu procedir de *Mura vetera*.

Nemausis. Nom llatí medieval de la ciutat de Nimes. Sempre en pl.: *Nemansir* (alb.), *Nemasas* (al.)

Narbona. Nom llatí medieval de la ciutat de Narbona: la *e* s'explica pel so neutre de la *a* àtona, com en català, en els parlars occitans.

Niliacis. Del Nil. Adj. culte llatí med. format sobre *Nilus*.

Nothus. Nom del vent de Migjorn.

Orcus. Nom de l'infern mitològic, que, a la Romania, ha donat el derivat *Orquès*, en significat d'infernàl. (Veg. DCVB s.u. Orquès.)

Panormi. Nom llatí de la ciutat de Palerm.

Phebus. El poeta usa sempre *Febus* per anomenar el sol.

Pinianica, tellus. De Pino? O de Pinio?

Pirenes (subs.), **Pirenis** (adj.), **Pirenus** (adj.) i **Pireneus.** Nom de la regió pirinenca i, en concret, dels dominis del comte de Barcelona, que és sovint anomenat amb aquest apel·latiu més tost literari, preferint-lo al nom de la capital del comtat. (Vid. supra s. u. Barchino.) L'adjectiu apareix en les tres formes i té, geogràficament, l'abast corresponent al nom.

Pisa. La primera menció es refereix a l'antiga Pisa grega. Les altres, sempre en plural, anomenen la Pisa medieval.

Pisanus. Vid. infra, ap. b.

Planusio. A *P, Planosa*. És l'illa de Pianosa. (Vid. supra, s. u. Mons Niger.)

Potentinos, fines. Els termes pollencins, evidentment. Però és possible que les terres on eren i a les quals es refereix el poeta fossin les de la badia d'Alcúdia, a la ribera de la qual, cap al SW, s'assentava la ciutat romana de Pollentia.

Populonica. Populònia, a Itàlia, a l'antiga Etrúria. (Vid. supra, s. u. Mons Niger.)

Portus Pini o Pineus. Porto Pi: un port natural dins la mateixa badia, no gaire lluny, cap al SE de la Ciutat de Mallorca. La seva denominació, aquí, mostra l'antiguitat del nom, i la forma llatina palesa l'error de Desclot quan entenia "Port-Tupí".

Prouincia. En el sentit de les comarques pirinenques, o sia, en el sentit de la *Prouincia* romana, no en el de la Provença actual. (Vid. supra, nota 63.)

Punica regna. Es refereix, per al·lusió literària,

a les terres del Nord d'Àfrica dominades pels pisans.

Pyrenus i Pyreneus. Vid. supra s. u. Pirenes.

Ramora. Lloc que no sé identificar pels voltants de s'Arenal, a Mallorca. Vid. supra, s. u. Forenna.

Rodanus o Rhodanus. El riu Ròdan.

Rodum. Port d'Illetes o de l'illa de Cabrera, a l'arxipèlag Balear, que no sé identificar.

Roma i Romanus. Roma i romà. Esmentats com a avantpassats il·lustres: Pisa, en el *Liber*, se sent èmula de les glòries romanes.

Rusilium. El Rosselló. L'etimologia és dubtosa: el nom llatí del *Liber* és medieval.

Rusiliensis. Rossellonès.

Salo, gen. *Salodi* i ac. *Salodon*. Salou, prop de Tarragona, cap al SW.

Sancta Reparata. Golf o port al N. de l'illa de Sardenya.

Sanctus Felix, *portus Sancti Felicis*, el de Sant Feliu, a la costa gironina.

Sardania o Sardinia. L'illa de Sardenya.

Sardus. Els sards, aliats dels pisans.

Sarnus. El riu de Pisa, l'Arn.

Sarnicolas i Sarnigenis. Els pisans.

Siculas, *regiones*. Sicília.

Stigia i Stigialis. La llacuna Estígia i el seu adjectiu.

Tantaleus. *Tantaleas undas*. Del personatge mitològic Tàntal, que no podia menjar ni beure dels queviures i de l'aigua que tenia a l'abast de la mà.

Tartara i Tartareus. Els inferns, i el seu adjectiu.

Taurus. Toro, a l'illa de Sardenya. (Vid. supra s. u. Mons Niger).

Teragonam o Terragona. Tarragona, no anomenada, malgrat l'esperit classicitzant del poeta, *Tarraco*.

Tirenus. El mar que cenyeix l'illa d'Eivissa.

Titan. És, juntament amb *Phebus*, un dels noms del sol utilitzats en el poema.

Tramarix, gen. *Tramaricis*. Tamarit, a les costes tarragonines.

Turrenses aditus. El Porto Torres, golf de l'illa de Sardenya, al Nord.

Vada. Ciutat italiana, prop de Pisa.

Zephyrus. És el nom poètic o literari del vent de Ponent.

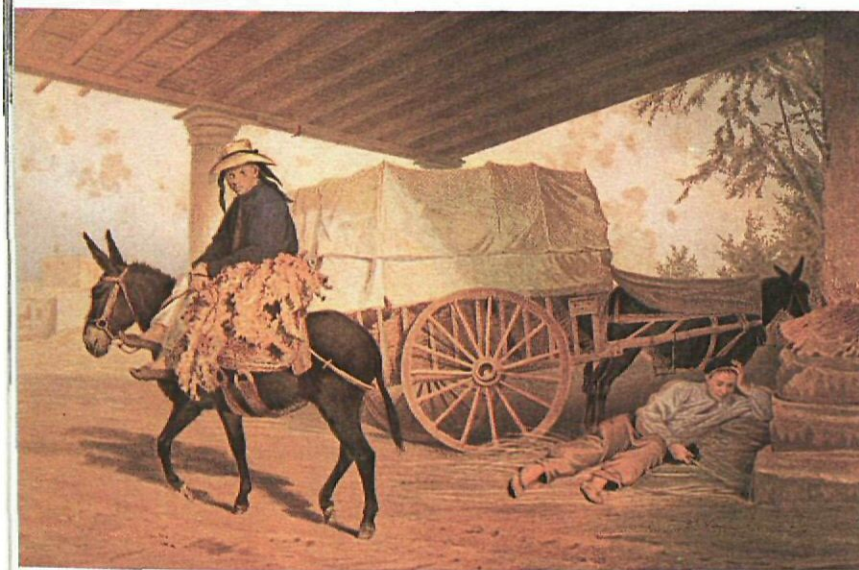

Família mallorquina
Dibuix del llibre
«Die Balearen»
(Foto R. Manent).

NOMS DE POBLES O DE GRUPS POLÍTICS

El *Liber* narra, exactament, una guerra entre moros i cristians, semblant a les que encara podem contemplar, redivives gràcies a la cultura popular, a Pollença, a Sòller o a Alcoi. Els bàndols són perfectament delimitats. Però dins cada bàndol hi ha una multiplicitat de gent, diversa segons el seu origen o la seva dependència política.

En el camp dels moros les denominacions distintives són més escasses que en el camp dels cristians. Designen tots els moros, sense especial distinció, els mots **Mauri**, **Saraceni**, **Agareni**, **Barbari** i **Barbarici** i **Gerionei**. Aquests dos últims, per referència clàssica: *gerioneus* és aplicat a les terres, però també als homes: *gerionea manu*. **Baleares** i **Balei** designen els moros de Mallorca, i també, cal suposar-ho, els de Menorca, tot i que aquests, de les dues vegades que apareixen en el poema, només una són anomenats amb l'apel·latiu genèric de *mauri*. Òbviament, els **Ebusini** són els moros d'Eivissa i de Formentera, com els **Dertosani** són els de Tortosa, els **Dianensis** són els de Dènia i els **Ilerdensis** són els de Lleida. Els moros de la península Ibèrica són anomenats, indistintament, **Hiberi** i **Hispani**. Al final del llibre cinquè, el poeta ens assabenta que els al-

«—Que veniu de Felanitx
sempre per sa carretera?
Haurieu vist cap somera
amb un borriquet darrera
de devers un any i mig?
—Un ase n'hem enconrat
i no li hem demanat noves.
Si n'has vengut per fer gloses,
mai en el món he acabat.»

Aquesta Glosa,
i les que reproduïm
en altres llocs,
procedeixen del
Cançoner Popular
de Mallorca,
de Rafel Ginard, 4 vols.
Editorial Moll.
Il·lustracions del llibre
«Die Balearen»
(Foto R. Manent).

moràvits havien enviat a Mallorca com a reforços tropes de **Getuli, Arabes, Parthi, Libici, Medi i Hispani**. Això suposa una diferència entre aquests pobles i el dels almoràvits, que són anomenats **Moabite**, nom amb el qual s'intenta llatinitzar el mot almoràvit per la via de la similitud fònica. El mot **Hismaelite**, en fi, sembla que designi els moros no almoràvits. Només un passatge ens en fa dubtar, si no és que els moros que ataquen Barcelona, en absència del comte Ramon Berenguer, i són rebutjats pels comtes d'Urgell i de Cerdanya, no fossin almoràvits, cosa difícil d'admetre: d'on caldrà concloure que **Hismaelite** és denominació genèrica, vagament similar, en l'ús que en fa el poeta, a les que hem esmentat en primer lloc.

En el camp dels cristians, el genèric per

excel·lència és, no cal dir-ho, **Christicole** o **Christiani**, emprats indistintament pel poeta, amb notable preferència, però, del primer sobre el segon. No hi ha problema respecte a l'àmbit de significació dels mots **Arelatensis, Calaritani, 'Baucensis,**⁹¹ **'Grun-denses, Lucenses, Lucinienses 'Nerbonenses, 'Nemausii, Romani, Rusilienses i Sardi.** Tampoc, respecte de **Barchinonenses**, amb la intel·ligència que és aplicat no solament als habitants de la ciutat de Barcelona, sinó als del comtat i potser encara als de totes les terres catalanes (cf. v. 2412 de la nostra edició amb el 2415 del ms. *P*, ed. CALISSE: el *Barchinonensis populus* d'aquest últim és substituït per *equites peditesque Pirenes a R i B*). Hem vist també que **Latii, Latini i Latiali** designaven, com a llatins, tots els italians (vid. supra s. u. *Latini*). *Alphei i Pisani* són, indistintament, la designació dels pisans: la primera, per referència clàssica virgiliana,⁹² més tost preferida a la segona, cosa que s'adiu amb el to del poema i les intencions estètiques del seu autor.

Per **Catalanensis** vg. supra s. u. La limitació amb què és usat al llarg del poema aquest apel·latiu no invalida la seva significació, ben clara i concreta, designant pròpiament els catalans sotmesos a l'autoritat del comte Ramon Berenguer. El P. Miquel Alcover s'equivoca⁹³ quan diu que el poema no denomina mai catalans els súbdits de Ramon Berenguer, sinó gots. Això seria ignorar el, per a nosaltres, més il·lustre vers del *Liber: Hii se Christicolos Catalanensesque fatentur* (v. 248 de la nostra ed., 249 de la de CALISSE: diuen que són cristians i catalans. CATALANICUS només és usat com a apel·latiu determinant del comte de Barcelona: no es diu mai de la gent catalana. És paraula culta, feta sobre *Catalania*, així com aquesta suposa (vid. supra, s.u.) un anterior *Catalanenses* o, més ben dit, catalans.

Pirenei és terme més vague: designa els dominis del comte Ramon Berenguer i és apel·latiu d'ell en exclusiva, substituint sistemàticament *Barchinonensis* en la refeta del *Liber* que contenen els còdexs *R* i *B*. Però aquesta designació, per part d'un poeta italià, mostra a les clares la condició de terres pirinenques que tenien les terres catalanes.

91. Assenyalats amb un asterisc * van els mots refets sobre el topònim i que convenen a persones esmentades en el poema, no amb aquests adjectius que els corresponen distintament, sinó de qualsevol altra manera.

92. Verg. *Aen. X*, 179: *Alphea ab origine Pisae*: Pisa, (ciutat) alfa pel seu origen. (Vid. CALISSE, p. 12, nota 2.)

93. ALCOVER, *Cruzada*, p. 17.

L'error del P. Alcover de suposar que no s'anomenen mai catalans els súbdits del comte de Barcelona prové de l'ús equívoc que fa el *Liber* del mot **GOTHI**. Sembla evident que el poeta usa el terme *gothus* com a oposat a *latinus*, i aquesta oposició queda ben marcada al llarg del *Liber*. No hi ha, en canvi, oposició entre *gothus* i *catalanensis*, com vol suposar la generalitat dels historiadors. Tampoc **GAL-LI** no suposa oposició més que amb *latini*. Podem, si de cas, veure una oposició **Gal-li / Franci** davant el v. 578, referent a les hosts de Carlemany, segons la tradició recollida pel poeta, que hivernaren a Salou en una de les seves incursions contra els moros d'Espanya. En aquest cas, no podem identificar els *franci* amb la gent de la *Gallia*, com fa Calisse al seu index (p. 151 s. u. *Franci* i s. u. *Gallia*) i hem d'admetre que els *galli* del *Liber* són els senyors de les comarques occitanes, des de la Cerdanya fins a Narbona. És possible també advertir una oposició entre *galli* i *catalanenses*. No, en canvi, entre *catalanenses* i *gothi*. (Vg. supra, nota 24). El mateix dubte ofereix el possible '**Prouinciales** o *quos Prouincia misit*: ¿els que Provença va enviar, o es refereix als *galli* en general? És el problema d'interpretar *uel*, segons l'expòs a la nota 63.

«Una dona no fa poc:
fer ses feines de sa casa,
pasta, cuina, fa bugada,
i dona mamar a s'al-lot.»

«Hi ha qualque senyoreta
que pareix un garriguer:
cerca per omplir es paner,
o sigui, sa panereta,
i li estaria més bé
que bordàs o fes randeta
per quan l'hauria mester.»

«Enmig d'es quatre cantons
sa serena hi cau espessa.
Si voleu esser mestressa,
heu de sebre fer calçons.»

CÀRRECS I NOMS INDIVIDUALS

El títol de *rex*, en el *Liber*, només apareix referit als reietons moros, per la raó que, entre els combatents cristians, no n'hi havia cap que fos rei. Només el *rex Lemannus* del v. 952, que cal entendre 'rei alemany' o 'dels alemanys', i és l'emperador Enric II, contemporani de Mughâid i, naturalment, de l'expedició d'aquest contra Sardenya, a la qual es refereix el *Liber* (Vid. CAMPANER, *Dominiación islamita*, p. 80; cit. per CALISSE, p. 42, nota 3.) El *Liber* no anomena per res altres càrrecs existents entre els moros.

Amb el nom comú de *comites* són designats els senyors o sobirans dels pobles aliats no italians. La oposició *comites / patres* o *consules* és clara. Equivalent, entre les mainades, és l'oposició *hospes / ciues*, designant aquell mot els aliats i l'altre els pisans. Calisse assenyala una altra oposició: la de *duces / proceres*, o sigui, cònsols pisans / senyors feudals (vg. supra, nota 41 i CALISSE, p. 52, nota), i, a la vista dels vv. 1211 —*cum ducibus proceres firmant*— i 1568 —*cum consulibus proceres*

tur—, l'oposició sembla clara; però potser només ho és en aquests dos casos: per la resta, la utilització de *dux* al llarg de tot el poema s'acorda amb el seu sentit dins el llatí clàssic de cap de tropes, conductor o capità d'una milícia. És un dels apel·latius del comte de Barcelona (*dux Catalanensis*), d'Eimeric de Narbona i de Guillem de Montpeller; també s'aplica als reis moros i a Sant Pere i Sant Pau. Cal, doncs, concloure que *dux* no representa cap càrrec especial i que només ocasionalment pot entrar en oposició amb *proceres* o *comites*. La paraula *proceres*, en tot el poema, és aplicada només als senyors dels dominis ultrapirinencs. La paraula *patres* és reservada pels eclesiàstics que fan cap a l'empresa, és a dir, el cardenal Bosó i el bisbe Pere, i pels cònsols de Pisa. És usada, evidentment, en el sentit que tenia en el llatí clàssic de caps de la nació o, diguem-ne, pares de la pàtria. *Consul* designa un càrrec ben concret, i no suposa en el poema cap denominació genèrica classicitzant.⁹⁴ En canvi *dominus* és usat sense més determinació específica que la del possessor d'un senyoriu; no crec que en tenguí *rector* i no diguem *auctor* i *heros*.⁹⁵

Els nobles pisans

El *Liber Maiorichinus* comença per la crida a croada feta pel Bisbe de Pisa als pisans. Aquest Bisbe és Pere Moriconi, camaldulenc, segon arquebisbe de Pisa (1104 a 1119).⁹⁶

Els dotze nobles que són anomenats cònsols i caps militars —*quibus est permissa potestas / consulis atque ducis*— són els següents:⁹⁷

Gerardus Gerardi: Gherardo Gherardeschi. Només és esmentat, en tot el poema, en aquest passatge del nomenament.

Gerardus natus Vgonis, o sigui Gerard fill d'Hug: Gherardo Visconti. També esmentat només en aquest fragment.

Petrus Sichierio satus, o sigui, Pere fill de Siqueri: Pietro Gualandi. Igualment esmentat només en aquest passatge.

Azo: Azzo Marignani. Sovint anomenat: és l'abanderat del Papa. Fa una arenga a les tropes al principi del poema. Replica, juntament amb Enric fill de Guinitó, als comtes quan aquests es volen retirar del combat. I condueix, portant les senyeres pontificies, les tropes a l'assalt de les muralles mallorquines.

Ildebrandus Rolando creatus, o sigui, Ildebrand fill de Roland: Ildebrando Orlandi. Sovint esmentat: és el legat que envien al comte de Barcelona després d'haver derrotat a les costes de Blanes. És un dels cavallers distingits durant l'hivernada a Montpeller. Assalta les muralles de Mallorca portant la senyera de la Mare de Déu. I mata el moro Niceronta.

Erihone satus, això és, el fill d'Eritó: Enrico Eri. Anomenat, al llarg del poema, com a un dels caps dels vaixells que van amb Pere Ascens a Eivissa i com a guerrer distingit en l'assalt a Mallorca.

Henricum a Guinithone, és a dir, Enric de Guinitó, també anomenat Guinitoníada o Cunitoníada, Sigonundiada o Sigimundiada, segons els còdexs i els diversos passatges del poema: Enrico Masca.⁹⁸ És

94. Vg. l'article cònsol, acc. 3, a cura de Max CAHNER, a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 5, p. 519.

95. Vg. v. 1746: *Gerardusque comes rector dominusque Leuanni*.

96. CALISSE, p. 7, nota 3.

97. Segons CALISSE, p. 8, nota 1, que els identifica d'acord amb RONCIONI. BOVER, *Historia*, dona la interpretació que en fa TRONCI, *Annali Pisani*, Pisa, 1868, un llarg fragment del qual reproduïx. Hi ha discrepància entre la identificació de TRONCI i la de RONCIONI: aquell afegeix un Gerardo de M. (sic), que augmenta en tretze el nombre dels cònsols. També entre aquest fragment de TRONCI i la llista que li surt a BOVER quan tradueix el fragment corresponent del *Liber*, hi ha diferència. S'adverteix, sense gaire esforç, que la traducció del *Liber*, feta per BOVER és incorrecta: potser ho és també la traducció que fa del fragment de TRONCI.

98. CALISSE no justifica la seva identificació, i no he pogut haver bibliografia ni possibilitat d'investigar en aquest sentit.

també cavaller i guerrer distingit, tant a l'hora de les converses com a la de brandar les armes.

Lotarium: Lotario Gusmari. Només esmentat en aquest passatge.

Dodo: Duodo Duodi. Anomenat també Dodo Teperti i Teperciades i encara *heros Teperteius* o *Teperterius*, segons els còdexs. Sovint esmentat. És distint d'un altre Dodo, que és el qui, com a sentinella de la costa, fa presoner Burabé quan vol fugir d'amagat.

Rodulfus Stephano genitus, això és, Rodolf fill d'Esteve: Ridolfo Parlascio. Només esmentat en aquesta ocasió del nomenament.

Lambertus filius Vberti, o sigui, Lambert fill d'Humbert: Lamberto Ricucchi. És el qui, segons *P*, és anomenat cap de la cavalleria, durant l'estada al port de Barcelona. És un dels de l'avançada a Eivissa i dels qui dialoguen amb Nazareodol a l'encontrada a Porto-Pi.

Robertinus Francardi proles, això és, Robertí del llinatge de Francard: Robertino Francardi. Només esmentat en el passatge del nomenament.

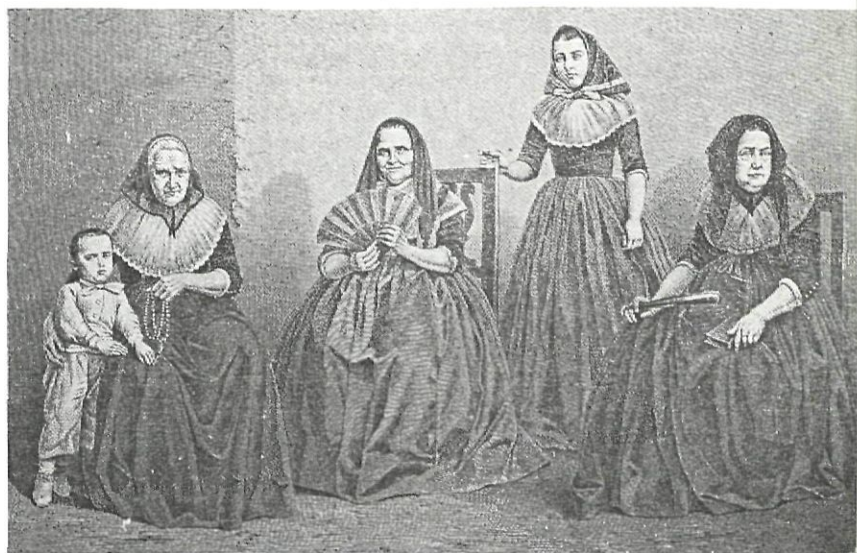
Un altre personatge, del costat dels italians, és el cardenal Bosó, sobre el qual vg. CALISSE, *Prefazione*, VIII, nota 1. Els historiadors convenen que la presència del cardenal, enviat pel Papa, era deguda a les possibles desavinences que poguessin sorgir, o que podien ja haver sorgides, entre els eclesiàstics italians i els de fora d'Itàlia.

Els cabdills no italians

Els cabdills no italians eren:

El comte de Barcelona, Ramon Berenguer, comte també de Provença. Repetida-

«En Tomeu Gaià Reüll
té un pou en es Mitjà Pla.
Per no haver-lo de tapar,
li va fer un barracull.»

Dona eivissenca poant aigua.
L'altre gravat pertany al llibre «Die Balearen», i ens mostra diversos

abillaments característics de Ciutat, Inca, Sòller i Manacor (Fotos Cuyàs i R. Manent).

L'avió i el molí simbolitzen la Mallorca tradicional i la moderna que encara conviu
(Foto J. Verrié).

ment anomenat al llarg del poema amb tot d'apel·latius heroics: *dux Catalanensis, Catalanicus heros, magnus Catalanicus heros*, etc.⁹⁹ És el cap militar, de dret, de la conquesta. El poeta de vegades sembla que li perd el respecte, però ja hem comentat abans el judici que això ens mereixia.¹⁰⁰

Guillem V, senyor de Montpeller, que, per alguns historiadors, va esser el cervell rector de la conquesta: el cap militar de fet.¹⁰¹

Eimeric II de Narbona, Ramon de Baus, el comte Hug d'Empúries, el vescomte Bernat Amat de Cardona i Guerau Alemany de Cervelló. Ens hem referit més amunt a tots ells i són noms, en tot cas, que pertanyen a la Història de Catalunya, no solament als nobiliaris o a les històries de famílies il·lustres. Pel que fa a l'últim esmentat, Guerau Alemany de Cervelló, Calisse justifica molt la seva identificació,¹⁰² que, en canvi, accepten sense dubtar-ne, Nicolau d'Olwer i Alcover. Tret dels Cardona i del vescomte narbonès, descendents de tots els altres varen prendre part a la segona conquesta de Mallorca.

En el camp moro, són d'esmentar especialment els ja identificats Abul Munsor, governador d'Eivissa, fill d'un renegat de Girona, i Nazareodol, natural de Calat Hymiar, a Lleida. La pugna era, doncs, entre catalans, com observa Nicolau d'Olwer.¹⁰³

Esmentem encara Burabé, el seu successor, fet presoner pels pisans, i el successor d'aquest, Alas o Alí, que fugí per mar en l'embarcació improvisada d'uns odres inflats.

La nòmina dels personatges no s'esgota, evidentment, amb aquests, especialment destacats. L'interès, però, que pugui suposar la perfecta identificació de tots i de cada un d'ells és relatiu i, d'altra banda, no és, ara per ara, al nostre abast.

Cridaré només l'atenció sobre el destí llegendari del fill de l'últim rei no almoràvit de Mallorca i el lligam que això porta amb la també llegendària història de la filla o la germana d'un altre rei moro i la representació pictòrica que hi ha d'algun d'aquests episodis a la catedral de Pisa.¹⁰⁴

4. CLASSICISME DEL POEMA. RESUM I CONCLUSIONS

El *Liber Maiorichinus* és escrit en hexàmetres llatins a imitació dels poetes clàssics. La presència de Virgili és palesa. Pensem, tanmateix, que Virgili és el poeta antic de més prestigi per a la posteritat i singularment durant l'Edat Mitjana.¹⁰⁵ Hi ha també, però, en el poema que comentam, com observa CALISSE, Ovidi, Estaci i Lucà. Sobretot Lucà i el vocabulari dels historiadors i dels poetes èpics: és a dir, narra-

99. Sobre els apel·latius de Ramon Berenguer i, en general, sobre els comtes que s'aliaren amb els pisans, vg. especialment NICOLAU D'OLWER, *Mallorca, primer objectiu*, pp. 99 a 102.

100. Vg. el mateix judici a ALCOVER, *Cruzada*, pp. 91-92.

101. Vg. DEVIC ET VAISSETE, *Histoire Générale de Languedoc*.

102. CALISSE, p. 33, nota 2. Els manuscrits augmenten la possible confusió en aquest punt, per allò que escriuen, i això tots tres, unes vegades *Leuanni*, o *Leuani*, i altres, *Lemanni*.

103. *Mallorca, primer objectiu*, p. 101.

104. Vid. CALISSE, p. 132, nota 1.

105. Sobre el Virgili medieval, encara cal recórrer a COMPARETTI, *Virgilio nel medio evo*, Firenze 1896.

dors de batalles. Aquest manlleu al vocabulari clàssic dona una certa imprecisió a un cert, diguem-ne, vocabulari especialitzat.

Així, pel que fa a les armes i, sobretot, a les armes llançadisses, es fa difícil distingir la *sagitta* del *pilum* i del *telum*, el *iaculum* del *uenabulum* i fins i tot la *hasta* de la *lancea*, anomenada també, per sinèdoque, *ferrum* cap al final del poema. Sembla que el poeta usi aquests termes sovint com a sinònims, com hi usa els de *lapides* i *saxa*.

Pel que fa a les embarcacions, en canvi, potser per la parencia d'exalçar la potència marítima de Pisa, potser perquè coneixia exactament el tipus i utilitat de cada nau i se n'havien fetes diverses de noves des de Virgili ençà, el vocabulari és especialment ric i determinant: devora els genèrics, manlleus al llatí clàssic, *puppis*, *prora*, *navis*, *ratis*, tenim els específics, procedents alguns del llatí clàssic, com *cymba*, *linter*, però la majoria pertanyents a un vocabulari nou establert per exigències clarificadorres: *gatti*, *drumones*, *garabi*, *galee*, *barce*, *currabii*, *sagine* dels vv. 99 i 100.¹⁰⁶ Tanmateix, de totes aquestes embarcacions, les que duen realment el pes del tràfec són les galeres, esmentades reiteradament al llarg del poema. De totes les altres, només són esmentats els *garabi* en acció de guerra. En general, el nom utilitzat és el genèric comprensiu de totes les embarcacions: *puppis*, *prore*, *naues* i sobretot *rates* i el col·lectiu *classis*.

Resumint la nostra feina, direm, en fi, que l'acurada lectura del text ens permet de rectificar alguns punts que ens semblen erronis i en els quals, malgrat tot, convergeixen la generalitat dels historiadors:

Començant pel mateix Calisse, que confon (p. 28) Salou amb el riu Jalón: *Salo —diu—, Xalon, affluente a destra dell'Ibero o Ebro.*

També creu que *Balcus* (p.23) és *Balsio, luogo nella Spagna Tarraconense*. Es tracta dels Baus, i, en el poema, de Ramon dels Baus, casat amb Estefania, germana de Dolça de Provença i cunyat, per tant, del comte Ramon Berenguer.

Incorre encara en una petita confusió (p. 46, nota 3) quan explica que Portopí és així anomenat per l'ampia pineta sulla spiaggia, sotto la città di Maiorca (nota al v. 1065, 1058

de la nostra edició), i fa una referència a un v. de més endavant (el 1606, 1600 de la nostra ed.) que, amb tota evidència, no al·ludeix a Portopí, sinó als pinars de s'Arenal.

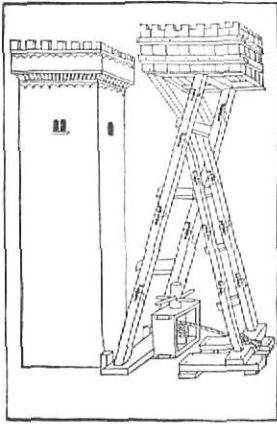
«A Cabrera he pensat de vuit dies estar-hi: cercarè fonoi mari que és molt bo envinagrat.»

L'illa de Cabrera
(Foto V. Matas).

Sovint, per resumir, Calisse coneix malament la nostra geografia i fins i tot la condició dels participants que no eren d'Itàlia a l'empresa. Explicar el *rector Cardune* (v. 2114, 2112 de la nostra ed.) dient en nota: *Cardona, città della Spagna, in Catalogna*, sembla insuficient per aclarir que es tracta de Bernat Amat de Cardona o de Claramunt, vescomte de Cardona. Com no identifica tampoc el Raimundus que mor en els últims assalts a l'Almudaina i no pot ésser més que el bisbe de Barcelona Ramon Guillem.

La participació dels magnats i senyors pirinencs a la croada és força estalviada, en quant a menció de noms i identificacions concretes, per l'autor, o els autors, del *Liber*.

106. Les paraules de vegades procedeixen del llatí clàssic, però alteren el seu sentit: així, *galea* i *sagina*, o *sagena*.

En relació, sobretot, a la riquesa de mencions que hi ha dels nobles i personatges italians, i pisans singularment. Els quals, per cert, no són tampoc identificats tots ells d'una manera clara i indubitable per l'editor del ms.P. No m'he entretengut, però, a l'estudi atent d'aquest punt, per falta, com he dit abans, de materials i fonts d'informació. Només he donat la llista dels dotze cònsols que fan cap a l'empresa, seguint Calisse, el qual accepta Roncioni, per subvenir a la confusió en què incorre Bover, el qual partia de Tronci perquè és Bover, al cap i a la fi, qui ha informat bona part dels historiògrafs mallorquins. És d'esperar que, en l'edició crítica del poema, o en successius estudis que en faci, el professor Scalia deixi aquesta qüestió dels personatges italians ben aclarida.

M'he permès, en fi, rectificar algun punt dels nostres historiadors quan tracten aquest episodi de la nostra història. En concret:

No veig que, reunides les forces a Barcelona, després de la primera incursió, infructuosa, i ajornada per un any la represa de l'expedició, ajornament que és aprofitat per recabdar més reforços d'Itàlia i de les comarques pirinenques, hi hagi l'acord de trobar-se el dia de Sant Joan a Salou.

No apareix enlloc que el cardenal Bosó fes una gran crida al clergat i a la noblesa reunits a la catedral de Barcelona.

No acab de veure clar que el pacte d'aliança entre els pisans i el comte de Barcelona es signàs a Sant Feliu de Guíxols.

Tampoc no em convenç la disposició del campament proposada pel P. Miquel Alcover —el qui, entre els historiadors catalans, ha fet l'estudi més atent i acurat del poema, seguint, a més, l'edició de Calisse— i em permet de proposar-ne una altra, segons una mica de pla que va adjunt al treball.

Crec haver localitzat els punts del camp d'operacions, així a Eivissa com a Mallorca, tot i que hi ha quatre topònims que em són —i ho són a tots els estudiosos i erudits que he pogut consultar— totalment desconeguts: Ramora, Forenna, Catinos i el torrent Luidis, per terres compreses entre s'Arenal i es Molinar de Mallorca i el port Rodum del v. 1553. D'aquest indret, el P. Alcover pensa que es tracta de ses Illetes, a la banda de Ponent de la badia, i crec que probablement té raó el P. Alcover. Tanmateix, ni a ses Illetes ni enlloc d'aquelles aigües hi ha notícies que hagi existit mai aquest topònim.

No he esgotat, ni de molt, la problemàtica del poema: ni històrica ni literària i filològica.

Caldria insistir més en l'estudi lexicogràfic i sintàctic del poema. També caldria deturar-se en l'anàlisi de l'hexàmetre en què està compost. No és que ofereixi especials peculiaritats que puguin suggerir un nou replantejament de la consideració de l'hexàmetre medieval. El poeta pisà era un bon preceptivista, coneixia els seus clàssics i els tenia ben assimilats. De vegades, però, el vers, tot i correcte segons les normes, grinyola una mica, degut a l'excés de monosíl·labs o, al contrari, a la presència de paraules massa llargues. El copista, o redactor, posterior intenta posar-hi remei, substituint, per exemple, *Barchinonensis* per *Pyrenus*, com he fet notar. No té escrúpols, en canvi, de fer acabar, massa sovint, els hexàmetres en paraules de més de tres síl·labes, contra la tradició clàssica, i, més encara, contra la normativa posterior. En un moment de l'obra —i només en aquest passatge: vv. 345 a 375, del cant primer— són utilitzats els lleonins i els hexàmetres caudats. Aquest és un dels arguments que em semblen utilitzables per sostenir que el *Liber* no és obra d'un sol autor.

Aquesta qüestió de l'autor, tanmateix, he de donar-la per no resolta, de moment. Caldria saber si a Pisa, en el segle XII, existia una

escola o un grup d'humanistes, un *scriptorium*, capaços de donar-se a la tasca de cantar en hexàmetres virgilians les glòries de la seva república. Que l'autor del poema sigui Hubert de Pisa o Llorenç de Verona, no ens diu res, perquè tant l'un com l'altre nom només ens són coneguts per esser, si de cas, els dels possibles autors del *Liber Maiorichinus*. L'únic argument convincent a favor d'Hubert de Pisa és que Roncioni ho donava per suposat, que n'era l'autor, sense plantejar discussió sobre el tema. I l'argument a favor de Llorenç de Verona és que aquest és el nom que duen com a autor els manuscrits Redià i Britànic.

Un estudi acurat de l'estil del poema —del lèxic utilitzat, de la construcció sintàctica, del tractament dels diversos personatges, etc.— potser ens posaria sobre la bona via per aclarir la qüestió de l'autor del *Liber*. A mi em sembla veure una diferència d'estil entre els primers sis llibres, sobretot, i els dos últims. Però aquesta argumentació, ja sé que és molt feble i que, insistesc, caldria conèixer l'estat cultural de la Pisa del segle XII per arribar a conclusions més o menys definitives o, si més no, convincents.

També mereix el *Liber* un estudi crític i reivindicatori: és tengut normalment per una obra de més valor com a font de la Història que no literari, i crec que aquest judici és erroni. Hi ha un tòpic, en els nostres estudis literaris, que consisteix a valorar l'èpica clàssica i la renaixentista, bescantant la posterior de l'una i de l'altra —la medieval, la setcentista i la romàntica—, amb comptades excepcions. En tot cas el *Liber*, és una epopeia medieval —juntament amb l'èpica carolina, amb altres poemes de Croada— que relliga Virgili, Ovidi i Lucà amb Ariosto i Tasso. (Calisse es gaudeix especialment trobant contactes entre el *Liber* i la *Gerusalemme liberata*.)

Es tracta, finalment, d'un poema escrit a un moment crucial de la història literària d'Europa: no caldrà insistir sobre la densitat cultural del segle XII. És l'època dels trobadors i dels goliards, de les cançons de gesta i de l'arrancada —amb la *Historia Regum Britannie* de Geoffroy de Monmouth— de la llegenda artúrica. El *Liber* és una mostra més del retard amb què Itàlia es va lliurar a la literatura en vulgar. I no seria ociós atendre a fins a quin punt queda el *Liber Maiorichinus* decantat de tots aquests gèneres —lírica trobadoresca i goliardesca, poesia,

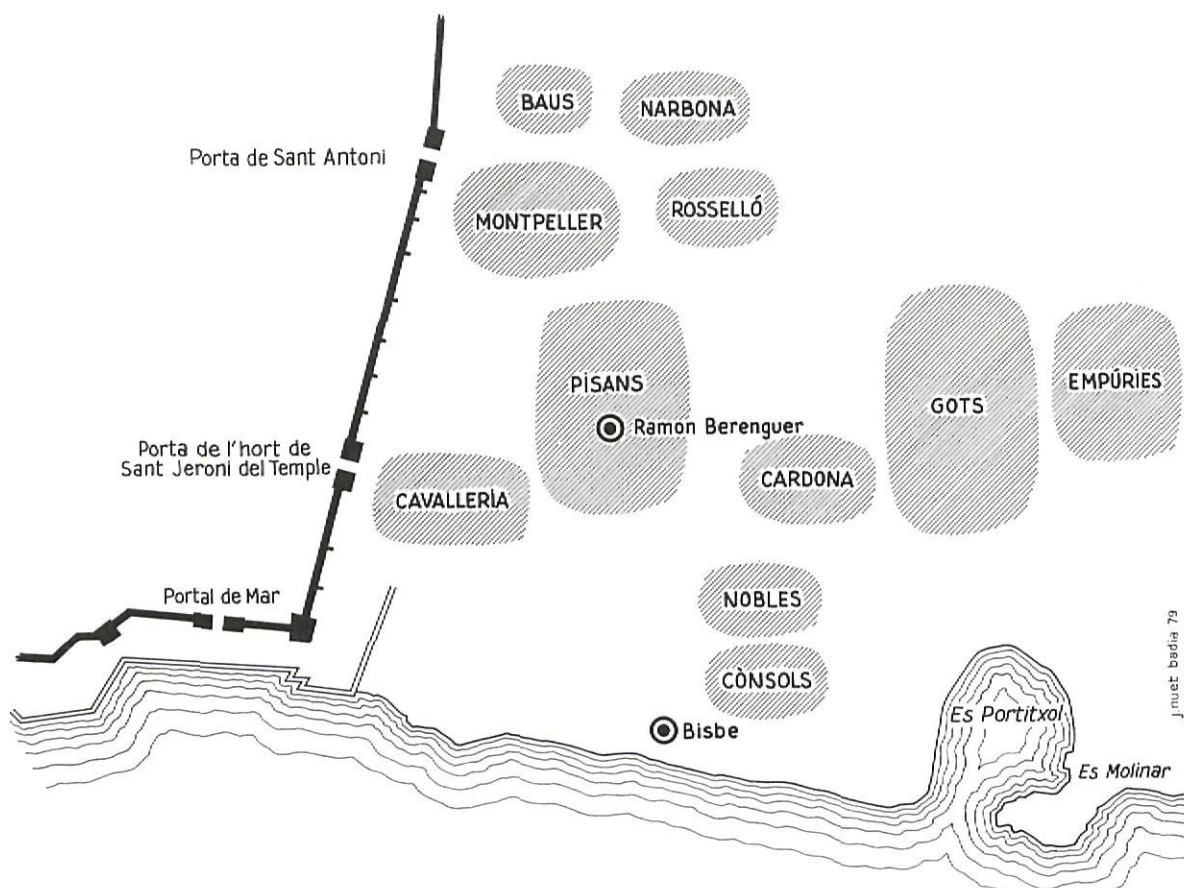
hímnica en llatí, *roman* artúric i èpica popular— que constitueixen la tradició literària de la Romània, i fins a quin punt en recull elements dispersos, i en quina mesura, en quin sentit i amb quina intenció els recull.

Els problemes, repetesc, plantejats o suggerits pel *Liber* són nombrosos. De moment jo no he fet més que establir-ne el text i donar-ne una traducció catalana. Alguns punts, crec que els podré tractar abans de donar el meu treball a la impremta, com sembla possible de fer en un termini relativament breu. La meva aportació serà, això esper, aclaridora: si més no, la d'algú pertanyent a la cultura catalana a l'estudi d'una obra provinent d'una cultura veïna, en la qual obra Catalunya i les terres catalanes varen tenir, després de tot, paper de protagonistes.

No puc acceptar el lloc del desembarcament que proposen els historiadors mallorquins: crec que és molt clar que varen desembarcar al lloc anomenat avui s'Arenal i que, en successius avançaments, varen arribar a acampar en terrenys més propers a la Ciutat, on avui són els llocs anomenats Coll d'en Rabassa i es Molinar.

Les Pitiüses. Aquesta «minuciosa terra, moguda i variada» consta de dues illes principals, Eivissa i Formentera. A totes dues, importants salines (Foto Cuyàs).

Pla de la situació del campament cristià i dels diferents exèrcits durant el setge de la ciutat de Mallorca del 1114, cent quinze anys abans de la conquesta definitiva de l'illa per Jaume I el Conqueridor.

BIBLIOGRAFIA

(No relacionam exhaustivament la bibliografia sobre el tema, sinó únicament aquella que ha estat reiteradament consultada a l'hora de redactar aquest treball. Alguna consulta marginal sobre punts especials queda consignada a les notes.)

- Ferdinando UGHELLI, *Italia Sacra*, vol. III, Roma 1647.
- Ludovico MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. VI, Milan, 1714.
- Jacques-Paul MIGNÉ, *Patrologiae cursus completus, series latina*, vol. CLXIII, Paris 1893.
- Juan DAMEO, Vicente MUT y Gerónimo ALEMANY, *Historia General del Reino de Mallorca...* corregida e ilustrada... y continuada hasta nuestros días por... Miguel MORAGUES... y Joaquín María BOVER, vol. II, Palma 1841.
- Pietro LOI, *Il Libro di Maiorca (Liber Maiorichinus)*, tradotto da..., Pisa 1964.
- Carlos CALISSE, *Liber Maiorichinus de gestis Pisanorum illustribus*, Roma 1904.
- Giuseppe SCALIA, *Intorno ai codici del «Liber Maiorichinus»*, Roma 1957
- Giuseppe SCALIA, *Oliverius e Rolandus nel «Liber Maiorichinus»*, Roma 1956.
- Alvaro CAMPANER Y FUERTES, *Bosquejo de la dominación islámica en las islas Baleares*, Palma 1888.

- P. Miguel ALCOVER, S. J., *El Islam en Mallorca (707 - 1232) y la Cruzada pisano-catalana (1113 - 1115)*, Palma de Mallorca, 1930.
- Jaime BUSQUETS MULET, *Mallorca musulmana*, Palma de Mallorca, 1971.
- Mn. Llorenç RIBER, *Els Sants de Catalunya*, vol. V Barcelona 1922.
- Serafino MARCHETTI, *Intorno al vero autore del poema «De Bello Maioricano»*, Pisa 1893.
- Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, vol. IV, Barcelona 1926.
- Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona 1963.
- Santiago SOBREQUES VIDAL, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona 1969.
- Lluís NICOLAU D'OLWER, *Mallorca, primer objectiu de l'expansió marítima de Catalunya*, Barcelona 1930.
- Lluís NICOLAU D'OLWER, *Entre les dues conquestes: 1115 - 1229*, Mallorca 1929.
- Elvir SANS ROSSELLÓ, *Grandeza y decadencia de los almorávides mallorquines, 1116 - 1237* Palma de Mallorca, 1964.
- Dom DL. DEVIC et Dom J. VAISSETE, *Histoire Générale de Languedoc*, vols. III i V, Toulouse 1872 i 1875.

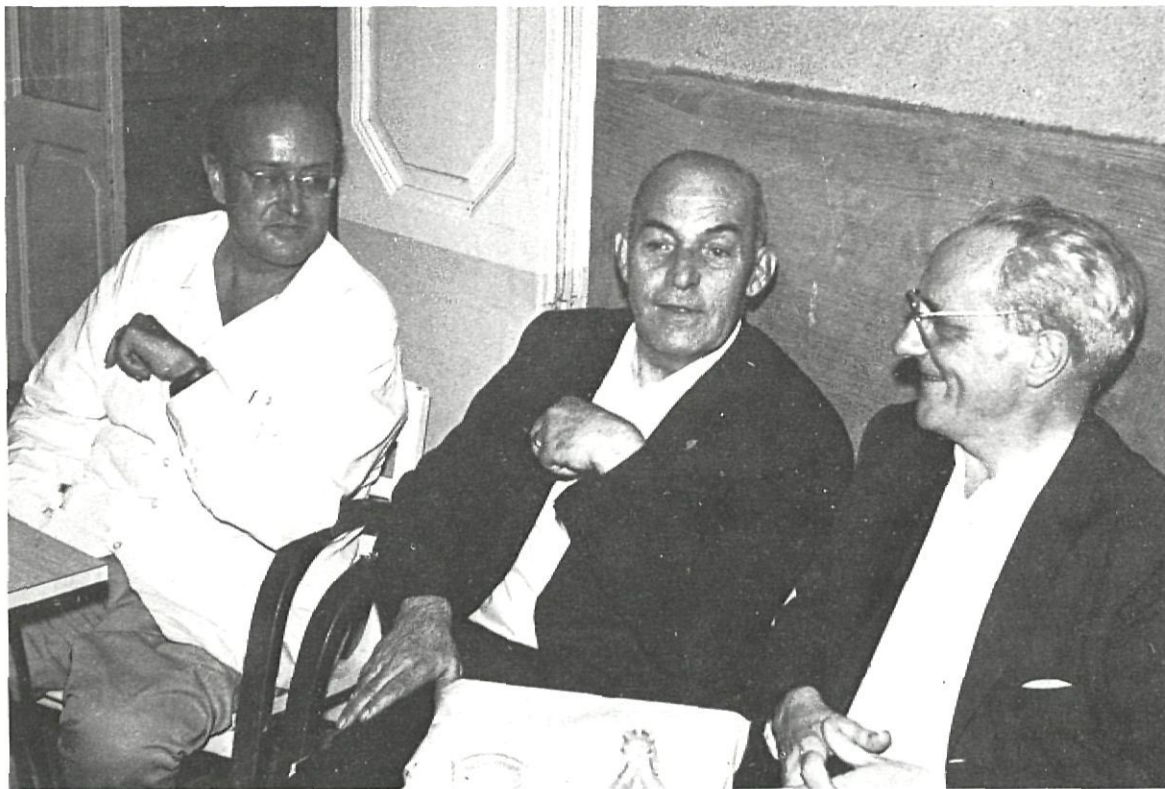
Agressió contra Ramon Llull i altres religiosos. Miniatura del Breviculum, manuscrit conservat a la Badische Landesbibliothek, de Karlsruhe. Llull fou un gran escriptor, el primer gran nom de la literatura catalana (Foto J. Verriè).

LA LITERATURA CATALANA A MALLORCA

EL CATALÀ BALEÀRIC

Francesc de B. Moll

*Josep M. Llompart,
el professor alguerès
Pasqual Scanu i
Francesc de B. Moll,
el juliol de 1963
(Foto Mascaró-Pasarius).*

Sl a un habitant de cada illa del nostre arxipèlag li fan aquesta pregunta: «Vosaltres, quina llengua parlau?», és molt probable que ens contestin de tres maneres: «Noltros xerram mallorquí»; «Noltros rallam menorquí»; «Noltros parlam eivissenc».

Això indica que ens trobam davant una insularitat no sols geogràfica, determinada per la interferència de la mar, sinó també davant una insularitat fundada en la manca de consciència d'unitat social, política i cultural.

La unitat baleàrica, fins avui, només es troba damunt els papers: no té cap força vital en l'esperit dels illencs. El mateix nom

de Balears ha estat ressuscitat fa un parell de segles. Les Balears són una unitat en tant que són una província i una capitania general: és a dir, una unitat purament administrativa. La unitat cordial no ha existit durant centenars d'anys, i si ara comença a ésser-hi, és amb moltes reserves.

Aquest comentari explica la mentalitat illenca en el que es refereix a la seva consciència del que és la pròpia llengua. En principi, els illencs incultes consideren que cada illa és un món a part i que cada una té «la seva llengua» especial. Naturalment, les persones cultes tenen una idea molt més clara de la situació: accepten el fet de la unitat lingüística entre les Illes i fins i tot entre aquestes i Catalunya.

Els qui tenen una formació filològica i han llegit literatura catalana, veuen ben clar que a les nostres illes no sols es parla una mateixa llengua amb variants insulars i locals, sinó que llur parla forma una unitat idiomàtica amb el parlar català continental; que, malgrat un nombre prou gros de mots que són usuals a les Balears i no ho són a Catalunya, i viceversa, l'estructura fonològica i morfològica és la mateixa a les dues grans regions —la continental i la insular—, i per tant, *posseeixen una mateixa llengua.*

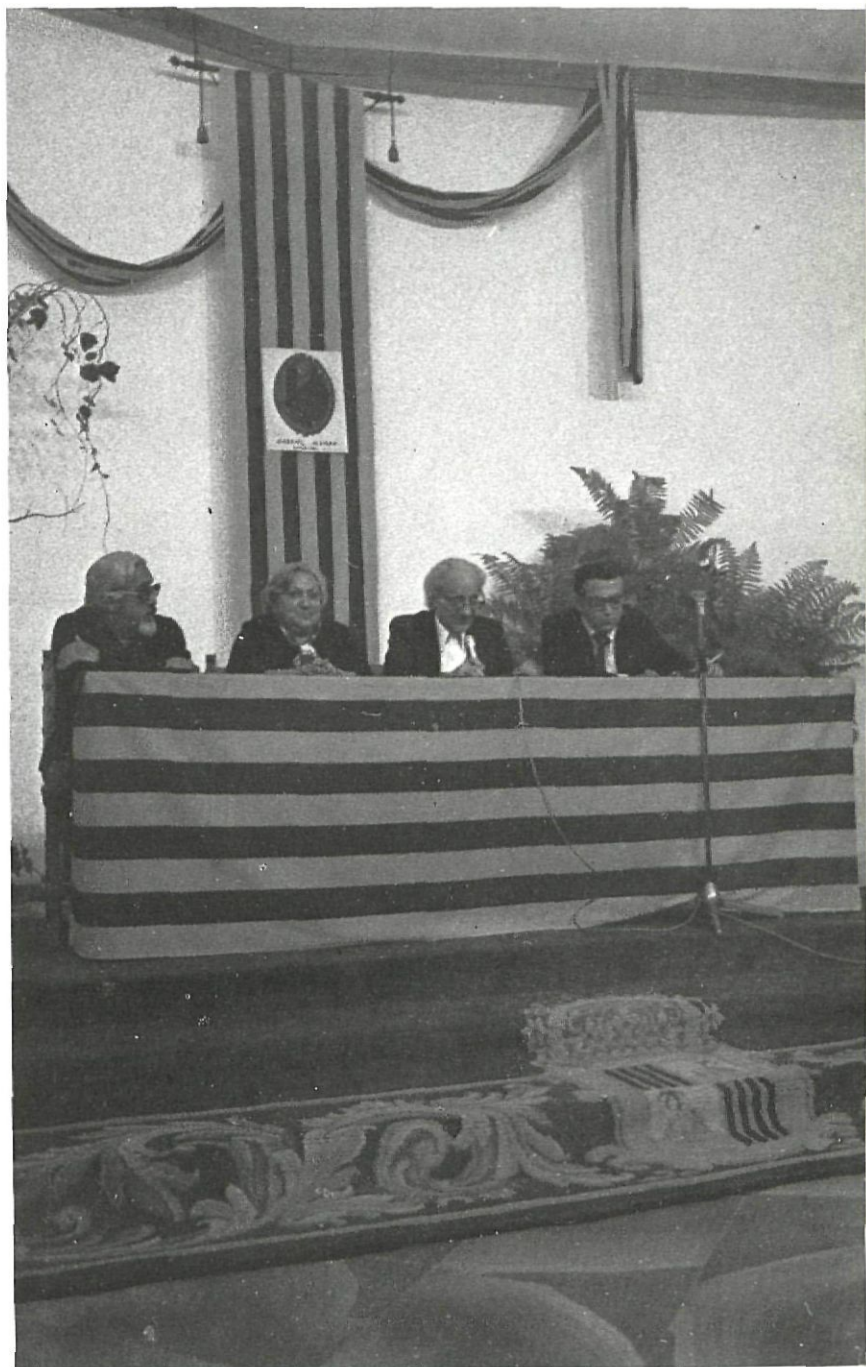
Aquesta llengua va ser portada a les Balears i Pitiüses pels repobladors catalans que s'hi establiren després de la conquesta de Mallorca per Jaume I, de la qual celebrem en aquesta tardor el set-cents cinquante aniversari. Menorca i Eivissa s'integraren a la catalanitat més tard, però totes dues també a base de repobladors catalans, en el mateix segle XIII i com a conseqüència de la conquesta esmentada.

Per això l'únic nom escaient i reconegut com a científicament vàlid per al parlar d'aquestes Illes és el de CATALÀ.

*Taula de presentació
del Congrés de
Cultura Catalana
a Mallorca.
D'esquerra a dreta:
Gonçal Castelló*

*(del País Valencià),
M.A. Capmany,
Francesc de B. Moll
i Gregori Mir*

(Foto V. Matas).

LA LITERATURA CATALANA A MALLORCA

Josep M. Llompart

Retrats dels
poetes mallorquins de
la Renaixença (1873).
Un veritable
«senat poètic».

Margarida Caymari,
Victòria Penya,
Manuela de los
Herrerros,
Josep Lluís Pons,
Guillem Forteza,

Bartomeu Ferrà,
Pere d'Alcàntara Penya,
Miquel Victorià Amer,
Tomàs Aguiló,
Jeroni Rosselló,
Maria Aguiló,
Josep Tarongí,
Tomàs Forteza,
Gabriel Maura,
Mateu Obrador i
Ramon Picó i
Campamar.

La literatura catalana a Mallorca s'inaugura amb l'extraordinària personalitat de RAMON LLULL (1235?-1315), que, per la seva dimensió universal, transcendeix absolutament el context insular. Creador del català literari, autor d'algunes de les obres més importants que s'han escrit en la nostra llengua —**Libre de Contemplació, Blanquerna, Libre de Meravelles, Arbre de Ciència**, etc.—, Ramon Llull és, d'altra banda, una fita essencial en la història del pensament europeu. Tot i amb això, apareix dins l'àmbit mallorquí com una figura aïllada, sense precedents i sense derivacions immediates en el camp de la creació literària. A partir d'ell, en efecte, les aportacions que fa Mallorca a la literatura catalana medieval són més aviat de segon ordre, amb la sola i relativa excepció d'Anselm Turmeda.

Dins la segona meitat del segle XIV caldria esmentar el dominicà fra ANTONI GENE-BREDA, si tinguéssim la certesa que era mallorquí i que la traducció del **De consolatiōne Philosophiæ** de Boeci, feta cap a 1360 i dedicada a l'infant Jaume de Mallorca (fill de Jaume III), és seva i no de fra Pere Saplana. Sembla en canvi més segura la mallorquinitat del preceptista BERENGUER D'ANOYA, autor d'un breu tractat de retòrica titulat **Mirall de trobar**, que pot ésser datat al començament del segle XIV. Més relleu tenen, en aquest mateix segle, GUILLEM TORROELLA (n. 1350?), que va escriure un interessant poema narratiu de caràcter novel·lesc, **La falla**, on recull alguns aspectes de la llegenda del rei Artús, reflectint la difusió assolida aleshores per la «matèria de Bretanya», i NICOLAU DE PACHS, sobrecoc i algtzir de Joan I, que, amb la seva **Doctrina moral** (recull i comentari de màximes de molt diversos autors), ens deixà una de les obres més notables d'aquest gènere dins la literatura catalana de l'època.

Anselm Turmeda

En el trànsit del segle XIV al XV presenta especial interès l'enigmàtica figura del ja al-

Fragment de la
llista dels títols
de les poesies
de Verdaguer, que
aquest deixà a
Marià Aguiló
en ocasió del seu
primer viatge

a Barcelona (1865).
És autògrafa
d'Aguiló, però
no signada
(Manuscrit
cedit pel senyor
J. M. de Casacuberta).

ludit ANSELM TURMEDA (1325?-1432?), menoret franciscà convers al mahometisme, que, esdevingut musulmà influent, ocupà el càrrec de cap de duanes a Tunis. D'escassa originalitat però profundament personal, l'obra de Turmeda reflecteix, tant com la seva biografia, el trasbals de la crisi europea del seu temps, que tingué a Mallorca greus conseqüències. Dins aquesta consciència crítica cal situar les seves **Cobles de la divisió del regne de Mallorca** (1398), el **Libre de bons amonestaments** (1398) i la més divulgada de les seves obres, la **Disputa de l'ase** (1417), avui només coneguda gràcies a una versió francesa impresa el 1544.

L'incipient humanisme del segle XV té el seu representant amb FERRAN VALENTÍ (+ 1476), autor d'una traducció de les **Paradoxes** de Ciceró, que cal datar cap a 1450, precedida d'un pròleg força curiós per quant és el més antic precedent d'un assaig d'història de la literatura catalana.

El teatre religiós

Com a tot arreu, es va desenvolupar al llarg de l'Edat Mitjana un teatre religiós d'arrel litúrgica, centrat en els Misteris de Nadal i de Pasqua i en les vides de sants. Les quarantenu consuetes mallorquines copiades a partir dels anys 1598 i 1599, entre les quals destaca una reeixida **Representació de la Mort**, acrediten una relativa riquesa de la dramaturgia religiosa a l'illa. Reminiscències actuals d'aquest teatre són el cant de la Sibilla, que s'interpreta encara a les esglésies de Mallorca la nit de Nadal, i la representació d'**Els Reis**.

Tradicionalisme

A les darreries del segle XV i començament del XVI, podem observar en la litera-

15. La nit a Sant Joan. (77 divi. not.)
16. Cap al vespre. (notab. ?)
17. La pubilla d'Orn. (pauca caballeresca)
18. La nina del tingle. (sequitillas not.)
19. La verge a Palau. (graciosa not.)
20. La farigola (la dia d'Ascensió)
21. La espigolera (corta pop.)
22. La ventura d'en Samarió. (vulgar)
23. A nia barqueta (amor)
- = 24. Los camillayres. (notable a costumbres)
- 25. Lo follet (curiosa not.)
- 26. Las tres parantas. (cavall. pop.-emb. not)
27. Sent d'amors. (not)
- 28. Lo robo de nra Maria. (cuento notab.)
- 29. Lo nin dels meus amors (notable ingenu)
30. L'esqueix de clavellina (cort. moral)
- 31. Madrigals y moras (cort. asonanti a i-moral)
32. La monja y lo soliat (romantica)

Gabriel Alomar en companyia de diversos personatges progressistes i Mossèn Alcover amb la seva família. Algú pot dir que aquests dos grups representen dues Mallorques. Tanmateix, però, ningú no podrà escatir quina és més autèntica. Totes dues ho són (Fotos V. Matas).

tura mallorquina d'expressió catalana un acusat tradicionalisme enfront de la nova mentalitat i dels nous estils del Renaixement. Aquest sentit medievalitzant té l'obra en prosa **Spill de bé viure i de bé confessar** (1515), seguida d'una **Adoració de les cinc plagues de Jesucrist**, en vers, de les quals és autor JAUME D'OLESA. Igual actitud reflecteix la producció literària del seu fill, FRANCESC D'OLESA (+ 1550), poeta vulgar, però amb accents d'emotiva sinceritat a l'**Obra del menyspreu del món**, i autor d'una interessant i significativa **Nova art de trobar** (1538), encaminada a actualitzar i fer reviuire la tradició trobadoresca de les escoles de Tolosa i Barcelona, en oposició als corrents poètics renaixentistes.

Castellanització

De tota manera, al llarg dels segles XV i XVI es va imposant la castellanització. Són cada vegada més abundosos els escriptors bilingües i fins i tot els que s'expressen exclusivament en llengua castellana. Tant els uns com els altres —particularment aquests darrers— acusen una marcada influència de les formes literàries del barroc castellà, del qual ofereixen una versió provincial, mímica i pobra. L'impacte del teatre castellà del XVII es fa evident, per exemple, a la **Comèdia de la general conquesta de Mallorca** de PERE ANTONI BERNAT. Dins aquest context, presenta una certa originalitat l'obra poètica catalana de RAFAEL BOVER (s. XVII), que es fa eco dels temes i els estils garcilasians. També és remarcable, per la seva importància dins la historiografia mallorquina, la **Història i siti de Mallorca** de JOAN BINIMELIS (1538-1616), inèdita encara, que va ser traduïda al castellà pel seu autor amb el títol de **Nueva historia de la isla de Mallorca**.

Interès creixent per l'idioma

El segle XVIII mallorquí, fins ara escassament estudiat, significa —a part la desaparició de les anquilosades estructures polítiques autòctones com a conseqüència de la «Nova Planta»— alguns canvis profunds en el pensament i en les actituds de la minoria dirigent, que va assimilant els corrents de la Il·lustració. Es planteja una política de redreç econòmic i cultural, centrada entorn de la «Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País», fundada el 1778, que, dins la mesura possible, va realitzar una labor positiva i eficaç. Si bé aquesta política anava orientada en l'aspecte lingüístic a accentuar la castellanització, es va observant, de part dels il·lustrats mallorquins, un interès creixent per l'idioma i pels problemes que comporta, com ho demostra la redacció d'alguns diccionaris, gramàtiques i ortografies. El nombre d'escriptors en català més aviat augmenta, si bé llur obra ha romàs gairebé del tot inèdita i es troba avui dispersa a miscel·lànies i fons documentals.

La literatura culta de l'època té com a manifestació més interessant la poesia satírica i festiva, imitadora sovint de les formes populars. En aquesta línia és ben notable GUILLEM ROCA I SEGUÍ (1742-1813), que en la **Fàbula burlesca de Píramo i Tisbe** presenta la versió caricatural, a la manera barroca, d'un mite clàssic. En canvi una altra compo-

sició seva, la **Fàbula jocosa de l'àguila i el escarabat**, escrita en alexandrins, s'acosta al neoclassicisme francès. Una altra personalitat a destacar és la de Josep Togores i Zanglada, COMTE D'AIAMANS (1767-1831), membre eficient de la Societat d'Amics del País, traductor al català de les **Noches lúgubres** de Cadalso, que va concretar les seves inquietuds lingüístiques en la confecció d'un **Diccionari mallorquí-castellà** i d'una **Ortografia de la llengua mallorquina**. L'obra poètica que coneixem del Comte d'Aiamans pertany al gènere festiu, si bé en algunes composicions apunta una mena de sentimentalisme que, amb certes reserves, podem qualificar de pre-romàntic. Esmentem, finalment, el poeta bilingüe JOAN DE SALAS I COTONER (1741-1817), autor d'una de les poques aportacions mallorquines al teatre culte del XVIII: el drama **Marc Antoni**.

La poesia tradicional popular

Ara bé, al costat d'aquesta literatura culta, assoleix gran impuls en el segle XVIII la poesia tradicional popular, tant religiosa com profana (goigs, romanços, glosses, etc.). Alguns glossadors gairebé professionals arriben a adquirir un prestigi mític, com per exemple SEBASTIÀ GELABERT (1715-1768), conegut popularment per «En Tià de Sa Real», un interessantíssim personatge, autor així mateix d'algunes peces de teatre, al qual s'arribaren a atribuir poders màgics. D'altra banda, també es perpetuen, al marge del teatre en castellà que es representava per al públic culte, les formes rudimentàries i populars de tradició medieval. En el sector profà d'aquest teatre són notables els entremesos, que, afavorits per l'afecció dels gremis menestrals, proliferen abundantment en aquest segle i al començament del XIX, aconseguint a vegades una modesta però efectiva qualitat.

La literatura mallorquina setcentista es clou pràcticament amb TOMÀS AGUILÓ I CORTÈS (1775-1856), autor d'unes faules, que l'any 1815 va publicar com a pròpia una **Rondaia de Rondaies**, copiosament reeditada. Recents investigacions han demostrat, però, que el vertader autor d'aquest opuscle és Guillem Roca i Seguí, a qui Aguiló es va limitar a copiar gairebé literalment. També GUILLEM ROCA I REUS (1793-1852), fill de l'altre Guillem Roca, ve a prolongar, ja a frec del moviment romàntic i de la Renaixença, la tradició satírica setcentista amb algunes composicions jocosos, una de les quals— el

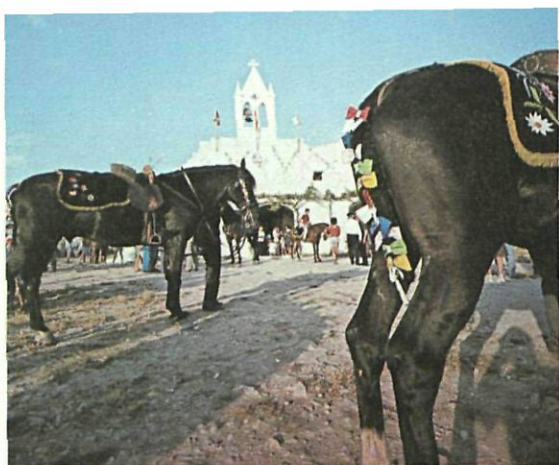
Miquel Costa i Llobera infant, retratat pel pintor Joan Mestre, i joguina de la infantesa del poeta, trobada a la seva casa natal de Pollença (Foto Mascaró-Pasarius).

Poema satíric cotra el vici i mala costum del beure— obtingué extraordinària popularitat.

La Renaixença

Per tal de perfilar els límits dins els quals va tenir lloc la resposta mallorquina al moviment romàntic de la Renaixença, cal partir del supòsit que els dos trets principals que el defineixen a Catalunya-Principat —ésser un moviment de base i no limitar-se al sector estrictament literari— s'inverteixen diametralment en projectar-se damunt Mallorca. A l'illa, doncs, la Renaixença no es planteja com un fenomen estructural, sinó més aviat

«A la vila d'Artà, dic,
jo m'hi he de casar a la bona:
donen pasterada i llit,
caixa, pastera i dona.»

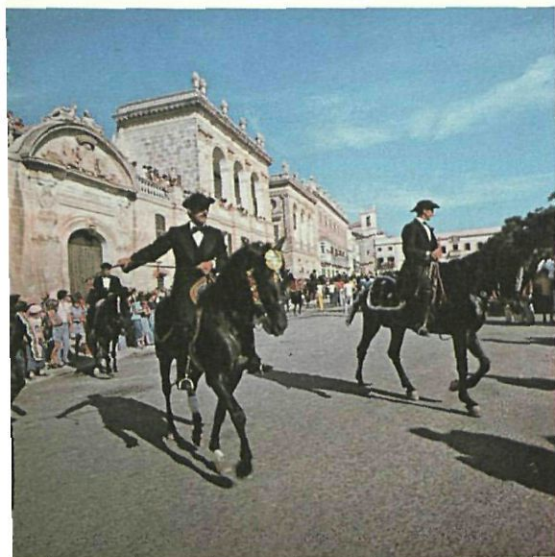
Cavallets d'Artà
(Foto V. Matas).

L'any 1840, tres escriptors joves, Antoni Montis, Josep M.ª Quadrado i Tomàs Aguiló fundaren a Mallorca una revista titulada **La Palma**. La vida d'aquesta publicació fou breu, però va deixar una empremta profunda en les minories il·lustrades. Redactada totalment en castellà, **La Palma** va representar, a escala illenca, un paper semblant al que feren certes publicacions barcelonines com **El Europeo** o **El Vapor**: servir de portaveu a l'ideari romàntic.

TOMÀS AGUILÓ I FORTEZA (1812-1884), un dels redactors de **La Palma**, que ja s'havia donat a conèixer com a poeta en castellà, va publicar l'any 1852 unes **Poesies fantàstiques en mallorquí** que li donen el títol de patriarca de la nostra literatura moderna. Els poemes de Tomàs Aguiló, a part llur valor com a mostra típica dels estils romàntics, han superat en gran mesura la prova del temps i són encara substancialment llegibles. Tenen, a més, un interès molt considerable del punt de vista lingüístic. Davant el problema que en aquest aspecte hagueren d'afrontar els escriptors de la Renaixença —la reconstrucció de l'idioma literari—, Tomàs Aguiló, amb una consciència lingüística no gaire ferma, però amb un instint molt segur, va optar per un llenguatge popular, viu, col·loquial; elaborat, emperò, amb una dignitat estètica innegable. Es tractava d'una llengua literària en estat embrionari, però indubtablement superior a la dels seus contemporanis de Catalunya-Principat. Al capdavall, això significava que el català s'havia conservat a Mallorca més pur, més ric i més flexible. La contribució, doncs, dels mallorquins a la tasca d'elaborar el llenguatge literari comú, seria considerable i de gran valor.

En 1859 tenia lloc la restauració dels Jocs Florals de Barcelona, i, amb la mirada fita en aquests certàmens, es va formant a Ma-

*Les ja famoses
Festes de Sant Joan
(o dels cavalls)
a Ciutadella (Menorca).
Cavalcada a es Born
(al fons, Torre Saura)*
(Foto P. Barceló).

com un fet superstructural, simple reflex del moviment de base que es produïa a Catalunya-Principat. La societat mallorquina no hi participa. Només una minoria intel·lectual pren consciència i s'adhereix a la Renaixença. D'altra banda, es tracta d'un fet exclusivament literari, que només molt limitadament s'estén a altres sectors culturals. Això no significa, emperò, que la Renaixença fos a Mallorca un fracàs, perquè si bé no va aconseguir de mobilitzar la pròpia societat cap a un procés de conscienciació, va produir, en canvi, una literatura sòlida, coherent, altament satisfactòria.

«Montuiri, que ets d'enfora!
que ets d'enfora i lluny d'aquí!
Jo, d'ençà que en vaig sortir,
no em som alegrada una hora.»

Cossiers de Montuiri
(Foto V. Matas).

llorca un grup de poetes molt característics de l'aspecte més conservador del romanticisme. Mancats de personalitat original i sense gaires coses a dir, escriuen segons el model a la moda, repetint uns mateixos tòpics. Els temes que tracten són limitats i ajustats a les exigències dels Jocs Florals: la narració de llegendes i de gestes medievals, imaginades o deformades per la fantasia romàntica; les odes patriòtiques inflades de retòrica; la imitació més o menys reeixida de la poesia tradicional; el sentiment religiós sense problemes ni profunditat, o la tendresa lírica més elemental. Tot i així, no manquen poetes dotats de veu personal, o que ofereixen interès per algun aspecte concret.

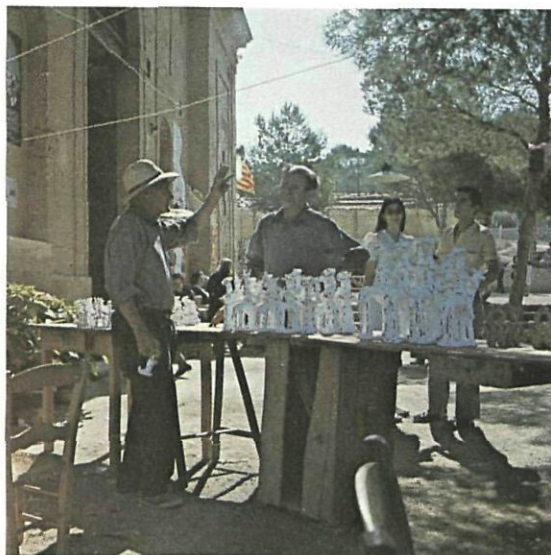
En aquest darrer cas es troba JERONI ROSSELLÓ (1827-1902), exemple típic d'erudit provincial dels temps romàntics. Cal dir que la seva glòria més legítima és la d'haver iniciat l'edició moderna de les obres de Ramon Llull. La seva poesia pot interessar avui, més que res, pel contrast que ofereix amb la de Tomàs Aguiló en l'aspecte lingüístic. Rosselló, en efecte, es va decantar cap a un llenguatge arcaïtzant, arribant a inventar un idioma altisonant, absurd i fins i tot grotesc, amb el qual intentava reproduir el dels clàssics medievals.

Més eficaç és sens dubte la poesia de TOMÀS FORTEZA (1838-1898), filòleg notable, autor de la primera gramàtica històrica catalana estructurada sobre bases científiques. Tomàs Forteza no és un poeta extraordinari, però sí un excel·lent artesà del vers. Posseeix, a més, dues qualitats no gens comunes en el seu temps —cordialitat i sinceritat—, mercès a les quals pogué escriure alguns poemes plens de senzillesa, reveladors d'una sensibilitat molt fina.

Dos personatges il·lustres

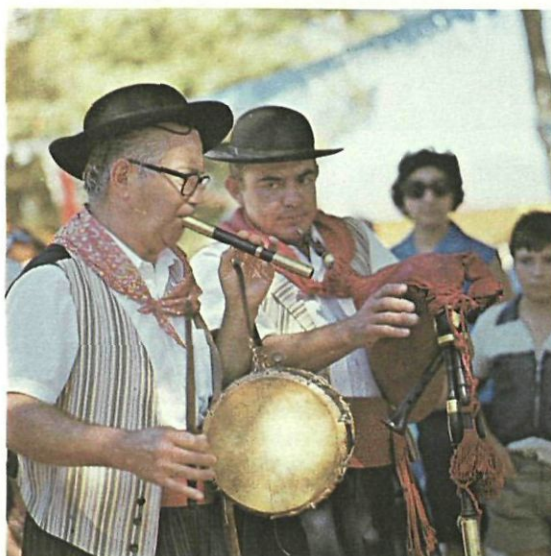
Però dins el grup de poetes romàntics destaquen, per damunt dels altres, dos personatges il·lustres: Marian Aguiló i Josep Lluís Pons i Gallarza. L'obra, transcendent els límits de l'època a la qual pertany, ha aconseguit d'arribar fins a nosaltres conservant una bona part de frescor i vigència.

MARIAN AGUILÓ (1825-1897) és un dels grans promotors de la Renaixença. En aquest aspecte la seva labor fou, tant a Mallorca com a Barcelona i València, infatigable i fructífera. Es va lliurar a la recollida de cançons i de romanços populars i a la recollida de materials per a l'elaboració d'un

«Un oller de Sant Marçal Sant Feliu va dur a Llubi; no va tenir p'és camí cap ungra que li fes mal.»

Mercat de Siurells a Sant Marçal (Foto V. Matas).

Al mercat de Siurells, a Sant Marçal, músics amb xeremia, flabiol i tamborino (Foto V. Matas).

gran diccionari. Va estimular l'edició de textos medievals, i, en general, totes les seves activitats s'encaminaren a l'enaltiment de la llengua i de la cultura catalanes. Fou un dels mallorquins que, en el seu temps, tingueren idees més clares en relació als objectius de la Renaixença. De fet, projectava cap al futur la seva fe de somniador, intuïnt les possibilitats d'una llengua que estimava profundament. Per això la poesia de Marian Aguiló és entusiasta, càlida i apassionada. Més que al consistori dels Jocs Florals, aquesta poesia pretén adreçar-se al poble; i és prou significatiu que un poema de Marian Aguiló — **Aubada**— hagi esdevingut una autèntica cançó popular.

En contrast amb el to apassionat, vibrant i fins i tot dramàtic de la poesia de Marian

44

Boca Espertes
Boca

Boca
Cansa

La quarta de mesurar oli

Xabronada: conjunt de sabrons d'un bigam.

Corta de mesurar oli
Corta: de litres

Ambigada de teulada: 50 cm. de biga a biga

Ambigada de sotil o pais: 40 cm. de biga a biga.

Biga ve a eser llangam de ferro

lanyissaba: canyes de canyes, clavats ab tades a les bigues per ferlo fort

Dalt la lanyissaba estenen una capa de quios

Baix de la lanyissaba a cura de dedors, se parala bonen dues passades: la primera es de quios ab cal, pero ab mes quios que cal i aixi tapen les canyes. La segona passada es de quios ab cal, pero mes carregada de cal. Aixi els tuyt biles bigues (de la teulada) romanen aixubats.

Canyes per fer ensibronades, posen les bigues que metre lluny una del altre i les posen de través. Dalt aquest bigues posen el botó de salt a baix, ab 15 cm. de buit. Demunt a perçis sabrons assos agenen les teules, que aixi se apanten ab un patró a cada banda.

El dit de una mitja: es la cura de davall que fa de besar el mitja que li vendrà de davall.

45

Esportes
Zapar una casa ab dos aygoversos (dos vorts). - hibi recullen dos capers anquila

Capers de la casa
Costat de la casa

Tramujal de teulada
La jiera que hi ha entre vertical i vertical en les teulades de quatre vorts

Tramujal

Sotils de corbades
La corbada es un vorteta de quios ab bests de teula, de biga a biga.

Entre biles bigues: una vegada que tenen les bigues a cada costat de cap a cap, a lo mes a ununt. An aquest galse s'erra la corbada

Ab les bigues que tenen de fer corbades, les perllonguen: les posen una perllonga (cabro) ab vorts i a mitjan llargaria, i aixi: una ambigada perllongada.

Per fer corbades, posen entre biga i biga el motlo o corba de fusta, que es una esquera lleugerament corbada.

Sotil de lliçanya: es que, en lloch de corbades posen entre biga i biga presses de lliçanya.

Corbades de ciment: Son com les de ciment. Cantons de sotil
Cantons de sotil
Cantons perllongats
Cantons teuladors
les fan ab bigues de ferro.

Manacor

Pàgines manuscrites i autògrafes dels quaderns personals de Mossèn Antoni M. Alcover, quan recollia dades peral Diccionari Català-Valencià-Balear. (Cortesia de Francesc de B. Moll) (Foto V. Matas).

Aguiló, JOSEP LLUÍS PONS I GALLARZA (1823-1894), nat de pare mallorquí a Sant Andreu de Palomar i arrelat a Mallorca, ofereix un exemple perfecte de serenor i d'equilibri. Home de gust exquisit, de fina sensibilitat i de profunda cultura, Pons i Gallarza era un vertader humanista, i, mitjançant la seva càtedra a l'Institut Balear, exercí un magisteri important sobre la generació jove d'aquell temps (Costa i Llobera, Alcover, Alomar, Oliver, etc.). En els poemes de Pons i Gallarza ja s'endevinen algunes de les constants més il·lustres de la poesia mallorquina posterior: el sentiment del paisatge a través d'una visió simbòlica i la vivència profunda dels clàssics llatins. No hi ha dubte que, en l'ordre estricte de la valoració literària, l'obra d'aquest poeta, el nom del qual no pot faltar a les més exigents antologies de la poesia catalana, representa el cim més alt i el producte més depurat del romanticisme insular.

Cal recordar, finalment, un altre poeta molt típic del moment. Es tracta de RAMON PICÓ I CAMPAMAR (1848-1916), un perfecte «professional» dels Jocs Florals. Manipulant els procediments floralescos, va assolir una habilitat tècnica envejable, fins al punt de poder ésser considerat un mestre del romanç històric, un gènere que va cultivar amb assiduitat a través d'un estil enèrgic i expressiu, al qual no manquen ni emoció ni bellesa.

Joan Alcover, dibuix de la revista «El Solfeo».

El camí del realisme

Coincidint cronològicament amb el grup de poetes romàntics, uns altres escriptors, tot i que adesiara retessin tribut a la poesia florasca, inicien un camí de signe diferent: el camí del realisme. El contrast que presenten aquests escriptors que cultiven la literatura costumista en vers i en prosa, amb els poetes fins ara esmentats, és molt interessant en diversos aspectes. Els floralistes — potser amb la sola excepció de Marian Aguiló — escriuen per al seu propi cercle d'iniciats; els costumistes, en canvi, escriuen per a un públic més ample i heterogeni: cerquen el diàleg amb l'home del carrer, amb la vida quotidiana, de la qual aspiren a ésser mirall i exemple. Per això no es plantegen la necessitat de crear un idioma literari. Els és prou el llenguatge col·loquial sense cap mena d'artifici. També per això se senten emposats a abandonar sovint la convencional forma poètica que donaven als seus quadres de costums, per a intentar la forma narrativa en prosa. Una primera temptativa vacil·lant, però al capdavant satisfactòria, que significa el punt de partida de la prosa mallorquina moderna. Un altre gènere la renovació del qual devem als costumistes és el teatre. I cal assenyalar que en aquest camp aconseguiren, dins els límits poc ambiciosos en els quals treballaven, algunes petites obres mestres que avui ja tenen la categoria de clàssiques.

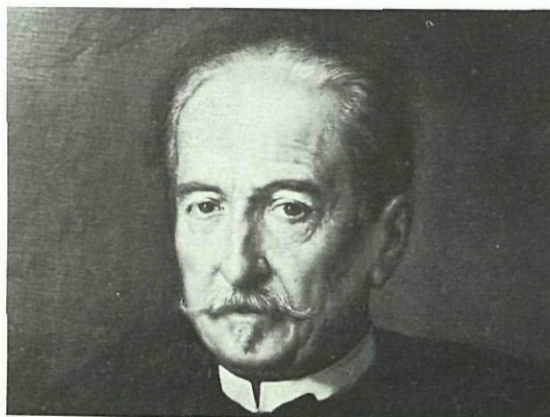
Els escriptors costumistes

Són destacables, en aquest grup d'escriptors costumistes, els noms de Pere d'Alcàntara Penya, Bartomeu Ferrà i Gabriel Maura.

PERE D'ALCÀNTARA PENYA (1823-1906) ofereix una biografia plena d'anècdotes, sovint divertides, en algun moment dramàtiques i fins i tot allisonadores, amb detalls d'honesta bohèmia. Va exercir els oficis més variats: advocat, mestre d'obres, matemàtic, músic, miniaturista... En el colomar de casa seva va instal·lar un observatori improvisat, on alternava la contemplació del vol dels coloms amb la presa de dades astronòmiques, que comunicava després al seu amic Camil Flammarion. Al llarg de la seva vida es posa de manifest una bondat extraordinària, acompanyada d'un tremp humà de gran fermesa, que fou capaç d'arribar, quan calgué, a l'heroisme. Aqueixa noble qualitat de l'esperit de l'escriptor es reflecteix en una obra desigual i despreocupada del punt de vista artístic, però animada per una gràcia i una vitalitat popular immarcescibles. Els versos costumistes de Penya, les seves proses i el seu teatre, escrits en un vivíssim, i a la vegada molt pur, llenguatge dialectal, resten com a testimoni d'una visió irònica, molt aguda i a l'ensems molt bondadosa, del petit món humil de la Ciutat de Mallorca vuitcentista.

Menys personal, però sens dubte més artista, fou BARTOMEU FERRÀ (1843-1924), poeta també i narrador de costums, autor de sainets molt notables, en els quals reflecteix humorísticament alguns aspectes de la societat del seu temps, i que constitueixen, malgrat llur modèstia, un autèntic exemple de perfecció.

De tota manera, el gran costumista de la literatura mallorquina és GABRIEL MAURA (1847-1907), autor només d'un llibre de narracions: **Aigoforts**. Aquesta única obra és prou per a situar-lo entre els nostres escriptors de primer rengle. Amb Gabriel Maura la prosa insular cobra un començament de dimensió universal, que la capacita per a superar l'abast exclusivament local que Penya, Ferrà, i fins i tot el mateix Maura, pretenien. Amb pinzellada segura i violenta, la sensibilitat de l'escriptor, una sensibilitat ombrívola, pessimista, dotada d'un humor àcid i punyent, aconsegueix crear una esperpèntica comèdia humana en miniatura, limitada a una realitat molt concreta —la menestralia i la classe mitjana més humil de

*Josep Lluís Pons i Gallarza, pintura d'Agusti Boadas fill
Foto Mascaró-Pasarius.*

*Guillem Colom, de jove.
Ara, un clàssic
(Foto V. Matas).*

la Ciutat de Mallorca en la segona meitat del segle XIX—, però vàlida en tot temps i en tot lloc. Gabriel Maura tenia excel·lents aptituds per a la novel·la. Probablement la seva manca de dedicació professional a la literatura féu que ell mateix no les prengué en consideració.

Un moment crític

Cap a 1880 la literatura insular havia arribat a un moment crític. Als dos camins empresos (el de la poesia de Jocs Florals, de signe romàntic i minoritari, i el del costumisme, de signe realista i popular), els calia una renovació superadora. La poesia florallesca era un camí acabat; el costumisme era un camí molt curt, per la senzilla raó que no pretenia arribar gaire enfora. L'esforç havia d'anar encaminat, doncs, a superar una i altra línia. De fet, aquesta superació es va produir i va donar pas a un període excepcionalment brillant: el dels grans escriptors que podem anomenar «noucentistes», no tan sols en sentit cronològic— llur època de

Pere d'Alcàntara Penya i Miquel dels Sants Oliver, dibuixos de la revista «El Solfeo».

Mitjorn

Revista Literaria de Mallorca

Se publica cada mes

Capçalera de **Mitjorn**,
la primera revista
literària de Mallorca.

Bartomeu
Rosselló-Pòrcel,
símbol de la generació
sacrificada.

plenitud se situa cap a la primera dècada del segle XX—, sinó també per tal de subratllar la coincidència d'actituds amb el noucentisme continental, que representa una etapa de normalització i d'intel·lectualització de la literatura catalana contemporània. En línies generals, hom pot afirmar que l'evolució de la literatura mallorquina passa directament del romanticisme floral al noucentisme, restant al marge del moviment modernista. Això no significa que no existeixin elements propis del modernisme en la poesia de Joan Alcover o en la del mateix Costa i Llobera; però no són aquests trets modernistes els que defineixen i donen fesomia pròpia als grans poetes mallorquins. No tan sols això, sinó que, de manera expressa, tant l'un com l'altre manifestaren reserves i reticències enfront d'aquell corrent, i fins i tot en refusaren totalment alguns dels aspectes. En realitat, els únics escriptors mallorquins d'entre

els dos segles que podem considerar inserits dins el corrent modernista, o, si més no, clarament influïts pel modernisme, són els qui abandonaren l'illa i s'establiren, per més o menys temps, a Barcelona: Miquel dels Sants Oliver, Gabriel Alomar i Joan Torrendell.

El noucentisme

El noucentisme mallorquí significa, per una banda, el plantejament del fet literari insular en un nivell superior, i, per una altra banda, una certa aristocratització d'aquest mateix fet literari, al qual els costumistes, amb tenacitat, amb entusiasme i amb esforç, havien pretès de donar una projecció decididament popular.

Entre les figures inicials de la nova època, cal esmentar MATEU OBRADOR I BENNÀS-SER (1852-1909), un escriptor encara vinculat, tanmateix, al floralisme i al costumisme. Cal dir que la seva obra de creació té menys importància que la seva tasca d'erudit i de promotor d'empreses culturals vinculades a la Renaixença. En aquest darrer aspecte cal destacar que fou el fundador dels setmanaris **L'Ignorància** (1879) i **La Roqueta** (1887), òrgans de difusió de la literatura costumista; que va dur a terme importants edicions de textos lul·lians, i que va col·laborar en la creació de la Institució Mallorquina d'Ensenyament, una de les més avançades i exemplars empreses pedagògiques de la Mallorca de les darreries del XIX. L'obra poètica de Mateu Obrador, sense ésser extraordinària, és molt estimable i ofereix especial interès per quant ve a significar una mena de compendi o inventari dels diferents estils floralescos. La seva expressió més personal se situa en el to menor, intimista, lleugerament becquerià —prou abundant en el floralisme final—, o en la cançó senzilla i popularitzant. En aquesta darrera línia va aconseguir un encert total amb el bellíssim **Vou-veri-vou**, una cançó de bressol que, musicada per Honorat Noguera, s'incorporà immediatament al cançoner popular.

Miquel Costa i Llobera

Qui pròpiament inaugura el nou període, que en rigor marca el començament de la literatura mallorquina contemporània, és MIQUEL COSTA I LLOBERA (1854-1922).

Una vocació sacerdotal tardana, la profunda influència d'uns anys de residència a Roma, el ritme quotidià d'una existència assossegada, i una mort èpica, de poeta, escaiguda sobtadament mentre predicava en el convent de les Tereses de Ciutat el panegíric de la santa titular, són les fites d'una biografia sense sodrats, però en la qual s'endevina una melangia fonda, matisada de decepcions, d'enyoraments, del sentiment tràgic del temps i de la mort. Tot això sota un vel d'elegant reserva; la mateixa elegància i la mateixa reserva que caracteritzen l'obra del poeta. Per tal de definir, en síntesi, aquesta obra, hauríem de referir-nos a la serenor assolida mitjançant el rigor ascètic, a l'equilibri, al classicisme. La constant preocupació del poeta per la forma i per l'idioma el condueixen a la impecable harmonia del vers, a la mesura i la contenció del sentiment, expressat a través d'una interpretació transcendent, simbòlica, del paisatge, i matisat sovint d'un aire subtil d'elegia.

La poesia de Costa i Llobera, que abasta el seu propi cim amb el llibre **Horacianes** (1906), significa, en suma, la plenitud d'aquella línia de classicisme humanista que havia inaugurat Pons i Gallarza, no com a actitud acadèmica, sinó com a actitud vital; una actitud estètica, però al mateix temps ètica.

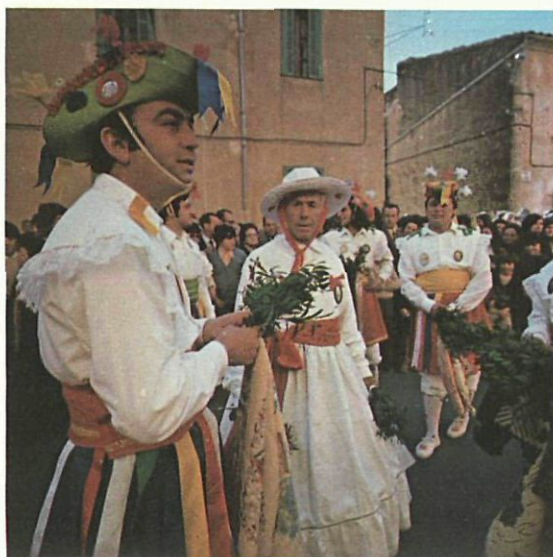
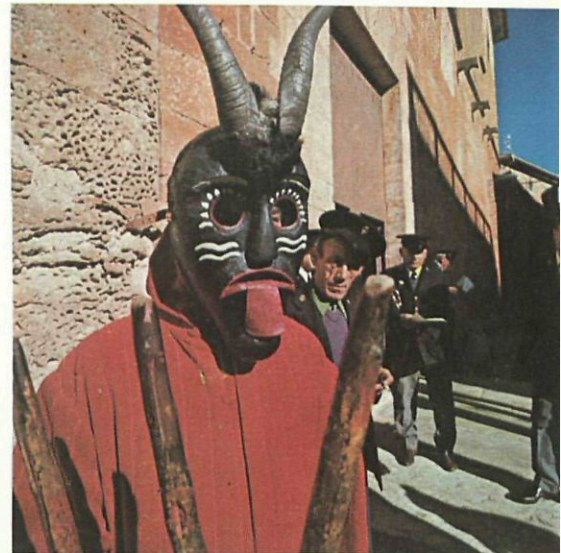
Joan Alcover

Si l'obra de Costa i Llobera procedeix de l'exemple inicial de Pons i Gallarza, no hi ha dubte que la de JOAN ALCOVER (1854-1926) s'integra en el corrent apassionat, vehement, cordial, que havia inaugurat Marian Aguiló. És, fins a cert punt, el contrast entre la reserva un poc distant i la donació absoluta, immediata, sense cap mena de rubor. La història d'Alcover és exemplar. Joan Alcover era un respectable poeta provincià, un poc frívol, més aviat superficial, d'expressió castellana i a la moda, que, doblegats els quaranta anys, es va topiar per primera vegada amb la poesia de veritat. En el procés de la crisi humana i literària d'Alcover va influir profundament la pèrdua d'uns éssers estimats. Escomès per la mort, se'n defensà a cops de poesia. Va rebutjar l'idioma que havia emprat fins aleshores, «com el contacte de quelcom inexpressiu, fred i metàl·lic», i proclamà, amb intransegüència de convers, la necessitat que l'escriptor artista mallorquí s'expressi en llengua catalana.

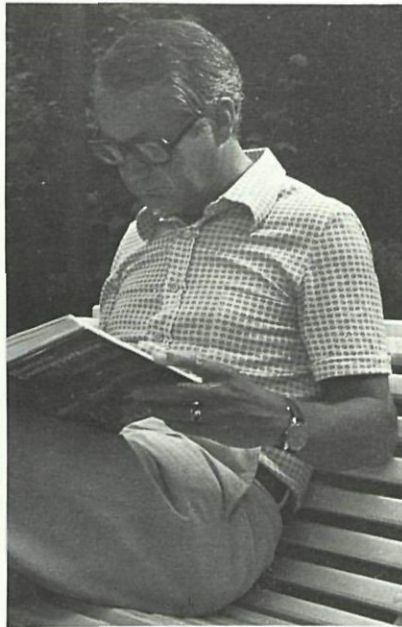
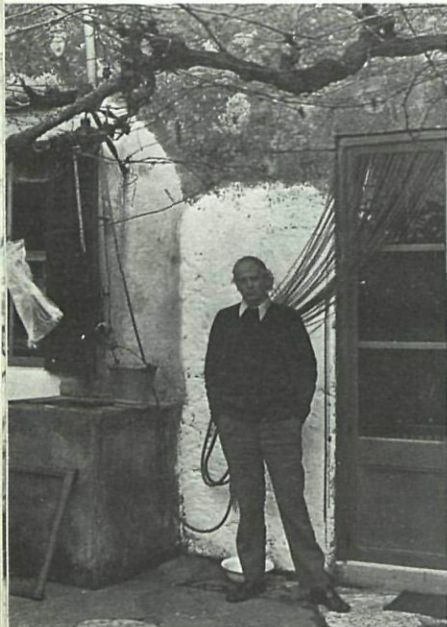

*«No hi ha estrella com la lluna
p'en la nit donar claror,
ni estrella més resplandor
com el sol devers la una,
A Algaida n'és gent comuna,
n'és la fina a Lluçmajor,
i a les muntanyes carbó,
i, a Lluç, l'aigo més fina»*

*«D'estiu, com un hi arriba,
bé pot anar acalorat.
I a Alaró bon tabac,
i a Binissalem bon vi;
un homo, en anar-hi,
pot agafar un bon gat».*

*Dansaires,
cap de dimoni
i altres personatges
dels cossiers
d'Algaida
(Fotos V. Matas i
P. Barceló).*

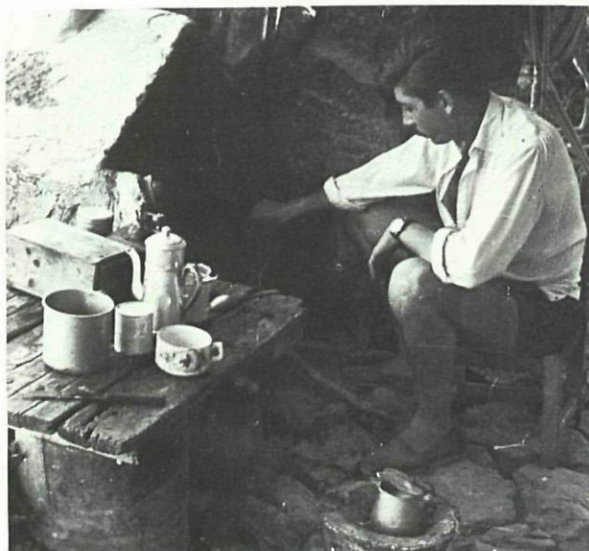
*D'esquerra a dreta:
Josep M. Llompart,
Llorenç Moià
(Gilbert de la Portella),
Miquel Forteza,
el qual fou, durant
molts anys,
el degà dels
nostres poetes;
Enric Moreu-Rei,
Francesc de B. Moll i
Josep M. Palau i Camps.*

*Blaï Bonet,
a casa seva,
a Santanyi.*

*Miquel Àngel Riera,
un valor actual
de la literatura*

*Baltasar Porcel
a casa seva,
a Andratx.*

*(Fotos Mascaró-
Pasariu i V. Matas).*

Dos únics llibres, **Cap al tard** (1909) i **Poemes bíblics** (1919), garanteixen al nostre poeta un lloc d'honor en la literatura catalana de tots els temps. Ja hem apuntat el matis diferencial bàsic entre la poesia d'Alcover i la de Costa i Llobera. Els dos poetes coincideixen, tanmateix, en dos aspectes: la tonalitat elegíaca predominant i el sentiment del paisatge. Cal observar, de tota manera, que l'elegia d'Alcover no és difuminada i continguda com la de Costa, sinó concreta i abassegadora —sempre, això sí, sota un rigorós control intel·lectual i formal—, i que la comunió amb la naturalesa a través del paisatge és, per a Alcover, o bé un ideal llunyà i inassequible, o bé un símbol dramàtic, més o menys directament relacionat amb la seva tragèdia personal.

Una visió profunda i emotiva

MIQUEL DELS SANTOS OLIVER (1864-1920), a través del diferents gèneres que va cultivar —assaig, narració, poesia, periodisme—, cerca, per damunt de tot, l'expressió del nostre ésser col·lectiu. Oliver va tenir una visió profunda i emotiva del passat; el sentiment de la història —o més pròpiament de la «intrahistòria», en el sentit que Unamuno donava a aquest terme— batega constantment en els seus escrits. La poesia no és potser l'aspecte més important de la seva obra. Ell mateix es confessava un «dilettante» en aquest terreny. Tot i així, cal reconèixer que fou un poeta autèntic, i fins i tot un gran poeta. L'ànima de la vella Ciutat de Mallorca, amb els seus barris prestigiosos i reposats, la subtil presència del passat en el present, trobaren en els versos d'Oliver una evocació incomparable. La predilecció que aquest poeta sent pels temes històrics ens podria fer pensar en un retorn a les fórmules vuitcentistes dels Jocs Florals. Això no obstant, la diferència és radical. Oliver no experimenta el passat amb sentiment d'arqueòleg, sinó com una autèntica vivència; no rememora gestes ni heroïsmes, sinó que es complau expressant les llàgrimes de les coses, l'emoció de la història sentida com a matèria viva.

Limitant-nos únicament als seus treballs de creació —i advertint de passada que no menys important és la resta de la seva obra—, trobarem aquest mateix esperit, aquesta mateixa sensibilitat delicada, a les narracions d'Oliver, que, mitjançant una prosa d'elegant i equilibrada bellesa, plena

d'intel·ligència i d'un incisiu sentit de l'humor, representen la maduresa del camí iniciat en el període precedent.

Majoria d'edat de la poesia narrativa El Diccionari

Altres escriptors consoliden aquesta primera majoria d'edat de la prosa narrativa mallorquina. Un cas excepcional, i fins a cert punt marginal, és el d'ANTONI M.ª ALCOVER (1862-1932), una personalitat complexa i pintoresca, barreja de filòleg a l'europea i de pagès a la mallorquina, canonge i vicari general de la diòcesi de Mallorca, polemista estentori, iniciador entre mil peripècies del gran diccionari de la llengua catalana anomenat **Diccionari català-valencià-balear**, i autor, sense proposar-s'ho i fins i tot malgrat ell mateix, d'algunes de les pàgines més extraordinàries de la nostra prosa moderna. Una personalitat, al cap i a la fi, que defuig tot esquema i tota temptativa de classificació. Ens limitarem a consignar que Antoni M.ª Alcover posseïa el do de l'idioma, que va escriure una prosa catalana d'enlluernadora i rústega bellesa, no per un esforç conscient d'artista, sinó, senzillament, perquè no sabia escriure de cap altra manera, i que la seva obra més important del punt de vista literari és el gran **Aplec de rondalles mallorquines**, un recull de contes tradicionals que va elaborar, no amb esperit de folklorista, sinó amb la ingenuïtat d'un autèntic home del poble.

Més conseqüent amb el procés històric que consideram, mereix ésser recordat un narrador desigual, vigorós en els millors moments, però sovint un poc gris. Es tracta de JOAN ROSSELLÓ DE SON FORTEZA (1854-1935), l'obra del qual representa una certa mena de naturalisme, que fa de la mateixa naturalesa, en el sentit quasi biològic del paisatge i de l'ambient, un protagonista central de la narració.

Dins aquest corrent que amb prou reserves podem anomenar «naturalista», a través del qual se supera el modest costumisme del vuit-cents, té Mallorca una gran figura: SALVADOR GALMÉS (1876-1951), autor de la novel·la **Flor de card** (1911) i d'una sèrie de narracions breus, cruament realistes i saturades al mateix temps d'una poderosa alenada poètica, que constitueixen un dels encerts més complets de la nostra prosa narrativa. Tanmateix, Salvador

Inauguració del monument al Rei En Jaume I, a Ciutat (1929), i commemoració, en la clandestinitat, de l'aniversari de Jaume I (1963). Mn. Pere Llabrés, F. de B. Moll, Miquel Fullana, Fèlix Pons i Marquès i Joan Sbert. Festes de Cultura Pompeu Fabra 1979, El Congrés de Cultura Catalana a la Facultat de Filosofia i Lletres (Fotos Mascaró-Pasarius, i V. Matas).

«Bona vila és Campanet,
però no tenen campanes;
tenen l'església de canyes,
i es sants deuen tenir fred.»

Glosades de
camp improvisades,
a Campanet
(Foto V. Matas).

Galmés va anar abandonant l'obra literària per lliurar-se a treballs d'erudició, edició i investigació lul·lianes. Es va repetir, doncs, en alguna mesura, el cas de Gabriel Maura, i Mallorca va perdre una altra oportunitat d'aconseguir un novel·lista de gran alçada.

El segle XX

Entre la primera i la segona dècada del segle XX, es posa en evidència un fet: l'enlluernament que l'obra dels grans poetes noucentistes —Costa, Alcover— produeix entre la generació jove; la generació que podem anomenar de l'«Escola Mallorquina». Amb referència a aquells dos poetes ja es pogué parlar d'una escola mallorquina de la poesia catalana; però és millor reservar aquesta expressió per a designar els qui, més o menys explícitament, es proclamaren deixebles de Costa i Alcover, i tingueren consciència i voluntat de pertànyer a una «escola». El període de l'«Escola Mallorquina» correspon, doncs, a una època de poetes. Més concretament, de poetes orfebres, que procuren, sempre fidels i respectuosos en relació a l'ombra mítica dels seus mestres, depurar i perfeccionar l'herència rebuda, però sense tractar d'enriquir-la. Algú ha definit molt expressivament aquest període, comparant-lo al noucentista: «Al to major succeeix el to menor; al geni l'habilitat: a l'amor la tendresa; a la muntanya el pla». En aquest sentit, és simptomàtic que els poetes de l'Escola Mallorquina hagin estat magnífics traductors de poesia.

Maria Antònia Salvà

La seva màxima figura és una dona, MARIA ANTÒNIA SALVÀ (1869-1958), creadora d'una poesia subtil i intensa dins un horitzó limitat. Altres poetes notables són MIQUEL FERRÀ (1885-1947), MIQUEL FORTEZA (1888-1969), GUILLEM COLOM (1890-1979) i el gran humanista LLORENÇ RIBER (1882-1958), a qui devem, en un temps en què la prosa narrativa mereix poca atenció, un bellíssim llibre de records d'infantesa: **La miyonia d'un infant orat** (1935).

Convé destacar la presència d'alguns «heterodoxos» en relació a l'Escola Mallorquina. En primer terme GABRIEL ALOMAR (1873-1941), figura de gran relleu intel·lectual. Del punt de vista estètic, la poesia d'Alomar, tot i el seu proclamat «futurisme», coincideix amb alguns dels punts bàsics essencials de l'Escola Mallorquina. Però s'allunya d'aquesta en l'aspecte temàtic, que reflecteix sovint el noble idealisme revolucionari del poeta. Però no és en la seva obra poètica, més aviat breu, on resideix el valor més alt d'Alomar, sinó en la seva labor d'assagista i de comentarista, en català i en castellà, en gran part dispersa encara a diferents publicacions. Una obra que caldria recollir i divulgar.

Dos «heterodoxos» importants

Al llarg dels anys trenta, apareixen altres dos «heterodoxos» importants: Rosselló-Pòrcel i Llorenç Villalonga.

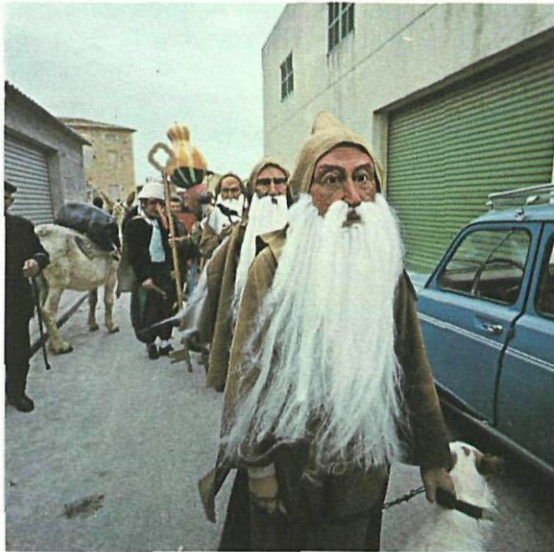
El poeta BARTOMEU ROSSELLÓ-PÒRCEL (1913-1938), símbol i exponent de la generació sacrificada, mort en plena guerra civil als vint-i-quatre anys, va recollir en una breu i apassionada aventura intel·lectual les experiències de la poesia pura —Valéry, Guillén, Riba—, del neobarroc —centenari de Góngora—, d'una certa línia popularitzant i del superrealisme. Per la seva part, el novel·lista LLORENÇ VILLALONGA (n. 1897) publicava la seva memorable **Mort de dama** (1931), sàtira intel·ligent de la societat de l'època i dels escriptors de l'Escola Mallorquina.

Hem de subratllar que Llorenç Villalonga ha continuat la seva obra després de la guerra civil. Novel·les tan importants com **Bearn**, **L'àngel rebel**, **L'hereva de donya Obdúlia**, etc., l'han convertit en el novel·lista més gran de les Illes, i en un dels més destacats i

*«El dimoni sols no jeu:
seguit pesca amb tots ets hams;
de bons, mai ne té bastants,
i de dolents no ve de deu;
i sempre seguit bestreu;
com no paga de comptants!
Com més alt los posa es preu.»*

*Ses Beneïdes d'Artà.
Personatges dimoniales
(Fotos P. Barceló).*

personals de la literatura catalana contemporània

La generació de la postguerra

La guerra civil va significar, a part la liquidació del món dels anys trenta, un tall complet en l'evolució normal de la literatura catalana a Mallorca. Després d'un període de desorientació, féu acte de presència, cap a 1950, la generació d'escriptors que podem anomenar de la postguerra, uns escriptors ja desvinculats en gran mesura de tot allò que els havia precedit. A aquest grup s'incorporen, fins a cert punt, dos poetes pertanyents, per l'edat, a la generació sacrificada: MIQUEL DOLÇ i LLORENÇ MOYÀ.

Cal destacar dos trets característics d'aquesta promoció. En primer lloc, la revolta

estètica enfront de la tradició de l'Escola Mallorquina, amb la consegüent renovació de temes i de formes expressives; en segon lloc, el conreu simultani de gèneres diversos, en contrast amb la dedicació unilateral —amb acusat predomini de la poesia— tan freqüent en els períodes anteriors. Així, BLAI BONET, sense abandonar la poesia, es dedica assíduament a la novel·la; LLORENÇ MOYÀ, també poeta, es decanta amb insistència cap al teatre, i JAUME VIDAL ALCOVER, que ha publicat diversos llibres de poesia i de narració, ha realitzat fecundes experiències en el camp escènic.

Al llarg dels anys cinquanta i seixanta es van afegint a la nòmina alguns autors més joves, com els poetes MIQUEL BAUÇÀ, GUILLEM D'ÉFAK i BARTOMEU FIOI, el poeta i

novel·lista MIQUEL ÀNGEL RIERA, i un escriptor de carrera molt brillant, BALTASAR PORCEL, autor dramàtic en els seus començos i més tard novel·lista i periodista d'envejable prestigi.

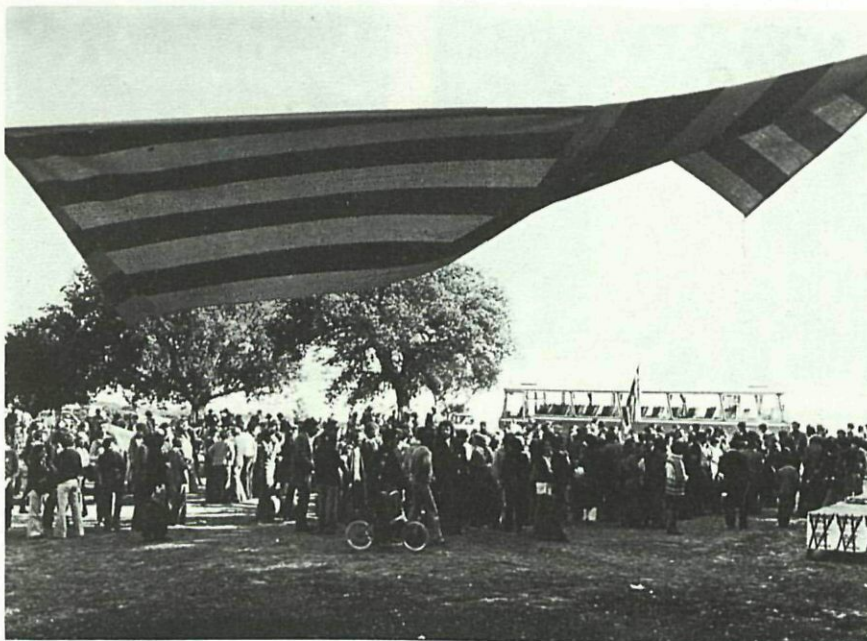
Realisme i embranzida

Dues notes caracteritzen, sobretot, la literatura de la dècada dels seixanta: l'assumpció del realisme històric per part dels poetes més joves —JAUME POMAR, GUILLEM FRONTERA, també novel·lista rellevant, etc.—, i l'embranchida de la prosa narrativa, sobretot de la novel·la, acompanyada d'una progressiva subvaloració de la poesia. GABRIEL JANER MANILA, ANTÒNIA VICENS, MARIA ANTÒNIA OLIVER, etc., aconsegueixen amb les seves novel·les premis importants i centren en gran part el període de transició entre les dues dècades.

Fins aquí, la història pròpiament dita. Com a balanç provisional de la dècada dels setanta, caldria assenyalar en primer terme una represa de la poesia, orientada ara, sobretot, cap a la investigació de les possibilitats expressives del codi lingüístic, i fins i tot cap al plantejament d'altres codis diferents del tradicional. Mentrestant, s'han mantingut i consolidat, amb l'aportació de nous valors, la narrativa —novel·la i conte—, i s'han fet temptatives, cada cop més reeixides, de trobar una via vàlida per al teatre.

Fóra prematur, i exposat a possibles injustícies, de fer esment dels noms ara com ara més destacats dins les noves promocions. Entre elles i els poetes vuitcentistes que assistien, burgesos i erudits, a la festa dels Jocs Florals, es fa patent la tibantor d'un fil que, a través del temps, els uneix tots en una estreta comunitat. És la història d'un petit país que s'esforça per retrobar la seva veu legítima.

Presentació de l'avantprojecte d'Estatut, a Cura (Foto V. Matas).

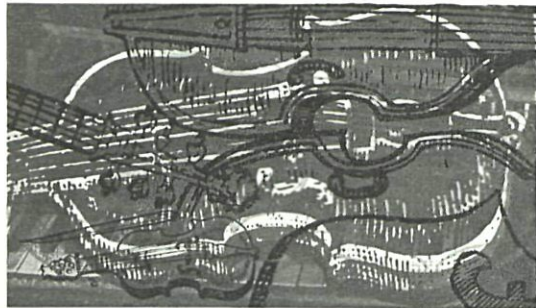
antologia històrica
de la música catalana

Edigsa
10 56
STEREO

ANTONI SOLER

QUINTETS num. 5 i 6

MONTSERRAT CERVERA i ANDRÉE WACHSMUTH,
violins ANDRÉ VAUQUET, viola MARÇAL CERVERA,
violoncel/ CHRISTIANE JACCOTTET, clavicembal

Disc d'Antoni Soler,
editat per Edigsa i que
forma part de la seva
Antologia Històrica
de la Música Catalana.

ANTONI SOLER

Dos-cents cinquanta anys del naixement (1729-1783)

Montserrat Albet

ANTONI Soler i Ramos fou una de les personalitats musicals hispàniques més notables de la segona meitat del segle XVIII en el camp de la creació i de la teoria musical. Nasqué a Olot, on fou batejat el dia tres de desembre de 1729; el seu pare, Mateu Soler, era músic del regiment de Numància i procedia de Porrera, Priorat, mentre la seva mare era originària de Daroca, Saragossa.

Soler ingressà a l'edat de sis anys a l'Escolania de Montserrat, centre que li oferí una acurada i profunda educació musical. Quan tenia vint-i-dos anys guanyà per oposició el càrrec de mestre de capella de la seu de Lleida, del qual no prengué mai possessió. L'any 1752 acceptà de ser organista i monjo del monestir dels Jerònims de l'Escolania, comunitat religiosa a la qual pertangué fins que morí, més de trenta anys més tard, el vint de desembre de 1783.

A l'Escolania gaudi d'un gran prestigi, fou mestre de l'infant Don Gabriel, per al qual compongué obres de música de cambra, i sobretot creà la quasi totalitat de la seva àmplia producció, que comprèn unes set-cents obres. En el camp profà destaquen sis concerts per a dos orgues, cinc quintets, en certa manera vinculats al nou estil de la música de cambra de l'escola de Mannheim, un gran nombre de sonates per a clavecí, així com passos o intents, etc. En la música religiosa hi ha tota mena de gèneres cultivats a l'època: misses, himnes, motets, lletanies, més de cent villancicos, cantates, Benedicamus, Magnificat, salms i seqüències; i la música teatral la integren sainets, comèdies, loas, entremesos, actes sacramentals, etc.

Moltes de les composicions de Soler han restat inèdites, perquè tant la impremta del seu temps com la posterior no han editat sinó una part de la seva música. La seva personalitat com a teòric musical es concretà en el llibre **Llave de la modulación y antigüedades de la música** (1762), publicació d'un gran interès que provocà una dura polèmica.

La influència de Domenico Scarlatti, resident a la cort espanyola des de 1729, és present en les millors obres de Soler dedicades al clavecí. Les principals característiques del seu art conegut fins ara són l'elegància i l'expressivitat, així com la incorporació d'elements musicals procedents del folklore, especialment del català i del flamenc. Hi ha també en les sonates i altres peces per a clavecí una imitació del so de la guitarra, quan les seves cordes són puntejades, la qual cosa és possible gràcies a la vinculació entre la manera de produir el so en els dos instruments.

L'estil de Soler és, en part, convencional i galant com correspon a l'estètica del rococó musical, però porta en ell, en una síntesi feliç, el record sonor d'un passat arcaic, renaixentista i barroc, i l'anticipació de la sensibilitat romàntica.

AUGUST PI I SUNYER, UNA LLIÇÓ PERMANENT

Centenari del naixement (1879-1965)

Oriol Casassas

UN dia de l'any 1962, el president de Venezuela es traslladà a casa del professor August Pi i Sunyer per tal de lliurar-li una distinció que li havia estat concedida. Va dir unes paraules —unes paraules plenes d'afecte— que podrien, molt bé, ésser preses com a síntesi de l'extensa obra i de la llarga vida del nostre savi biòleg: «Ha sembrat llavors de ciència i de civilitat.»

El dia dotze d'agost va fer cent anys de la naixença d'August Pi i Sunyer. La seva biografia —la dedicació a la docència i a la recerca, la contribució a l'ordenament universitari, l'activa participació en la vida acadèmica, les distincions que li foren concedides, l'obra escrita científica i literària, etc.— podrien molt bé ocupar tot un volum. I una simple enumeració de les dades sobresortints de la seva vida ja ha estat referida en múltiples publicacions. Per aquestes raons, ara, potser s'escau de dir, només, que August Pi i Sunyer «sembrà llavors de ciència i de civilitat» i, per això, la seva vida fou i és una lliçó permanent.

Fou un treballador incansable

Quan tenia vint-i-tres anys va ésser designat professor auxiliar de Fisiologia a la Facultat de

Medicina de Barcelona i ja no descansà mai: fou catedràtic —a Sevilla, al Laboratori Municipal i a la Facultat de Barcelona, a Buenos Aires i a Caracas—, i creà i dirigí Escoles —l'Institut de Fisiologia de Barcelona i el de l'Argentina, i l'Institut de Medicina Experimental de Veneçuela— d'una eficiència molt difícil d'igualar. Practicà la recerca i va escriure un total de 18 llibres i més de 200 treballs científics; i encara tingué temps per a fundar societats i organitzar-les, per a presidir eficaçment institucions i congressos i per a dirigir publicacions periòdiques. I per a estimar els seus col·laboradors.

Fou més fort que les adversitats

A punt de complir seixanta anys, ho hagué d'abandonar tot i es traslladà a Veneçuela amb un únic bagatge —com diu un dels seus deixebles—, el de la seva Ciència i la seva Consciència. Anà a Veneçuela, no a rebre sinó a donar, i obrí, amb una tenacitat il·lusionada, nous horitzons a l'activitat cultural del país que l'acollia. Ni l'esfondrament del trenta-nou ni la profunda enyorança l'atuïren.

Visqué i bategà en un ampli món

La seva intensa i extensa —i profitosa— obra de científic podria omplir diverses vides. Però el seu noble cap i el seu cor immens no es l'imitaren al clos reduït de la Ciència. Estimà la música, estimà el mar, estimà la literatura... i excel·lí en totes aquestes coses. Que avui, encara, en una passejada pel «vell camí de Castelló, sota el sol d'un ras matí d'hivern», —per la influència de les seves paraules— «els arbres desfullats esqueixen el cel i les branques tràgiques es destaquen estrictes», però ens fan una companyia infinita.

Fou un home de vigoroses arrels

Mai, ni en els moments adversos ni per la boirina dels temps, no s'afeblí la seva permanent i

enamorada fidelitat a la terra. Havia estimat el país en el cel i en el mar, en la llengua i en les institucions i —des de la seva elegant humanitat— l'estimà sempre. Al Centre Català de Caracas; o a París, per exemple, quan a la Unesco li fou atorgat el premi Kalinga. I fins als darrers dies, quan es creia embarcat camí de Roses i preguntava: «Com és que tardem tant a arribar-hi? És que encara tenim el vent de proa?»

August Pi i Sunyer és una lliçó total que ens convidria molt d'aprendre.

SISÈ CENTENARI DEL NAIXEMENT DE FELIP DE MALLA

Sis-cents anys del naixement (1379-1431)

Josep Perarnau

ENCARA que no en sapiguem la data precisa, podem afirmar que l'any 1379 o el 1380 naixia a Barcelona, darrera mateix de la Casa de la Ciutat, en un edifici veí de l'antic Monestir dels templers, el qual en aquells moments s'havia transformat en Palau Reial Menor, un nen que amb el temps es convertiria en una gran figura d'aquest país: **Felip de Malla**.

*La seva família era de les més representatives d'aquella burgesia barcelonina que forjà la ciutat. El seu pare, Andreu, era l'amo dels encara ara recordats «Molins d'En Malla», situats prop de Sant Pere de les Puel·les; havia estat diversos anys un dels cinc Consellers del Consell Municipal barceloní; també ho fóra el seu germanastre, Gilabert, el qual, de més a més, seria un dels encarregats, l'any 1400, de muntar la **Taula de la Ciutat**, la primera banca oficial de la història de Barcelona. Fill d'un segon matrimoni del seu pare, el fadrister Felip anà destinat a la carrera eclesiàstica, la qual començà com a sclaris, sembla, de l'Escola de Gramàtica i Arts de la Ciutat. Hom creu que seguí estudis en l'Estudi General de Lleida i, certament, a París on, a causa de les relacions de la seva família amb Benet XIII, aleshores papa d'Avinyó, entrà en relació amb el grup d'humanistes de la cort del duc d'Orléans, entre els quals destacava Nicolau de Clamanges; allí descobrí els clàssics antics, en un marc que cercava d'agermanar-los amb les riqueses de la Bíblia i de tota la tradició cristiana.*

*Tornà a Barcelona el 1408, amb el títol, per a ell important, de mestre en Teologia, el cultiu de la qual no sols no abandonà mai, ans el convertí en autor d'un dels llibres, certament no fàcils, on la llengua catalana ha arribat a més altura: el **Memorial del peccador reemut** (redimit), en el qual es deixà portar per les dues forces conjuntes del cristianisme i de l'antiguitat clàssica.*

Ultra l'activitat d'escriptor, la llarga vintena d'anys que van del 1410 a la seva mort (1431) estigué plena de serveis a la cosa pública, tant en el seu vessant civil com en l'eclesiàstic. Representà el Capítol de la Seu de Barcelona en el Parlament de Catalunya aplegat a Tortosa després de la mort de Martí l'Humà, abans del Compromís de Casp, i jugà, segurament sense veure'n la transcendència futura, a favor de les conveniències de Benet XIII i, per tant, a favor de Ferran d'Antequera; fou ambaixador a Anglaterra i a Escòcia dels dos personatges acabats d'esmentar i, en tornar d'aquesta ambaixada, com sant Vicent Ferrer, abandonà Benet XIII quan aquest féu el sord al requeriment formal de tot el Concili de Constança a renunciar als seus possibles drets al papat, presentat durant les vistes de Perpinyà (tardor del 1415) per l'ambaixada d'aquell concili, que fou presidida per l'emperador Segimon. Fou, després, ambaixador en les darreres etapes del mateix concili i, sense ésser cardenal, fou elegit representant dels quatre regnes d'Hispania per prendre part en l'elecció del papa de la unió, Martí V (novembre del 1417), en la qual sembla que féu un paper important i de la qual ens ha deixat una descripció de gran altura literària en una carta famosa. De retorn a Catalunya, tot i haver caigut momentàniament en desgràcia del rei Alfons, mal anomenat pels seus aduldors italians «El Magnànim», repregué la seva activitat pública fins a convertir-se en Diputat Primer de la Generalitat de Catalunya durant el trienni 1425-1428. Fou en aquest càrrec on donà tota la seva talla: d'administrador prudent, d'home conscient del compliment del deure, de treballador endurit; sobretot, defensà aferrissadament, contra les vel·leïtats reials, les lleis constitucionals de Catalunya i la necessitat peremptòria del Principat d'ésser objecte d'un govern reial just.

En Felip de Malla es personifica la tragèdia de molts homes de la seva generació. Enlluernats per les promeses de Benet XIII, que oferia als burgesos barcelonins un rei dreturer i consciencios, li feren el joc en la introducció de la dinastia de Trastàmara i, al cap de pocs anys, assistien impotents a la realitat dura d'una nova dinastia que, no sols no encaixava espiritualment amb el poble i es desentenien de les seves necessitats, ans encara se n'allunyava geogràficament amb l'aventura, primer, de Nàpols, després de Navarra i, sempre i finalment, de Castella.

L'EXPOSICIÓ INTERNACIONAL DE BARCELONA DEL 1929

Josep M. Ainaud de Lasarte
Josep M. Garrut

EL pas dels anys permet de valorar millor i amb més objectivitat alguns esdeveniments que, sense perspectiva històrica, són jutjats amb massa apassionament. Aquest fou el cas de l'Exposició Internacional de Barcelona, celebrada els anys 1929-1930, durant la Dictadura del general Primo de Rivera, un certament que fou considerat amb gran duresa i parcialitat en els anys de la República. Avui, a mig segle de distància de la seva inauguració, cal fer-ne una valoració diferent. En primer lloc, cal veure que ni la iniciativa de l'Exposició ni els treballs dels primers anys poden ser atribuïts als homes de la Dictadura. Els primers treballs remunten fins a l'any 1914, quan dues persones tan diferents com Francesc Cambó i Joan Pich i Pon emprengueren una Exposició d'Indústries Elèctriques. Cambó, home de la Lliga Regionalista, i Pich i Pon, home del partit Radical, coincidien en la necessitat de promoure la nova font energètica que representava l'electricitat, de possibilitats incalculables. Associaren a la seva proposta la fèrtil imaginació del gran arquitecte i urbanista que fou Josep Puig i Cadafalch, i amb la col·laboració entusiasta d'un altre polític barceloní de la Lliga, Lluís Duran i Ventosa, iniciaren la recuperació per a la ciutat de Barcelona de la muntanya de Montjuïc, fins aleshores un ermot apte només per a zones militars, barraques i cementiris. El projecte de remodelar la muntanya transformant-la en un esplèndid parc públic, tan convenient per a Barcelona, fou una de les poques idees originals que respectà el nou equip que, el 1923, amb la Dictadura, es féu càrrec de l'Exposició. El projecte fou canviat essencialment. L'Exposició seria una gran Exposició Internacional, successora de la inoblidable Exposició Universal de Barcelona, celebrada el 1888. El nou alcalde, home de la Dictadura —el baró de Viver— seria «un nou Rius i Taulet». El Comissari Regi de l'Exposició —el baró de Foronda— era persona de plena confiança del rei, Alfons XIII. Les subvencions oficials, quantioses, necessàries per a pagar les enormes despeses que ocasionaria el certamen, estaven assegurades. Dotzenes d'industrials i de tècnics, fos quina fos la seva ideologia, esperaven l'Exposició com un manà celestial. Els plans generals de Puig i Cadafalch —massa compromès amb la política catalanista de la Mancomunitat— foren arraconats, i s'encarregaren les obres, d'una manera més informal, a d'altres arquitectes més joves: Pere Domènech i Roura —fill de Domènech i Montaner—, que edificaria el monumental Palau Nacional; Raventós, Folguera, Bona i Goday. L'aspecte artístic tingué una abundosa representació: el pavelló de la ciutat de Barcelona o l'exposició dels tresors d'art espanyol, del Palau Nacional, aplegà unes col·leccions fins llavors mai vistes. Les

D'ACI I D'ALLÀ

EXTRAORDINARI

aportacions estrangeres aconseguiren mostres de tanta qualitat com el pavelló alemany de Mies van der Rohe, d'un interès encara actual. L'Estadi aplegà les manifestacions esportives internacionals. Dotzenes de països i centenars de milers de visitants feren de Barcelona un centre d'atracció mundial. Les fonts lluminoses que il·luminaven tota la muntanya, des de la plaça d'Espanya fins al cim —obra del malaguanyat Carles Buigas— no han estat encara superades. L'èxit del certamen fou rotund.

Acabada l'Exposició, vingueren les dificultats financeres i les administratives. Els diners de Madrid ja no arribaven, i els industrials reclamaven el pagament de llurs factures. Començà una etapa crítica, contrària als «trionfalismes» de l'Exposició i dels seus homes. Durant anys, l'Exposició només ens duïa el record de la imposició del segell de 5 cèntims a tota la correspondència procedent de Barcelona, per tal d'afrontar els deutes. S'explicaven tota mena de disbauxes administratives entorn de l'Exposició. Fins i tot la conservació dels jardins i dels palaus —alguns d'ells construïts amb massa provisionalitat— se'n ressentiren.

Avui, al cap de mig segle, cal valorar objectivament els aspectes positius de l'Exposició. Barcelona recuperà la muntanya de Montjuïc, hi féu uns esplèndids jardins —gràcies a Forestier i Rubió i Tudurí—, hi construï el Teatre Grec i un original «Poble Espanyol» —ideat per Xavier Nogués, Joaquim Montaner, Utrillo i els arquitectes Raventós i Folguera— i sabé aprofitar l'Exposició per a un replantejament urbanístic de la ciutat:

recobriments del carrer de Balmes, gran via Diagonal, plaça d'Espanya i plaça de Catalunya, a més d'iniciar la xarxa de metros. Si Barcelona hagués mantingut durant aquests cinquanta anys l'empena i la imaginació d'aquell temps, avui seria la capital del Mediterrani.

A Barcelona s'han celebrat dues grans exposicions: l'Exposició Universal, de 1888, i l'Exposició Internacional, de 1929. D'aquesta última, en la data present, es commemora el cinquantè aniversari.

La idea de l'Exposició va néixer, cap al 1914, a través de Ventosa i Calvell, de Cambó i de Pich i Pon, i havia d'ésser Internacional d'Indústries Elèctriques; triaren com a espai, per a aquesta manifestació, la muntanya de Montjuïc, que estava completament embrossada i per urbanitzar. L'empresa va ser proposada, per una junta constituïda per aquest fi, a Alfons XIII i a Dato, que era cap de govern, els quals promogueren l'aparició d'una llei que establia la col·laboració de l'Estat amb l'Ajuntament barceloní. S'esdevenia aquest fet, que fou decisiu, el 16 de juliol de 1914. Però la Guerra Europea que s'inicià trencà aquests propòsits, i no se'n parlà fins anys després.

Cal fer memòria, però, de la intenció inicial, quan començà a parlar-se'n en els primers anys del segle i hom pensava instal·lar-la a la plaça de les Glòries i els entorns; tanmateix, decidits poc després per Montjuïc, Puig i Cadafalch va fer un projecte que només s'arribà a aplicar en els dos palaus que encara es conserven i que porten el nom d'Alfons XIII i Reina Victòria, i quatre columnes d'una teoria de moltes més, que al cap d'uns anys foren enderrocades en modificar-se el projecte de Puig.

La ciutat va aprofitar, com succeeix en aquests casos, el millorament en l'aspecte urbanístic, la remodelació de les places de Catalunya i d'Espanya, la construcció de l'edifici de Correus, la realització de la Diagonal en direcció a Pedralbes amb profusió de jardins, i l'enllumenat de Barcelona, això entre moltes altres millores, com la

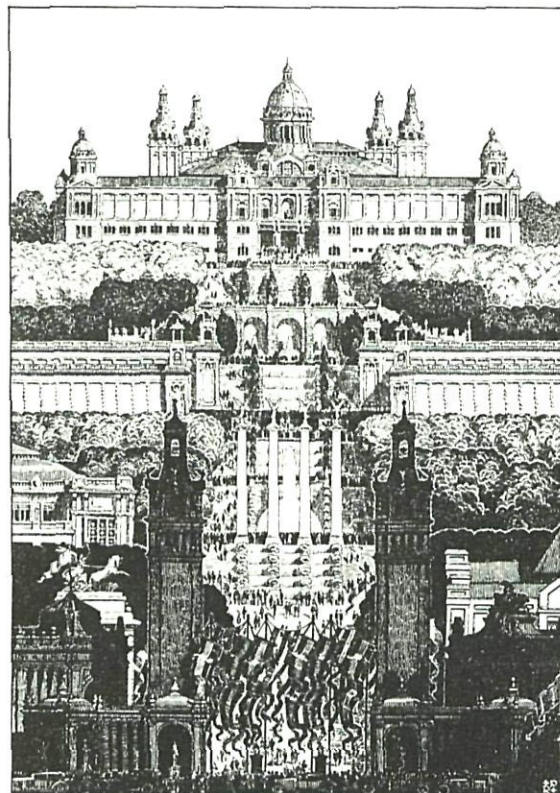
Portada de la revista d'Ací d'Allà amb la reproducció del cartell de l'Exposició Internacional, realitzat per Francesc d'A. Gali.

inauguració de l'anomenat «Metro Transversal», d'unes proporcions que constaten la indubtable ambició dels promotors.

En un clima ple d'expectació s'inaugurà l'exposició el 19 de maig de l'esmentat 1929, i fou una inauguració solemne, com sol ocórrer en casos semblants.

Una de les motivacions d'exposicions com aquesta és la part arquitectònica i la seva corresponent decoració, sempre amb caràcter d'espectacularitat i de novetat. La urbanització de la plaça d'Espanya, amb els nous edificis a l'entorn destinats a hotels, el semicercle de palaus amb la columnata berniniana i la font monumental segons el projecte de Josep M. Jujol, amb escultures de Miquel Blay i dels germans Oslé, juntament amb les dues torres que recorden el «campanile» de la plaça de Sant Marc, a Venècia, degudes a l'arquitecte Reventós, constituïen una entrada singular al recinte, per la gran avinguda fisonada de palaus i que, al capdamunt d'una graderia, coronava l'edifici del Palau Nacional, el qual, a partir de 1934, fou convertit en Museu d'Art de Catalunya segons el projecte dels arquitectes Enric Catà, Pere Cerdà i Domènech i Roura. Aquesta avinguda fou la nota destacada de l'Exposició, amb els llums de colors canviant i combinats amb les gegantesques fonts que, a la nit, eren il·luminades, feliç creació de l'enginyer Carles Buïgas, la qual li valgué un èxit sorollós i una anomenada internacional. Altres edificis foren el de Projeccions, d'Eusebi Bona i Francesc Aznar, dins l'estil que ha pres el nom «d'art Déco»; el palau de les Arts Gràfiques, de Pelagi Martínez, avui Museu Arqueològic, dins un neorenaixement toscà. El de les Arts Decoratives, de Manuel Puig i Manuel Cases, exaltació de l'estil esmentat que consagrà l'exposició de París de 1925. El de les Diputacions, a l'entorn de l'estàtua de Sant Jordi, de l'escultor Llimona, a les vistes del pla del Llobregat; i, així mateix, el Pavelló Reial, avui Albèniz, obra de Joan Moya, o el de la Ciutat, de Josep Goday, on es féu una sistematització del projectat Museu d'Història, amb l'Estadi de Pere Domènech i Roura. Podem afegir-hi el Poble Espanyol, que fou obra de Miquel Utrillo, Xavier Nogués, Ramon Reventós i Francesc Folguera, i la idea inicial del qual és una incògnita, encara que creiem que fou llançada i promoguda, en els seus inicis incerts, per Macari Golferichs. Un poble gairebé viu, que encara és centre d'atracció turística.

Entre les edificacions notables que vingueren de l'exterior, cal remarcar alguns pavellons, com els de Iugoslàvia, obra de l'arquitecte Dragisa Brasovan, de línies contemporànies que en fan, encara avui, una arquitectura avantguardista; l'Hotel Ambassadeurs, realitzat per D.G. Wybo i A. Lévard, amb una fontana de Buïgas potser menys espectacular que altres, però molt encertada de jocs d'aigua i de llum. I així els de Suècia, Itàlia i Bèlgica, que seguia l'arquitectura de tradició flamenca barroca i que arribà a servir dramàticament, fins a estalviar els nostres dies, de seu de

refugiats immigrants; i, molt particularment, aquell pavelló d'Alemanya, sorprenent, que ha fet parlar tant aquests darrers anys. Era a la banda dreta, mirant el Palau Nacional, del replà on hi ha la font principal, i fou projectat per Mies Van der Rohe, l'últim director que tingué la famosa escola de la Bauhaus. Una obra dins la tradició racionalista però amb solucions noves, de marbre negre i cristall, amb un pati interior i un petit estany on es reflectia una estàtua de bronze de George Kolbe. Fou el motiu que Mies dissenyés unes cadieres el model de les quals prengué el nom de «cadira Barcelona»; aquest model, d'un èxit que encara dura, es troba arreu del món i en constant fabricació.

L'Exposició, en aquest aspecte constructiu, fou netament «Noucentista», exceptuant alguns casos, esmentats últimament, que donaren la fesomia de l'arquitectura que es pressentia. Quant a l'aportació industrial i comercial, sembla, pel que es dedueix dels comentaristes de l'època, que totes dues foren bones, i hi hagué novetats als mercats corresponents a cada matèria.

Cal fer esment del veritable museu sorgit inesperadament dins les grans sales del Palau Nacional, amb peces molt notables, vingudes de diferents punts de la Península i de col·leccions i museus de llocs diversos; aquesta exposició va rebre el nom de «El Arte en España», i un dels cartells que l'anunciava i que constitueix una peça d'antologia del disseny és de Francesc Galí.

Malgrat que pot criticar-se l'Exposició, i potser més encara des del punt de vista econòmic —el

fet d'esdevenir-se el daltabaix de Wall Street el 29 d'octubre d'aquell mateix any, conceptuat com «el dia més trist en la història de la borsa a Nova York», perjudicà en gran manera el nostre certamen—, fou en l'aspecte artístic, malgrat les falles de tota obra d'aquesta envergadura, un èxit, i la ciutat rebé, amb dèficit inclòs, una injecció d'optimisme i de millores de moltes de les quals encara vivim. I un fet d'interès actual és que aleshores s'obrí la primera onada d'immigrants vinguts del sud, de Múrcia especialment, en nombre d'uns dos-cents mil, immigració que després adquiriria un ritme cada vegada més accelerat. Però la ciutat, malgrat tot, anà sempre endavant.

Francesc Flos i Calcat,
mestre i fundador de
l'Associació Protectora
de l'Ensenyança
Catalana.

FRANCESC FLOS I CALCAT, MESTRE

Cinquanta anys de la seva mort (1856-1929)

Jordi Verrié

UN mestre, intensament viu i estimat en el record d'uns quants deixebles, que ja són septuagenaris o més, creador d'una remarcable escola i d'una important institució de conscienciació pedagògica popular, és—malgrat tot— pràcticament desconegut en el seu país quan tot just fa cinquanta anys que va morir.

Francesc Flos i Calcat accedí al magisteri actiu per les vies de l'esforç, de la ideologia i la vocació. Flos, orfe de pare des dels vuit anys, s'inicià com a aprenent botiguer a Barcelona, quan en tenia dotze (1868), feina que aviat canvià per les de pintor i de decorador de ventalls, que li permetien de guanyar prou i disposar de temps per a pagar-se i realitzar estudis artístics. Esdevingut professor de dibuix i excepcional cal·lígraf, sentí la crida de la seva vocació pedagògica innata i combinà treball i estudis fins a treure el títol de mestre per la normal de Girona. (1878). Títol de pur tràmit, perquè ell estava pensant ja en unes escoles diferents i molt millors de les que s'estilaven en el país. Al Masnou realitzà la seva primera experiència en escola pròpia, plena d'innovacions. Constitueix un èxit docent però s'acaba (1887) amb un fracàs econòmic, conseqüència de la crisi que provocà, a la zona del Maresme, la substitució de la marina de cabotatge pel tren.

Flos, que ja havia publicat una memòria sobre **Las Escuelas Catalanas** premiada pel Centre Catalanista Provençalenc (1886), tornà a Barcelona on fou anomenat cal·lígraf de l'Exposició Universal del 1888. Transformat per uns anys en funcionari municipal amb sou assegurat, pogué continuar madurant la seva idea i congriant el projecte de la seva somniada escola, aleshores amb el suport de les conclusions científiques del Congrés de Mestres del mateix any de l'exposició.

El 1896 en donà constància amb la publicació de la seva **Geografia de Catalunya** que féu «*para servir de text en las escuelas de Catalunya y ahont se parli la llengua catalana, y útil para 'ls excursionistas, viatjants de comerç...*» El llibre, que inclou interessants motivacions docents, és concebut segons la divisió territorial en comarques.

Sense mai parar de perseguir, en activitats, reunions, conferències o articles, el propòsit que li ompli la vida de catalanitzar totalment i de perfeccionar les nostres escoles, pot realitzar per fi el seu projecte preferent: l'any 1898, després de 180 anys de no haver-n'hi, obre les portes «la primera escola catalana», com l'anomena mestre Flos. El Col·legi de Sant Jordi tindrà una atzarosa però llarga vida fins al 1939.

A la nova escola li calen nous llibres i Flos en crea i n'edita. No poden ser traduccions perquè el problema escolar no és estrictament de llengua, sinó de revisió de continguts i mètodes. Així, **Lo primer llibre dels Noys** (1898), encara que fet a semblança dels tradicionals «Catons», s'imprimeix intel·ligentment a dues tintes i afegeix una relació d'oficis que és tota una insinuació a la dignificació social.

No ha passat un any, 1899, que Flos funda l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, que immediatament patrocina l'edició d'aritmètiques i d'una geometria. És la mateixa que, amb el nom aviat canviat pel d'«Associació», governarà el món editorial docent català i promourà tantes accions pedagògiques fins a l'any 1939.

Però va molt més enllà l'activitat de mestre Flos: entre moltes més coses, edita els primers murals de lectura catalans, el primer mapa mural de Catalunya concebut en comarques i realitzat atractivament en dotze colors (1906); organitza l'ensenyament geogràfic irradiant des de l'aula al barri, a la ciutat, a la comarca... i lliga el que es diu i es fa a la classe amb jocs instructius a l'hora de l'esbarjo, amb el cant o la música, amb visites

Antoni Ciuffo, escriptor
i periodista català
de l'Alguer.

tècniques a fàbriques, o científiques als museus; organitza excursions i festes escolars on les conferències «s'il·lustren musicalment» o amb «projeccions lluminoses»; crea l'esbart **Nou Planter** i una granja escola per a realitzar pràctiques botàniques o agrícoles; impulsa la creació d'altres escoles populars catalanes, classes per a adults... I tot això passa a començament de segle, abans de la coneguda «renovació»!

Francesc Flos i Calcat morí després de més de 50 anys d'exercici actiu en la promoció en tots els nivells de les nostres escoles.

No són pas aquests ni l'ocasió ni el lloc oportuns per a desenvolupar l'estudi que aquest gran mestre mereix, com a patriota i com a professional. Però sí que ho són per a recordar-lo després de 50 anys de mort, amb afecte i agraïment.

“RAMON CLAVELLET” (ANTONI CIUFFO)

Centenari del naixement (1879-1909)

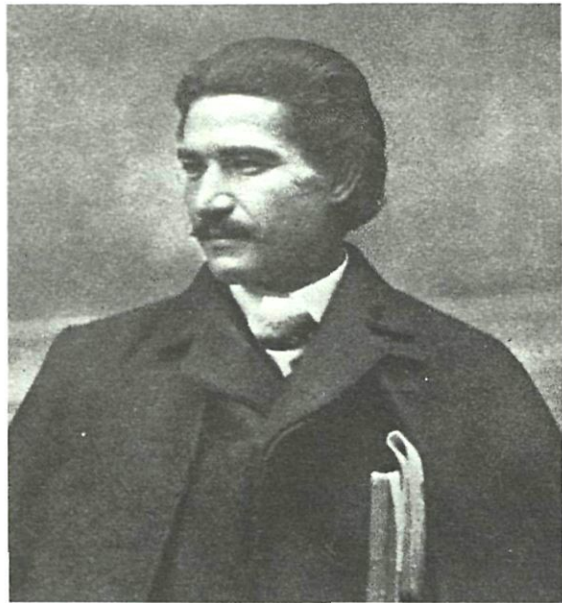
Pere Català i Roca

EL 14 de setembre del 1879 nasqué, a Sàsser (illa de Sardenya), el poeta i publicista Antonio Ciuffo i Pasquario, més conegut literàriament pel pseudònim «Ramon Clavellet». És l'autor de l'letra de l'**Himne alguerès**, en el qual hi ha una expressiva al·lusió a «la nostra Catalunya», precedint els versos darrers:

«Catalunya està fent via;
prest arribarà lo dia
en què tots renaixerem».

Ciuffo, de família napolitana radicada a l'Alguer, es convertí en un devot catalanista. El 1906 —arran del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (on participà juntament amb Joan Palomba, també alguerès)— escrivia a Francesc Matheu el desig d'obrir (textualment) «del tot las portas al modern renaixement alguerès, ja iniciat del nostre inolvidable y valent mestre, lo poeta En Joseph Frank». En aquesta línia d'activitats, va ésser constituïda aleshores l'agrupació catalanista **La Palmavera**, per elements entusiastes algeresos: J. Pais, C. Dore, F. Liperi, J. S. Corbia, A. Adami, C. Cipriani... «La nostra veu —són, també, mots d'en «Ramon Clavellet»— passa lo mar. ...Tornem á parlarnos després de tantas centúrias y en lo nostro comú y dols llenguatge, senya aquesta de que l'ánima catalana palpita encara entre nosaltres. Tots los fills de Catalunya, separats per tres dominacions polítiques, han d'estrényer més que may los llassos de la antiga nostra germanor... Gloriosa y gran Catalonia!»

En venir a Catalunya, Ciuffo fou acollit amb afecte pels germans de ponent, i ací cal recordar de manera principal la hospitalitat que llavors li

oferí Cosme Vidal («Josep Aladern»). «Ramon Clavellet», ja decidit a establir-se a Catalunya, maldà per dur a terme una revista —projectada per a ésser mensual—, **La Sardenya Catalana**, de la qual arribà a sortir un número, datat el 1er d'abril de 1908. La seva redacció i administració apareix bilocalitzada: a l'Alguer (via de Gilbert Ferret, 32) i a Barcelona (carrer de Mallorca, 198).

Ciuffo —autor del llibret **La Conquesta de Sardenya**, que duu tendres poèsies que encara són cantades pels algeresos (com la melodiosa **Serenada a Tereseta**)— ja no regressà a l'estimada Alguer. Va morir, sembla, el 1909 i a la capital catalana; en tot cas, resta precisar la data exacta i el lloc. Del 28 de febrer del 1909 al 13 d'abril del mateix any, el seu nom figura, com el del director, a la capçalera del periòdic reusenc **Foment**, «diari nacionalista republicà».

LA FESTA DE L'ARBRE FRUITER, A MOIÀ

Setanta-cinc anys de la institució

Hi ha festes i aniversaris que ens donen confiança en el futur del nostre poble. N'és una aquesta original Festa de l'Arbre Fruiter que celebra cada any la vila de Mojà des del 1904, en què la instituí un fill il·lustre, el tenor Francesc Viñas, artista extraordinari i català conscient. Viñas portà la nostra música arreu del món i cantà en català, fins i tot l'òpera de Wagner, «Lohengrin», com a homenatge al gran compositor alemany i a la llengua catalana. Apassionat per la seva terra, Viñas instituí aquesta Festa de l'Arbre Fruiter com un exemple del que podria fer cada poble de Catalunya si es propo-

sava de millorar, en un o altre aspecte, el lloc on hem nascut. Cada any s'han plantat, des d'aleshores, nous arbres fruiters com una resposta positiva a aquella gent que han talat o incendiat boscos o que han fet malbé paisatges. Francesc Viñas era un home d'ideals profunds i partidari d'actuar: així trobà immediatament la col·laboració del poeta Joan Maragall i del compositor Enric Morera, que li oferiren un himne a l'arbre fruiter. Moltes i diverses foren les personalitats que hi volgueren contribuir al llarg dels anys: el president Prat de la Riba, el bisbe Torras i Bages, Francesc Cambó, Amadeu Vives, els poetes Apel·les Mestres i Ventura Gassol, el doctor Gregorio Marañón, i el president Francesc Macià. En la festa d'enguany, celebrada amb tota solemnitat com a 75 è aniversari, féu el pregó Josep Maria Ainaud de Lasarte. Presidí la festa el president de la Generalitat, Josep Tarradellas, que exalçà, amb emoció, l'exemple de continuïtat i de civisme d'aquesta Festa de l'Arbre Fruiter.

JAUME FERRAN I CLUA

Cinquanta anys de la mort (1852-1929)

Josep Alsina i Bofill

Si una etiqueta podia donar una síntesi d'una personalitat, diríem de Ferran: «investigador temperamental». Tota la seva vida apareix llançada apassionadament a la recerca i a la realització. I aquesta impetuositat — que algun cop fregava l'audàcia — fou causa alhora d'admiració i de polèmica. Esvanida aquesta, cal que admirem en consciència la seva obra.

Va néixer el 1852 a Corbera d'Ebre (Terra Alta), fill de Joan, metge del poble. Es llicencià a Barcelona el 1873 i inicià la feina de metge a Tortosa.

Però el seu temperament s'hi rebel·la. L'atreuen la cirurgia ocular i l'electrotècnia, la pintura i la fotografia. Si en els altres camps els seus treballs no reeixiren, els resultats que obtingué en el de la fotografia li permeteren més endavant d'aconseguir microfotografies d'excel·lent qualitat.

El tenor Francesc Viñas, instituí a Mojà la Festa de l'Arbre fruiter, ara fa setanta-cinc anys.

Plantada per Pasteur, la bacteriologia era una branca de la biologia que naixia llavors amb incalculables possibilitats. És natural que polaritzés els entusiasmes d'un recercador nat com era Ferran. Munta un laboratori al mateix Tortosa i hi prepara vacuna contra el carboncle i el mal roig del porc. El 1884 esclata el còlera a Marsella. Ferran hi corre. Cultiva el vibrí colèric i assaja la vacuna amb gèrmens vius. Per demostrar que és innòcua, no dubta d'injectar-se-la ell mateix i després als seus familiars més pròxims. L'any següent el còlera apareix a Alzira i després a València. Ferran hi aplica amplament la seva vacuna. Però provoca una lluita científica i política extremament virulenta. Mentre unes poblacions l'aclamen com a salvador, altres no li permeten de vacunar ningú.

Cal recordar també que, vint anys abans que Behring i Kitasato proposessin la immunització passiva amb sèrum de guarits o vacunats, Ferran ja l'havia assajada amb sèrum d'antics colèrics.

Una mostra eminent de la inquietud creativa de Ferran és la fundació del Laboratori Microbiològic Municipal de Barcelona. Ferran, primer Director, hi planejà un nou mètode de vacunació antiràbica més àgil que el que seguia Pasteur; hi estudià i assajà una vacuna antitífica i hi demostrà la possibilitat d'immunitzar animals contra la diftèria.

Poc després de la inauguració del Laboratori Municipal, l'Ajuntament l'envià a Porto per estudiar-hi una epidèmia de pesta bubònica. Fruit del treball que hi dugué a terme és una extensa memòria que ve a ésser una perfecta monografia sobre la malaltia, i també uns estudis sobre el bacil de la pesta i sobre les possibilitats de preparar-ne una vacuna. De la importància d'aquestes investigacions, en dóna una idea el fet que de la vacuna antipestosa usada avui a tot arreu, se'n diu de Ferran-Affkine. A l'haver de Ferran hi ha encara nombroses vacunes contra epizooties dels porcs, dels bous, de les ovelles i dels cavalls.

Però no tot són flors i violes en la vida científica de Ferran. Els seus treballs al Laboratori Municipal suscitaren greus reserves. Alguns dels seus col·laboradors opinaven que les conclusions de Ferran eren precipitades i els assaigs de vacunació en l'home, temeraris. Hom l'acusà, encara, d'irregularitats administratives menors; i després d'un llarg i penós expedient, el Laboratori Municipal fou reorganitzat i Ferran deixat de banda.

No és improbable que en la gènesi d'aquest conflicte, més que les raons objectives hi jugués

el caràcter de Ferran, aspre i poc obert a la col·laboració i al diàleg.

Llavors es reclou al seu laboratori particular, on prepara i aplica variades vacunes i des d'on presenta les seves idees sobre el polimorfisme del bacil de Koch, i la possibilitat d'obtenir, amb una de les seves formes (etapa alfa, segons Ferran), una vacuna preventiva. Si el polimorfisme encara és acceptat per alguns, l'acció específica de la vacuna anti-alfa ha perdut tota mena de credibilitat.

Això no diu res en contra de la gran categoria científica de Ferran. Investigador de gran volada, conegut i respectat en els centres de recerca de tot arreu, Ferran tindrà sempre el mèrit d'haver iniciat molts camins d'investigació i d'haver assolit realitzacions substancials en un camp tan poc fressat com era el de la bacteriologia en el seu temps. També és mèrit seu haver tingut constantment ben viva la convicció que el treball de recerca ha d'ésser encarat, sobretot, cap a la prevenció de les malalties i cap a l'ajuda al malalt. I nosaltres catalans, sempre li haurem d'agrair que, gràcies a la seva iniciativa, Barcelona compti amb el primer laboratori bacteriològic creat després del que organitzà a París el mateix Pasteur, laboratori que tant de bé ha fet en el terreny de la recerca i de la Sanitat a Catalunya.

JOSEP ESTALELLA I GRAELLS

Centenari del naixement (1879-1938)

Josep M. Ainaud de Lasarte

UNA de les realitzacions pedagògiques més reeixides de la Generalitat de Catalunya fou l'Institut-Escola, fundat el 1932. En fou l'ànima, el creador i el primer director Josep Estalella i Graells, nascut a Vilafranca del Penedès el 21 de juny de 1879. Estudià la llicenciatura de Ciències Físico-químiques a la universitat de Barcelona i es doctorà a la de Ma-

drid el 1899. Fou catedràtic de Física i Química de l'Institut de Girona de 1905 a 1919, data en què s'incorporà a l'Institut-Escola de Madrid, fundat feia poc. Hi romangué fins l'any 1922, i després passà a l'Institut de Tarragona, fins que el 1932, en crear-se l'Institut-Escola del Parc de la Ciutadella, a Barcelona, la Generalitat el cridà perquè s'hi fes càrrec. En fou director fins a la seva mort, el 20 d'abril de 1938. Si bé aquest centre d'assaig constitueix la seva millor obra pedagògica, com a persona profundament arrelada al seu país portà a terme, a més, una gran activitat cultural al Penedès, recollida en diverses iniciatives i publicacions locals.

La seva preocupació didàctica, feta amb rigor i amb mètode, trobà la millor realització en l'Institut-Escola de la Generalitat. Sabé aplegar-hi, com en una gran família, professors i alumnes de les més diverses procedències, que es reconeixien —i encara es reconeixen— deieixbles seus. El seu propòsit l'explicà el mateix doctor Estalella en el seu *Diari íntim*, on reflectia dia darrera dia el treball a l'Institut-Escola: «M'he proposat de fer homes bons; si a més els faig forts, millor, i si a més em surten savis, millor encara».

I una persona que coneixia a fons el moviment pedagògic de Catalunya i de l'Europa del seu temps, l'historiador i educador Alexandre Galí —que no prodigava els elogis— valorà amb unes paraules definitives la tasca exemplar del doctor Estalella a l'Institut-Escola de la Generalitat: «Les institucions, com les persones, no són, no poden ésser, ni han d'ésser, eternes. Però la realització dels grans moments sí, que és eterna. En els annals de la Pedagogia catalana i de la Història de Catalunya, l'Institut-Escola del doctor Estalella no morirà mai més».

BONAVENTURA UBACH

Centenari del naixement (1879-1960)

Guiu Camps

EL 2 d'abril d'aquest any s'ha complert el centenari del naixement de Bonaventura Ubach i Medir, monjo benedictí de Montserrat, biblista i orientalista conegut. Entrà al monestir de Montserrat el 1893. Allà va cursar els estudis eclesiàstics i va ser ordenat prevere el 1902.

L'orientació definitiva de la seva vida es perfilà durant els anys 1906-1910, passats a Jerusalem i després a Beirut com a professor del seminari siríac. Durant aquests anys, es dedicà de ple a l'estudi de l'hebreu, el siríac i l'àrab, als estudis bíblics sota el mestratge de Lagrange, Vincent i altres biblistes eminents, i adquirí un bon coneixement de la geografia, la història natural i els costums dels països de l'Orient Mitjà, amb vista a un millor coneixement de la Bíblia.

Fruit d'aquesta primera època va ser la fundació d'un museu públic, molt ampliat en anys successius, i que havia d'adquirir importància en el conjunt de museus dedicats a il·lustrar la Bíblia i entre els museus de Catalunya. També va ser fruit d'aquesta època la narració del seu viatge al Sinai, obra editada el 1913 i ampliada en una reedició del 1955.

Entre el 1913 i el 1921, Ubach va ser professor de llengües orientals a Roma. Escriví una gramàtica pràctica de la llengua hebrea, destinada als centres d'estudis eclesiàstics, on es va difondre extensament. Va ser impresa els anys 1918-1919 i reeditada el 1926 i el 1947.

Durant el curs 1922-1923 residí de nou a l'Orient, principalment a Bagdad, amb la finalitat de familiaritzar-se amb l'església siríaca i el seu ritu, i d'adquirir nous materials per al seu museu bíblic.

Acabat el curs 1923-1924, deixà definitivament l'ensenyament de llengües orientals i es traslladà a Jerusalem, per dedicar-s'hi a l'obra de la seva vida, la Bíblia de Montserrat. És una traducció dels textos originals, amb comentaris, acompanyats d'uns volums d'il·lustració. Ajudat per un equip que va formar al seu voltant, va ser editat el primer volum l'any 1926, i l'obra ha continuat en els anys successius. Els volums que ell treballà més acuradament, van ser els dos dels salms i la il·lustració. Aquesta darrera és una obra valuosa, en part encara inèdita.

El 1951 retornà definitivament a Montserrat amb el seu valuós arxiu fotogràfic. Treballà en la continuació de la Bíblia i promogué entre els monjos i entre el poble el coneixement de la litúrgia siríaca. El 1954 li va ser dedicada una miscel·lània, amb bona col·laboració internacional de molts dels seus amics.

La seva vida ha deixat una bona empremta en la cultura catalana, tant per la seva obra personal com pel fet d'haver creat al voltant seu una escola de Bíblia i d'Orientalisme.

Mori a Montserrat el 19 de febrer de 1960. Romuald Diáz escriví la seva biografia, publicada el 1962. El Diccionari Biogràfic Albertí li dedica un excel·lent article.

EN PATUFET

Setanta-cinc anys de la seva fundació

Josep Tremoleda i Roca

LES dades essencials de la vida de la revista per a infants i adolescents **En Patufet** són: 1904 - És fundat per gent del Foment Autonomista Català. El dirigeix Aureli Capmany.— 1905 - Se'n fa càrrec Josep Bagunyà, que llavors ja era editor del setmanari satíric «Cu-cut!». Això

permet la col·laboració dels dibuixants Cornet i Llaveries i, més endavant, de Junceda. Dirigeix Josep Morató.— 1907 - Apareix la Biblioteca Patufet.— 1910 - Josep M.ª Folch i Torres hi publica, en forma de fulletó, «Les aventures d'en Massagran». Un èxit.— 1915 - Folch i Torres inicia la publicació de «Pàgines Viscudes».— 1918 - Mort de Morató. Folch i Torres apareix com a director efectiu.— 1923 - Surt al carrer el número 1000.— 1938 - Desembre. El 1806 és el darrer número.

En Patufet està, en la memòria de la gent, vinculat sobretot a Josep M. Folch i Torres. De fet són una unitat indestruïble i és molt probable que això sigui cert, tota vegada que, un sense l'altre, no haurien aconseguit fites tan altes de popularitat. L'any vinent, el 1980, s'escau el centenari de la naixença de Josep M. Folch i Torres, i ens consta que tindrem la sort de veure recordada i actualitzada la seva gran feina (teatre per a infants, Biblioteca Gentil, els Pomells de Joventut; també la seva obra per a adults —novel·la i teatre— i en especial, és clar, **En Patufet**).

Val la pena, doncs, ara, aturar-nos en alts aspectes més negligits, i tanmateix ben meritoris, de la revista **En Patufet**.

En primer lloc, el seu editor, en Josep Bagunyà, que va ser-ho també del «Cu-cut!». Només la suma d'aquestes dues activitats ja fóra prou per a dimensionar la capacitat creativa i l'empenta d'un home, encara que sabem prou bé que la seva feina —d'editor— no sol ser mai ponderada en la seva veritable transcendència. El nom de Josep Bagunyà, per exemple, no ha passat aquest test de consideració o popularitat que és la G.E.C. Els qui estem, de prop o de lluny, vinculats al món dels papers impresos en català, sabem prou bé com és de dura i gens compensada la feina de l'editor, i si algun, com Bagunyà, aconsegueix de fer-la rendible —és a dir, normal— només se'ns acut de dir que llavors el seu mèrit és doble.

Una conseqüència immediata d'aquesta normalitat —veritable professionalització— d'**En Patufet**, és la continuïtat. Aquesta revista va durar 34 anys, i en van aparèixer 1806 números, i només va ser destruïda, com tot, per la derrota del 39. Val la pena remarcar que totes les altres publicacions infantils que li foren contemporànies van tenir una vida efímera. Tant les que n'eren una imitació («L'Escolanet», «En Belluguet», «Sigronet», etc.) com les que no hi tenien res a veure («La rondalla del dijous»), i fins i tot les que en definitiva pretenien ser-ne l'antítesi, com «La Mainada» i «En Jordi» (dues magnífiques publicacions amb una nòmina de col·laboradors realment impressionant), que van publicar 129 i 25 números, respectivament. Només tornem a trobar signes clars de continuïtat en els dos suplementes d'**En Patufet** dedicats a la mainada més petita, i que són el «Virolet» (amb èpoques molt i molt interessants) i «l'Esquitx», dels quals, en conjunt, van aparèixer 765 números.

Gràcies a aquesta continuïtat, **En Patufet** fou

especialment eficaç. Molts i molts nois i noies, i gent gran, hi van aprendre de llegir en català. La seva difusió (fóra interessant d'estudiar-ne els nivells a les diverses èpoques) i la seva penetració arreu del país i dins la capa social més extensa i característica del poble català, en va fer una eina útil, absolutament útil.

En Patufet pel seu estil —una mena de sensibilitat plenament harmonitzada amb els gustos i costums populars de la seva època— fou sovint durament criticat per més de quatre intel·lectuals. Quan algú o alguna cosa eren motejats de «patufistes» o «folquitorrístes» no se solia entendre pas en to d'elogi. Aquest malentès ha arribat fins a nosaltres. Cal entendre, però, que **En Patufet** va conviure amb aquella gran fornada intel·lectual que s'escarrassà, i en bona part ho va aconseguir, a endreçar la nostra cultura i a fer-la presentable a Europa, a la Universitat i, si convenia, a l'Univers, amb totes les conseqüències elitistes i en certa manera antipopulistes que això comportava. Tanmateix, però, parlaven d'**En Patufet**.

El temps no ha desqualificat ningú. Tots són bons. Em direu que ens hem inventat un desenllaç digne de la «Biblioteca Gentil», però és així. Tots foren bons, i tots ho són en el nostre record.

El que hem d'entendre, potser, és que la nostra cultura és complexa i diversa, i que tot i tothom (gairebé tot i tothom) hi té cabuda. Tant de bo durant els anys vint haguessin pogut conviure **En Patufet** amb «La Mainada» i «En Jordi». Aquesta mil altres proves de tolerància i maduresa ens haurien convingut.

És per tot això que des de «Cavall Fort» vam celebrar l'aparició d'**En Patufet** el 1968. No analitzem ara les causes de la seva desaparició, però sí que podem assegurar que la vam lamentar.

Cal suposar que demanem massa, però fóra bo que aquest any vinent, tot aprofitant l'actualització del tema que hi donaran les celebracions entorn del centenari de Josep M. Folch i Torres, hi hagués algun intent de fer tornar a néixer (no ressuscitar) **En Patufet**, i si no com aquell, sí amb aquella eficaçia. Si algun editor ho aconsegueix, pot estar segur que el seu nom tampoc no sortirà en una futura G.E.C., però haurà fet un bon servei al país.

VALENTÍ ALMIRALL I EL «DIARI CATALÀ»

Setanta-cinc anys de la mort (1841-1904)

Josep Benet

S' enguany els setanta-cinc anys de la mort de Valentí Almirall, un nom mític en la història del catalanisme, i també el centenari de la fundació, pel propi Almi-

rall, del primer diari editat en llengua catalana, el «Diari Català».

Almirall nasqué a Barcelona, on estudià Dret. Actuà intensament en la vida pública del Principat, i arribà a ésser durant uns anys la figura més important del ressorgiment polític català. El 1868 participà en la preparació i en els fets de la revolució de setembre a Barcelona. Intervingué en la fundació del Partit Republicà Federal al Principat, fou elegit president del Club dels federalistes i dirigí «El federalista».

Prengué part important en el Pacte de Tortosa (18 de maig de 1869), signat entre representants d'entitats republicanes del Principat, el País Valencià, les Balears i Aragó. Pel juliol del mateix any, fundà a Barcelona el diari «El Estado Catalán». Regidor de l'ajuntament de Barcelona, hom intentà de fer-lo alcalde, i com que es negà a un jurament que considerà incompatible amb les seves idees republicanes, no pogué ocupar el càrrec. Actuà també en el moviment popular contra les quintes de l'abril de 1870. Arran d'aquest fet ideà la publicació i el títol del periòdic «La Campana de Gràcia».

Proclamada la Primera República Espanyola, es traslladà a Madrid, per continuar-hi la publicació del diari «El Estado Catalán».

El 4 de maig de 1879, festa dels Jocs Florals de Barcelona, inicià la publicació del primer diari en llengua catalana, el «Diari Català», que suspengué pel juny de 1881, en rompre amb Pi i Margall i la majoria del Partit Federal català. El 1880, organitzà el I Congrés Catalanista. L'any següent intervingué en l'organització del Congrés de Jurisconsults catalans, on defensà enèrgicament el dret català. El 1882 fundà el Centre Català de Barcelona.

Fou redactor ponent en la **Memòria en defensa dels interessos morals i materials de Catalunya**, anomenada Memorial de Greuges, i es traslladà a Madrid integrat en la Comissió que la lliurà al monarca.

És notable la Contestación al discurso leído por D. Gaspar Núñez de Arce en el Ateneo de Madrid, on exposa els fonaments i les aspiracions del moviment catalanista. El mateix any 1886 fou designat president dels Jocs Florals de Barcelona, i publicà la seva obra cabdal: **Lo Catalanisme**, primera exposició sistemàtica de la doctrina catalanista en el període regionalista del moviment.

El 1887 era elegit president del Centre Català, però es produí una escissió, i els dissidents, sobretot joves, com Àngel Guimerà i Lluís Domènech i Montaner, fundaren la Lliga de Catalunya.

Des del «Diari Català», Almirall defensà el republicanisme federal i intentà de formar consciència catalanista entre els lectors d'aquell. Actuà com a portaveu de les classes populars i prestà especial atenció a la informació de les comarques.

ALTRES COMMEMORACIONS

TOMÀS CARRERAS I ARTAU (1879-1954). Filòsof, advocat i etnòleg gironí, creador de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya.

Fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Catalunya i col·laborà en la fundació de la Societat Catalana de Filosofia. Publicà valuoses investigacions sobre filòsofs catalans, entre les quals destaca la dedicada a Ramon Llull. Diputat al Parlament de Catalunya per la Lliga Regionalista, fou després ponent de cultura de l'Ajuntament de Barcelona. Impulsà la creació de l'Orquestra Municipal i el Museu Etnològic.

OBSERVATORI FABRA (1904). Creat fa setanta-cinc anys per Camil Fabra i Fontanills. Pertany a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona i consta de tres seccions: l'Astronòmica, la Sísmica i la Meteorològica. Des de l'Observatori Fabra han estat descoberts dotze planetes petits i dos cometes.

ACADÈMIA DE BONES LLETRES DE BARCELONA (1729). Fundada per iniciativa de Bernat Antoni de Boixadors, comte de Perelada, amb la finalitat d'estudiar la història —en especial la de Catalunya— i d'instruir els joves. Aquest darrer aspecte revela la preocupació dels fundadors davant el problema plantejat a la ciutat pel trasllat de la universitat barcelonina a Cervera, després del 1714.

JOSEP M. JUJOL GIBERT (1879-1949). Arquitecte taragoní que fou deixeble de Gaudí. Profundament influït pel seu mestre, es convertí en el més qualificat dels col·laboradors d'aquest. Fou professor de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona. És autor, entre altres, de la Torre dels ous i la Masia Negra de Sant Joan Despí, i de la font monumental de la plaça d'Espanya. Fou també un dels dibuixants més qualificats dels Països Catalans, juntament amb artistes com Picasso o Fortuny.

ANTONI EIXIMENO I PUJADES (1729-1808). Musicòleg, escriptor i religiós. Primer tractadista de la Música Popular, postula un fonament folklòric autèntic per a les obres musicals de cada país.

JOAN II (1398-1479). Tercer comte-rei dels pertanyents al casal castellà dels Trastàmara. De la guerra de la Generalitat contra aquest monarca parteixen molts dels mals que arrossega el nostre país. Ferran Soldevila assenyalà el seu regnat com el de «Joan II sense Fe».

VIL-LA DE SALUT L'ALIANÇA (1904). Una de les institucions sanitàries i de previsió més pregonament arrelades a totes les nostres comarques.

MIQUEL OSLÉ I SÁENZ DE MEDRANO (1879-1959). Escultor. La seva obra és una de les més estimables i representatives del postmodernisme.

JOSEP MELCIOR PRAT I COLOM (1779-1855). Escriptor i restaurador de l'Acadèmia de Bones Lletres.

JOAN SERRA I VILARÓ (1879-1969). Arqueòleg i medievalista. Essent Conservador del Museu Diocesà de Solsona duagué a terme intenses excavacions per tot el Solsonès, fruit de les quals són els seus llibres *El vas campaniforme a Catalunya* i *La civilització megalítica a Catalunya*. Cridat pel Cardenal Vidal i Barraquer, excavà la necròpolis paleocristiana d'arran del Francolí —on fou enterrat a la seva mort— i el fòrum de Tarragona.

ARTUR MASRIERA I COLOMER (1860-1929). Escriptor i hel·lenista, escriví també poesia i guanyà el *mes-tratge* en *Gai Saber* l'any 1905. Dirigi la part literària de l'*Enciclopèdia Espasa*.

LLUÍS GRANER I ARRUFÍ (1863-1929). Hom acostuma a situar aquest pintor entre els naturalistes, com Francesc Gimeno i Dionís Baixeras. L'any 1904 abandonà la pintura i a la Sala Mercè (decorada per Gaudí), primer, i després al Teatre Principal, muntà els «Espectacles i Audicions Graner», visions musicals que combinaven poemes i música, escenografia i fins i tot cinema. Hi col·laborà Adrià Gual, Pau Casals, Granados, Paderewski i altres hi donaren concerts.

Diàleg entre Joan Pau II i el fill del poeta Joan Maragall davant del retrat d'aquest, que és el primer de la fila de baix,

JOAN MARAGALL Precursor del Concili

JOAN Pau II, en inaugurar una galeria de retrats de diverses personalitats d'arreu del món que, al llarg dels temps, han estat testimonis eficients del missatge evangèlic, honrà Catalunya en la figura de Joan Maragall. La foto que publiquem recull el moment en què entre el Pontífex i el fill del poeta és recordat, davant del retrat de l'autor del *Cant Espiritual*, que el gran català, ja en 1909 —són 70 anys!—, angoixat pels fets de la *Setmana Tràgica*, pregonitzava l'obertura litúrgica i la utilització de la llengua catalana en les celebracions. En el seu article *L'església cremada*, famós i polèmic, diu:

«... jo m'imagino que, si es diguessin en alta veu i ben comprensibles per tothom els salms fortissims del començament, i els fidels en sa llengua natural poguessin alternar-hi; si fossin llegides, cridades, al poble les paraules de foc de les Epístoles de Sant Pau, que es poden ben dir adreçades a tots els homes de tots els temps; si fos anunciat cada dia a la gent l'Evangeli en la divina simplicitat dels seus passatges; si el sacerdot oferís l'incruent Sacrifici pels fidels, de modo que ells ho sentissin; si els mostrés el Pa i el Vi tremolant i fent-los tremolar de l'inagotable sentit de les paraules que en fan el Cos i la Sang de Déu, i tothom consumés amb ell el sacrifici, i la Comunió ho fos en tot el sentit de la paraula... ah! ja n'estic ben cert que la gent no es distraurien ni s'adormirien».

TESTIMONI VIVENT

EN COMPLIR 75 ANYS

ELS HOMES QUE TREBALLEN PER CATALUNYA

CADA any dediquem un espai d'aquestes Nades a recordar persones, fets i institucions que serveixen d'exemple a les actuals generacions. El passat pot inspirar sovint pautes de comportament que són ben vàlides i operatives per als catalans d'avui. Tanmateix, el present ens ofereix també testimonis alliqonadors.

JOSEP ALSINA I BOFILL

FORMA part del Jurat que ha atorgat els Premis d'Honor Jaume I. És metge, especialista en medicina interna i en nefrologia. Des del 1961 pertany a la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans, institució que presidí fins l'any passat. Llicenciat l'any 1927, del 1934 al 1939 fou professor adjunt de patologia mèdica de la universitat autònoma de Barcelona, on col·laborà amb el rector Pere Bosch i Gimpera i amb August Pi Sunyer. A més de la seva vàlua professional, reconeguda internacionalment, l'activitat del doctor Alsina i Bofill ha transcendit els àmbits estrictament professionals i se'l troba darrera moltes de les empreses civiques i culturals que han impulsat i protagonitzat el recobriment del nostre poble. Ha estat un dels promotors de la col·lecció de «Monografies Mèdiques» en català d'Edicions 62, i és l'autor del primer número de la dita col·lecció: El metge davant l'hipertens. A part, ha publicat nombrosos treballs, sobretot sobre captivament i malalties dels ronyons i de l'aparell circulatori.

MIQUEL COLL I ALENTORN

La seva tasca de divulgador de la història de Catalunya

Joan Triadú

DE la trajectòria essencial de Miquel Coll i Alentorn que l'ha dut cap a l'home públic dels nostres dies, caldria destacar dues línies constants i apuntar-ne les característiques, almenys com a suggeriment, abans d'emprendre qualsevol treball d'estudi sobre la seva rica i complexa personalitat. Aquestes línies o aquests trets

essencials són el que podriem anomenar la donació, és a dir el fet d'ésser do d'un mateix fins al sacrifici personal, i la fidelitat.

Recordem el que digué Carles Riba en el seu discurs d'ingrés a l'Institut d'Estudis Catalans: que la generositat és necessària per a preservar la llibertat. Encara ningú no podia preveure aleshores, l'any 1932, fins a quin punt a la Catalunya que pujava per obra d'homes com el mateix Riba i de l'innúmer esforç de tants d'altres, fóra exacta aquella afirmació. Encara que el poeta es referia en concret a les necessitats de la poesia, avui sabem que la generositat ha estat, en els anys que ens separen d'aquella data, més indispensable que mai per al nostre destí col·lectiu, a fi de preservar-ne no sols la llibertat sinó la pura supervivència. La donació personal, generosa, d'homes com Coll i Alentorn ha estat l'aliment d'una col·lectivitat desvalguda. Perquè homes com ell són els qui han portat la nostra cultura a ésser una eina al servei d'un poble, amb més profunditat i anant més enllà de tot «populisme» superficial i fàcil i amb una oposició total a la demagògia i a la mistificació. El rigor intel·lectual de Coll i Alentorn no ha estat compromès tan sols erosionat per la comunicabilitat que ha volgut donar als seus coneixements. Tampoc, gairebé no caldria dir-ho, els seus principis no s'han hagut de vinclar, sortint al domini públic, en formular propostes d'endegament civí i d'acció col·lectiva.

La nostra cultura no pot prescindir, ni ho podrà fer durant molts anys per molt bé que vagi tot, d'aquesta servitud dels seus homes més eminents ni de l'aplicació i la diligència de tants d'inominats. ¿Què feren sinó dos dels mestres més pròxims a Coll i Alentorn, Pompeu Fabra i Ferran Soldevila? Com ells, Coll i Alentorn fent donació del temps i de l'esforç que hauria pogut destinar a la recerca, però sense abandonar-la mai, s'ha esmerçat a divulgar la nostra història, de paraula i per escrit, donant lliçons i conferències i escrivint o refent textos destinats a amplificar i facilitar a molts el coneixement dels fets històrics. Gràcies a ell i a homes com ell, —un Bofill i Matas, un Rovira i Virgili, un Alexandre Galí, un Pau Vila, un Josep M. de Casacuberta, a més dels dos esmentats suara,— la nostra cultura, ben lluny de poder ésser titllada de «culturalista» i d'«aburgesada» —com ha estat titllada per alguns amb poca justesa i gens de rigor—, és una cultura que no s'ha

desentès de la realitat i que tothora s'ha hagut d'enfrontar, com ara mateix, amb la persistent acció colonitzadora que ens endogala.

Aquesta donació d'ell mateix no es pot separar —en la personalitat de Coll i Alentorn com a divulgador de la història—, de la fidelitat. Per ella ha hagut de treballar, sovint i llargament, en el retir i abstenir-se de tota activitat pública. Perquè no podia escriure en català ha deixat de fer molts articles o treballs que altrament hauria donat a conèixer tot seguit. A la multitud de lliçons i de conferències que ha donat, sobretot en aquests darrers anys, s'hi haurien afegit les que, si no hagués estat per aquesta fidelitat irreductible, hauria donat si l'accés als llocs d'ensenyament superior i als centres de cultura no hagués estat condicionat al fet d'expressar-s'hi en la llengua oficial i única, i de sotmetre's als altres condicionaments exigits pel règim imperant. La fidelitat com la donació d'un mateix volen dir, doncs, capacitat de sacrifici. Coll i Alentorn pertany a aquell llinatge d'homes íntegres que «rendeix» més per al destí d'un poble que no pas els profits immediats de la claudicació i les oportunitats de guany que proporciona la maniobra circumstancial.

Coll i Alentorn inicià la seva tasca de divulgació de la història fa prop de quaranta anys, sempre, però, fent precedir el treball de recerca científica al de divulgador. Ha hagut d'alternar, doncs, una activitat immensa —en tres anys ha parlat en més d'un centenar de poblacions diferents, en cursos diversos, en conferències, en lliçons i en allocucions— amb moltes hores d'estudi i de treball silenciosos, en les quals ha forjat la seva extraordinària preparació. Paradoxalment, la seva projecció pública parteix d'un món intern, d'home reservat sense ésser distant, més a prop de l'home contemplatiu que no de l'actiu. Així s'explica, però, que la seva activitat, veritablement astoradora, no el superficialitzi, perquè justament aquesta activitat que l'ha portat a divulgar la història de Catalunya en un nivell i amb una extensió no assolides per ningú fins ara, és l'energia que es desprèn de la vida interior d'un home essencialment religiós, capaç de suportar el dolor més pròxim i la prova més cruel, amb el coratge de la fe i la confiança en els designis més alts que pot entrellucar des del seu cor l'home creient.

Miquel Coll i Alentorn, col·laborador, i continuador en tasques concretes, de Ferran Solde-

vila, col·laborador així mateix de Josep M. de Casacuberta, no ha fet amb la divulgació de la història una tasca lleugera o que pretengui de donar una versió esquemàtica dels fets. Un curs sobre Jaume I, d'una hora setmanal, pot durar quatre o cinc anys, i un cicle d'història de Catalunya que donà repetidament, es componia de deu lliçons de tres hores cada una —curs que abreujà després en adoptar la fórmula, que ha esdevingut definitiva, de cinc lliçons de dues hores cada una. Així s'explica, per aquesta felicitat conjunció de claredat expositiva i de rigor, que hàgim vist com més de vuit-centes persones acudien en un dels seus cursos donat a Barcelona fa poc temps. No tenim referències que a cap país d'Europa s'hagi produït un fenomen semblant. Perquè el professor no ofereix en aquest cas utopies ni evasions, sinó l'acostament als fonaments de la nostra realitat actual. I això és justament el que atreu l'assistència a les seves lliçons.

L'eminent servei de Coll i Alentorn a la nostra cultura —inseparable de la seva acció cívica i política que l'ha dut a l'exili, a la presó i a tants anys de clandestinitat,— consisteix, doncs, a haver explicat el nostre passat a les noves generacions amb el coratge de la veritat, el rigor de la ciència i una confiança no defallent en l'esdevenidor nacional.

*Miquel Coll i Alentorn,
historiador i
professor eminent.*

Editorial Barcino
Montseny, 9 - Barcelona-12

© Copyright
Lluís Carulla i Canals

Fotocomposició i impressió:
T.E.S.A. - Tipografia Empòrium, S. A.
Ferlandina, 9 i 11 - Barcelona-1

Desembre 1979

ISBN 84 - 7226-534-X
Dipòsit Legal: B. 39.661-1979

